

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

NUTQ

O‘STIRISH NAZARIYASI

Darslik

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
MAKTABGACHA TA'LIM FAKULTETI
MAKTABGACHA TA'LIM METODIKASI KAFEDRASI

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

**NUTQ O'STIRISH
NAZARIYASI**

Darslik

«SARBON LLS»
Toshkent – 2024

UO'K 373.2;808.5
KBK 74.10;83.7
N 61

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish fanidan
DARSLIK. – Toshkent. «SARBON LLS» nashriyoti, 2024.
– 118 bet.

Taqrizchilar:

Mutalova D.A. – Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrası dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Abdullayeva M.D. – Alfraganus universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Mazkur darslikda "Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish" fanining nazariy- metodologik asoslari, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar nutqini o'stirish, bolalarni to'g'ri so'zlash faoliyatiga o'rgatishning tamoyillari, shakl va nazariy jihatlar yoritib berilgan. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish nazariyasi va metodikasi pedagogika fanining bir bo'limi hisoblanadi. Nutqni rivojlantirish nazariyasi pedagogik ilmfan, pedagogik qonuniyatlarni o'rganadi. Nutqni tushunish bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri. Bolalar uchun har qanday pedagogik jarayonda boshqalar va o'z faol nutqlari zarur, nutq bolaning barcha faoliyatiga hamroh bo'ladi. Bolalar bog'chasida bolalar nutqini shakllantirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq. Bugungi kunda bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy samarali vositalari, uslub va usullari bolalarda kerakli nutq ko'nikmalarini rivojlantirishlari uchun omil bo'la oladi. Ushbu darslik talabalar va tarbiyachilar uchun mo'ljallangan.

UO'K 373.2;808.5
KBK 74.10;83.7

KIRISH

Ma'lumki, mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi, bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi usullarni qo'llab, chuqur bilim berish maktabgacha ta'limning asosiy vazifasidir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar ta'lim jarayoniga olib kiritilishi zamon talabi. Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning boshlang'ich qismi hisoblanadi. U bolaning sog'lom va rivojlangan shaxs bo'lib shakllanishini ta'minlab, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini uyg'otib, tizimli o'qitishga tayyorlab boradi. Maktabgacha ta'lim davlat va nodavlat ta'lim tashkilotlarida va oilada amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'limning maqsadi - bolalarni maktabdagi o'qishga tayyorlash ularning iqtidor va qobiliyatlarini ochib berish, o'qishga, ta'limga bo'lgan ishtiyoqini shakllantirishdir. Shularni inobatga olib, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori hamda "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" tasdiqlandi. Bu qonun hujjatlarida maktabgacha ta'lim tizimini yaxlit, uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sifatida yanada takomillashtirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish hamda moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ularni malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik va jismoniy rivojlantiruvchi zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish, ularning maktabga tayyorgarlik darajasini tubdan oshirish kabi masalalar o'z ifodasini topgan. Mamlakatimizda olib borilayotgan mazkur siyosat maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatayotgan tarbiyachi-pedagoglardan g'oyat katta ma'suliyat hamda o'qitishning yangi texnologiyalaridan keng foydalanishni talab etadi. Shularni hisobga olib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolani har tomonlama maktab ta'limiga tayyorlash, ular orasida bola nutqini rivojlantirish masalasi eng asosiylaridan hisoblanadi. Ularning so'z boyligi oshishi, ravon gapirishi va o'z fikrini to'liq ifoda etib, aytib bera olishga o'rgatish masalaning dolzarbligini ko'rsatib beradi. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida bolalarga ona tilini amaliy o'rgatish, nutqda til birliklaridan foydalanish, o'zaro nutqiy muloqot

munosabatida ona tilida fikrni to'g'ri, ifodalay olish, tengdoshlari nutqini tinglab tushunish nutqda til birliklarini ajrata bilish tovush, so'z nutq meyorlarini mos holda o'rganib borish, unga amal qilish kabi faoliyatini shakllantiradi. Demak, bolalarning nutqini o'stirish maktabgacha ta'limda nutq o'stirish vazifasini amalga oshiradi, bolalarda ifodali, aniq, lo'nda va obrazli so'zlashishni shakllantirish orqali ona tilini amaliy o'rgatadi, bolalarga ta'lim beradi. Nutq o'stirish metodikasi fani maktabgacha ta'limda bolalarni og'zaki nutqini o'stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so'zdan to'g'ri va o'rinli foydalanish, ya'ni nutq va xulq egasi bo'lish kabi ma'naviy axloqiy sifatlarni, so'zlash odobini egallashni shakllantiradi. Nutq o'stirish metodikasi pedagogik fan sifatida rivojlantiruvchi vazifani bajaradi. Ya'ni bolalar nutqini o'stirish orqali ularning nutq a'zolarini anatomik-gimnastik mashq qildirish orqali nutqning ravon tushunarli bo'lishini ta'minlaydi: bolalar tafakkuri, aqliy faoliyatini rivojlantiradi, ularda nutq odobi, ma'naviy barkamollikni shakllantiradi. Chunki, yaxshi rivojlangan nutq tushunarli va ta'sirchan bo'ladi, bola o'z nutqini tuzatib boradi. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrof-olam bilan tanishtirish tomoni, balki umumiy psixik rivojlanish ustuni hisoblanadi. Bola nutqining rivojlanishi umuman shaxsni va shu bilan birga barcha psixik jarayonlarni shakllantirish bilan bog'liqdir. «...Tilni egallash jarayoni - bu faqat va shunchaki bilimlar, mahorat hamda ko'nikmalarni berish jarayoni emas. Bu eng avvalo tarbiyadir. Qalbni tarbiyalash, aqlni tarbiyalash, fikrlar tuzishni shakllantirish, inson ruhiy qiyofasining eng nozik qirralariga chidam bilan ishlov berishdir». Bola nutqiy rivojlanishining, bir tomondan, tashqi ta'sirlar bilan belgilanishi, ikkinchi tomondan esa uning to'satdan yuz berishi, "o'z-o'zidan harakatga kelishi" bilan tavsiflanishini tushunish nutq ontogenezi haqidagi zamonaviy tasavvurlarga xos holatdir. Nutqni rivojlantirishning ana shu qonuniyatlari va mexanizmlarini tushunib yetish ularni batafsil ko'rib chiqishni talab qiladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini rivojlantirish bolaning ijtimoiy -tarixiy tajribani o'zlashtirishga oid o'ta murakkab, ko'p omilli jarayon bo'lib, u yakkama-yakka ruhan rivojlanishda markaziy o'rin tutadi. Bolalarda nutqni rivojlantirishga va o'z ona tilida burro gapira olishni o'rgatishga oid ishlarni nazariy va amaliy

tayyorgarlikka yaxshi ega bo'lgan, o'zida bolaga nisbatan qadriyatli munosabatlarni shakllantira olgan tarbiyachi uyushtirishi va amalga oshirishi lozim. MTT tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiq etish, bolalarni har tomondan intellektual, axloqiy estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh. Mirziyoyev 2017-yil 9-sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261, 2018-yil

30-sentyabr, "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son kabi qator qaror, qonun osti hujjatlar yaratildi.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Bolalar nutqini rivojlantirish fan sifatida shakllanish tarixi
2. Sharq va g'arb mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlari

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi pedagogika fanining bir bo'limi hisoblanadi. Nutqni rivojlantirish metodikasi-pedagogik ilm-fan, pedagogik qonuniyatlarni o'rganadi. Bolalar bog'chasida maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq bo'lishi kerak. Bugungi kunda bolalar nutqini rivojlantirishning zamonaviy samarali vositalari, uslub va usullari bolalarda kerakli nutq ko'nikmalarini rivojlantirishlari uchun omil bo'la oladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirishda quyidagi muhim vazifalar asos bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda nutq qobiliyatlari shakllanishida to'g'ri ta'lim va tarbiya berish nutqini shakllantirishda qanday sharoitlarda foydalanish kerak, nazariya va amaliyotni qay usulda bo'g'lagan maqsadga muvofiq bo'ladi. Albatta, uslubiy- nazariya uslubiy amaliyot bilan birgalikda rivojlanadi. Shaxsiy metodik qoidalarining to'g'riligi, hayotiyliigi amalda tekshiriladi. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini shakllantirish, uni rivoji ustida ishlashda hali hal qilinmagan masalalar ko'p. Buning uchun bolalar bog'chasida o'qish uchun tayyorgarlik dasturlari ishlab chiqilishi kerak. Bolalarda nutqni sezilarli o'sishida mashg'ulotlarni kalendar rejasiga aniq tavsiyalar berish kerak. Bolalar yoshiga qarab nutqni rivojlantirishning turli darajalariga ega bo'lgan bolalar nutqini faollashtirish usullarini ishlab chiqish lozim. Uslubiy nazariyani yaxshi bilmagan tarbiyachi-pedagog bolalarni ko'r-ko'rona, faqatgina ularning taxminlar yoki boshqalarning tajribasini nusxalash bilan band bo'ladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqni rivojlantirish maktabgacha ta'limning boshqa faoliyatlari bilan chambarchas bog'liq. Nutqni tushunish-bolaning shaxsiyatini rivojlantirishning eng muhim vositalaridan biri. Bolalar uchun har qanday pedagogik jarayonda boshqalar va

o'z faol nutqlari zarur, nutq bolaning barcha faoliyatiga hamroh bo'ladi. Bola har qanday faoliyatda o'z lug'atini rivojlantirishi kerak. Buning uchun nutqiy ko'nikmalarni shakllantirish tinglash, javob berish, so'rash, qobiliyati bilan bog'liq faoliyatlar inobatga olinishi zarur. Nutqni rivojlantirish metodikasi, barcha pedagogik fan kabi, ijtimoiy fanlarni nazarda tutadi. Sharqda ta'lim va tarbiya muammosi juda qadimdan beri mavjud.

U o'rta asrlardagi sharq mutafakkirlarining asarlarida ko'rib chiqilgan. O'sha davrlarning buyuk mutafakkirlari o'zlarining yirik asarlarida go'yoki kichik tuyulgan lekin muhim ahamiyat kasb etgan bolalar hayoti, ularning ta'lim tarbiyasi va nutq odobi haqida ham o'z fikrlarini bildirib o'tganlar. Abu Nasr al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy va boshqalar jahon fani, madaniyatiga beqiyos hissa qo'shdilar.

O'tgan davrlarda mehnatkashlarning o'z munosabatlarini uning yoshlarga tarbiyaviy ta'sirini yanada kuchaytirish maqsadida yo'lga qo'yish borasidagi tajribalarini nafaqat xalq pedagogikasining qator shakllari, usullarini qayta tiklash uchun, balki shaxsni shakllantirishni boshqaruvchi obyektiv umumiy ijtimoiy qonunlar, xalq turmush tarzini tushunish uchun ham o'rganish lozim.

Abu Nasr al-Forobiy- o'rta asrlar sharqining qomusiy mutafakkiri Abu Nasr al-Forobiy (873-950) insonni har tomonlama takomillashtirish, ularni umumiy baxt-saodatga yetaklash yo'llari va usullarini o'zining ijtimoiy-siyosiy ta'limoti markaziga qo'yadi, bu esa uning dunyoqarashlarning umuminsoniy asosga egaligidan dalolat beradi. Forobiy fikriga ko'ra - bola mukammal shaxs bo'lib rivojlanishi uchun ma'naviy rivojlanish, shu jumladan axloqan rivojlanish poydevoridir-deb qaraydi, Forobiy ijtimoiy tarbiyani tartibga solish, uni boshqarish masalalariga alohida e'tibor bergan. U mehnat faoliyati tarbiyaning muhim vositasi hisoblanadi, degan xulosaga keladi.

Abu Rayhon Beruniy - qomusiy olim. Beruniy shaxs tarbiya jarayonida shakllanadi, deb hisoblagan. Bunda u mehnatga alohida o'rin bergan. Beruniy fan va bilim jamiyat taraqqiyotida mutlaq ahamiyatga ega deb bilgan. Biroq fan, bilim, mehnatning ahamiyati haqidagi fikrlarning o'zi to'g'ri edi. Bilim olishning o'zini Beruniy

kuch, vaqt va sabr-toqat talab qiladigan mehnat, deb hisoblagan.

Ibn Sino pedagogika masalalariga ijodiy yondashgan. U bola tabiatini nafaqat tabib, balki yetuk pedagog sifatida ham chuqur bilishini namoyon qilgan. Olimning bolalarga ta'lim va tarbiya berish haqidagi ko'plab fikrlari o'zining chuqurligi, insonparvarlik ruhi bilan yo'g'rilganligi va tarbiyadek murakkab muammoni to'g'ri talqin qilishi bilan ajralib turadi. Ibn Sino taklif qilgan tarbiya va ta'lim mazmuni aqliy tarbiya, jismoniy sog'lomlashtirish, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya va hunar o'rgatishlarni o'z ichiga oladi. Ibn Sino bola tarbiyasining butun mashaqqati va murakkabliklarini juda chuqur tushungan. «Tib qonunlari»ning «Tarbiya haqida» nomli bo'limida qo'yilgan masalalar aniq hal etiladi, bola xarakterini tarbiyalash haqida qimmatli fikrlar bildiriladi. Ibn Sinoning ilmiy-pedagogik ijodiyotida oilaviy tarbiya alohida e'tibor qaratiladi va bunda bosh rol oila boshlig'i – ya'ni otaga beriladi. Ibn Sino nima uchun bolani onasi emas, balki otasi tarbiyalashi lozimligini tushuntirib beradi. Uning fikrlariga qaraganda, bolaning onasi o'z farzandi tarbiyasida ko'proq hissiyotlarga beriladi va bola tarbiyasida to'g'ri yo'lni tanlay olmaydi. Ibn Sino tarbiyachi oldiga aniq vazifalarni qo'yadi: u o'z shogirdini qachon jazolashi yoki rag'batlantirishi mumkinligini yaxshi bilmog'i lozim. Ibn Sino bola shaxsini hurmat qilish, bolaning tabiiy yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda uning qiziqishlarini o'rganishga chaqiradi. U yoshga qarab davrlarga bo'lib chiqishga harakat qilgan. Ibn Sino bola tarbiyasining barcha murakkabliklari va qiyinchiliklarini tushungan. U jismoniy jazoning me'yorida ortib ketishiga qarshi chiqqan. Uning fikriga ko'ra, risoladagidek tarbiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bolalarga insoniy munosabatda bo'lish darkor. Tarbiyachining o'zi bola shaxsini hurmat qilishi, uni sevishi va bola bilan yaxshi munosabatda bo'lishi lozim. Ibn Sino tarbiya omilining ahamiyatini chuqur anglagan va ijobiy omil ahamiyatini juda qadrlagan, uni tarbiyaning asosiy vositalaridan biri deb bilgan.

Yusuf Xos Hojib o'rta asrning boshqa ko'plab olimlari singari musulmon sharqi xalqlarining madaniy rivojiga sezilarli hissa qo'shgan. Sharqning «Taqvodorlar tuhfalari» devoni insonni axloqan tarbiyalash muammolari ko'rib chiqilgan dastlabki didaktik asarlaridan biri hisoblanadi. Uning so'zlashishdagi bosiqlik va odob

qidarlari haqida bildirgan fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan: «Ma'rifatli kishining so'zlarini tingla. Tarbiya qidalaridagi asosiy narsa – bu til, unga ehtiyot bo'lmoq lozim. Yaxshi so'zli kishi hurmatga, tili zahar kishilar esa nafratlanishga loyiqdir. Kishining ustidan kulma va uning jahlini chiqarma: o'q yetkazgan zahmat bitadi, so'z bilan yetkazilgan zahmat esa hech qachon bitmaydi».

Mutafakkir o'z tasavvurida bolalarni oliy axloq sifatlarini tarbiyalash orqali umumiy farovonlikka erishish mumkin, deya hisoblagani holda o'sha davrda hukmron bo'lgan dunyoqarashlardan yuqori ko'tarilmaydi.

Alisher Navoiy- til, ma'rifat va ma'naviyatni yuqori cho'qqilarga olib chiqqan asarlari besh yuz yildan buyon ko'plab avlodlarni hayajonga solib keladi. Insonparvarlik, muhabbat g'oyalari, insonning oliy maqsadlarini kuylash A. Navoiy merosida asosiy o'rinni tutadi. A. Navoiyning pedagogik qarashlari o'ta insoniyligi bilan ajralib turadi. U bola shaxsini shakllantirish va tarbiyalash masalalariga juda katta ahamiyat bergan. Navoiy farzandni oilaga qivonch va baxt keltiruvchi shamchiroq deb bilgan. Navoiy bolaga uning yoshiga qarab eng kichik yoshdan to'g'ri tarbiya berish zarur, ta'limni iloji boricha barvaqt boshlash lozim, deya ta'kidlagan.

Slavyan pedagogi Yan Amos Komenskiy g'arbning buyuk olimlaridan biri hisoblanadi. Uning pedagogik tizimi o'sib ketayotgan avlodni insoniylik, tinchliksevarlik, tenglik va birodarlik ruhida tarbiyalash g'oyalari bilan yo'g'rilgan. Y.A.Komenskiyning pedagogik merosi ulkan va ko'p qirralidir. Olimning chop etilgan falsafiy va pedagogik asarlari uning tarixiy ahamiyatini belgilab beradi. «Onalar maktabi»da qayd etilgan bolani dastlab oilada tarbiyalash va rivojlantirish g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Hajmi kichik, biroq mazmuni juda chuqur bo'lgan mazkur asarni unda qo'yilgan muammolarning dolzarbligi va ahamiyatliligi, ularni amalga oshirish uchun taklif qilinayotgan yo'llar va vositalarning soddaligi hamda ishonchliligi, nihoyat oila, ayollar, bolalar va ularni tarbiyalashga bo'lgan munosabatning insoniy yo'nalishga egaligi bo'yicha uni mumtoz asarlar sirasiga kiritish mumkin. Uddaburon olimlar qaysi bir ijtimoiy tarbiya tizimini kashf qilmasinlar, baribir bolalar hayot kechiradigan, ular

jismonan va ma'nan rivojlanadigan muhit sifatida oila eng samarali tarbiya tizimi hisoblanadi.

«Onalar maktabi»ning birlamchi oilaviy tarbiya bo'yicha birinchi asar deb hisoblash mumkin. Komenskiy tabiiy iqtidorni kichik yoshdan boshlab har tomonlama rivojlantirish g'oyasidan kelib chiqqan holda onalar maktabi oldiga qiyin vazifalarni, ya'ni: bolalarga bilish bilimga ehtiyojmandlikni tarbiyalash, bilimga chanqoqlikni, harakat qilish, mehnatkash bo'lish, o'zini boshqara olish va yaxshi amallar qilishni va gapirish nutq va fikrlashni rivojlantirishni o'rgatish vazifalarini qo'yadi. Shu munosabat bilan u aqliy, jismoniy va ma'naviy tarbiyalash, nutq va fikrlashni rivojlantirish bo'yicha aniq maslahatlar beradi.

«Onalar maktabi»dagi alohida bir bob «qanday qilib bolalarga nutqni mashq qildirish» lozimligiga bag'ishlangan. Komenskiy «aql va nutq»ni rivojlantirish uchun bir xil harakat qilish zarur deb hisoblagan. U «aql» va «nutq»ga organik birikma sifatida qaragan. Va bu tasodifiy emas, zero bola nutq tufayli o'z fikrlarini ifodalaydi va atrofdagi odamlar bilan muloqotga kirishadi, nutqni egallash orqali u atrofini o'rab turgan olamni anglaydi. Bolada nutq va fikrlash rivojlanadi.

U sensor rivojlantirish va tarbiyalashga alohida e'tibor bergan, chunki usiz aql va nutqni muvaffaqiyatli rivojlantirib bo'lmaydi. Buyuk pedagogning mazkur qoidaga rioya qilishni «didaktikaning oltin qoidasi» deb atagani ham bejiz emas.

Nutqqa taalluqli bo'lgan boshqa bir g'oyani Komenskiy ona tilini o'qitish, ona tilida o'rgatishni talab qilish shaklida ifodalagan. Maktabgacha yoshda ona tilini o'rgatish, Komenskiy xulosasiga ko'ra, - bu eng avvalo bola hayotining birinchi yilidan boshlab nutqni rivojlantirish, bo'g'inlar va so'zlarni aniq talaffuz qilish, gaplarni sintaktik jihatdan to'g'ri tuzish, narsalarning nomini to'g'ri aytish va mos fikr bildirishdan iborat. Ushbu maqsadda Komenskiy ota-onalarga bolalar bilan muloqot qilishda narsalar nomlarini va so'zlarni buzmasdan, to'g'ri aytish, bolalarga talaffuzi qiyin bo'lgan va nisbatan uzun so'zlarni aytishni mashq qildirish va buning uchun o'yin uslubidan foydalanishni maslahat beradi. Komenskiyning bolalar nutqini rivojlantirishda xizmati shundan iboratki, u pedagoglar ichidan birinchilardan bo'lib bola nutqini

o'qitishda, uning ona tilini butun go'zalligi va milliy xususiyatlari bilan birgalikda o'zlashtirib olishida she'riyat, ertaklar, maqollar va matallar, tez aytishlarning tutgan o'rniga birinchi bo'lib e'tiborni qaratdi. Gapirishni boshlayotgan bolalarning kattalar nutqini tushunishlari uchun ular so'zlovchining yuzini va uning qo'l harakatlarini ko'rishlari, uning savollarini tushunishlari va to'g'ri javob berishlari darkor.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Sharq mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlarini diqqat bilan o'qing va qiyoslang.
2. G'arb mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlari qaysi asarlarda yoritilgan?
3. Sharq mutafakkirlarining yosh avlodni tarbiyalashga oid qarashlarini diqqat bilan o'qing va qiyoslang.

BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI

Reja:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish maqsadi
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish vazifasi
3. Bolalar tarbiyasi va nutq

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyachisining bolalarga ularning o'z ona tilini o'rgata olish qobiliyati uning kasbiy tayyorgarligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Bolaga tabiat ato qilgan barcha aqliy qobiliyatlar ona tilini o'zlashtirish, ayniqsa uni maktabgacha yoshda o'rganib olish tufayli yuzaga chiqadi, hamda rivojlanadi. Bolalarning ona tilida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan xalq ma'naviy boyliklarini qanchalik meros qilib olishlari, tarbiyalanuvchilarning kelgusida o'z davrining ilmiy yutuqlarini o'zlashtira olishlari, ularning insoniyatning ilg'or she'riy va estetik ideallariga sodiqligi, ya'ni mustaqil O'zbekistonda demokratik jamiyatning to'laqonli quruvchilari bo'la olishlari tarbiyachiga bog'liqdir. Bolalarga ona tilini o'rgatish uchun bo'lajak tarbiyachi nutqni rivojlantirish metodikasi nazariyasini chuqur o'rganishi va ushbu sohaning fanga ma'lum bo'lgan metodlarini o'zlashtirishi, bolaning ona tilini o'zlashtirish qonuniyatlarini tushunib yetishi lozim. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirish metodikasi pedagogik fanning bir tarmog'i hisoblanadi. Unda bolalar bog'chasida nutqni rivojlantirish metodikasi hamda boshlang'ich va o'rta maktabda o'zbek tilini o'qitish metodikasi ajratilgan. Ularning har biri o'z maqsadi vazifalari va mazmuniga ega. Bolalar nutqini rivojlantirish – maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlarini o'rganuvchi fandir. Metodikaning asosiy vazifasi – ilmiy-psixologik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish hamda bolalarda zarur nutqiy ko'nikmalarni muvaffaqiyatli ravishda rivojlantirishlari uchun ular bilan bolalar bog'chalari tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

Fanning asosiy mazmuni - bolalarda og'zaki nutqni, uning atrofdagilar bilan nutqiy muloqoti ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Himni o'rgatish bolalarda qanday nutqiy ko'nikmalarni tarbiyalash, qanday o'rgatish bolalar nutqini shakllantirishda qanday sharoitlarda qaysi usullardan foydalanish lozim, nega endi aynan shunday o'rgatish zarur nutqni rivojlantirishning taklif etilayotgan usullari nazariya va amaliyotning qaysi ma'lumotlariga asoslanmoqda kabi masalalar ko'riladi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini o'stirishda ona tilini o'rgatishning xususiyatlari aks ettirilgan, nutqni rivojlantirish metodikasi sohasida O'zbekiston Respublikasida va xorijda yaratilgan va mavjud bo'lgan barcha tabiiy natijalar umumlashtirilgan. E.I.Tixeyevaning ko'rsatishicha «ona tili, uni hech qanday to'siqsiz va har tomonlama rivojlantirish tarbiyaning asosini tashkil etmog'i lozim». Nutqni o'z vaqtida va to'laqonli egallash bolada to'laqonli psixika paydo bo'lishi hamda uni keyinchalik to'g'ri rivojlantirishning eng muhim va birinchi shartidir. Bola nutqini rivojlantirishga e'tibor berish shuning uchun ham muhimki, ushbu davrda bola miyasi jadal sur'atda o'sib boradi va uning vazifalari shakllanadi. Fiziologlarga ma'lumki, markaziy asab tizimi vazifalarini aynan ularning tabiiy shakllanish davrida muvofiq mashq qildirish mumkin. Mashqlarsiz ushbu vazifalarning rivojlanishi sekinlashadi va hatto umuman to'xtab ham qolishi mumkin. «Nutq uchun rivojlanishning bunday «hal qiluvchi» davri bola hayotining dastlabki uch yili hisoblanadi: bu muddatga kelib nutqiy sohalarining anatomik pishib yetilishi asosan nihoyasiga yetadi, bola ona tilining asosiy grammatik shakllarini o'zlashtirib oladi, katta so'z zaxirasini shakllantiradi. Agarda dastlabki uch yilda kichikintoy nutqiga yetarlicha e'tibor berilmagan bo'lsa, bu holda kelgusida uning o'rni to'ldirish uchun juda ko'p mehnat qilishga to'g'ri keladi». Bola intellektining rivojlanishi bilan bir vaqtda uning emosional-iroda sohasi ham takomillashib boradi. Bola nutqining rivojlanishi har qanday rivojlanishning umumiy shakllari, tomonlari va o'zaro bog'liqligini aks ettiradigan dialektika qonunlari va talqinlariga tayanadi. Til – tarixiy va o'zgaruvchan hodisadir. Har bir xalq, millat, elat va odamlar qabilasi o'z tiliga egadir. Har bir xalqning tilida mazkur jamiyatning tarixiy rivojlanish jarayoni, uning turmush sharoiti, ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar va yangilanishlar, ijtimoiy-mehnat faoliyatidagi yangi kashfiyotlar va erishilgan natijalari aks etgan. Har bir til o'zining asosiy qismlariga ega – bu lug'at boyligi,

tovush tizimi (fonetika) va grammatik tuzilishidir. Lugʻat boyligi (leksika) goʻyo oʻzida bizning atrof-olam haqida, bir odamning psixik hayoti haqidagi turli xil bilimlarimizni saqlaydi. Soʻzdagi asosiy narsa - uning mazmuni va semantik tarkibidir. Leksika tilning qurilish material, uning mazmun tomoni hisoblanadi. Til qanchalik rivojlangan boʻlsa, uning lugʻat tarkibi ham shunchalik boy boʻladi. Har bir tildagi koʻp sonli soʻzlar ichidan tilning asosiy lugʻat jamgʻarmasini tashkil qiladigan asosiy oʻzak soʻzlarning muayyan guruhini ajratish mumkin. Tilning lugʻat jamgʻarmasi – bu leksikaning juda barqaror, asrlardan buyon yashab kelayotgan qismi boʻlib, u barcha yoki deyarli barcha yangi soʻzlar va soʻz birikmalarining vujudga kelishi uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Tovush tizimi leksika va grammatika bilan uzviy bogʻliqdir. Jaranglayotgan nutq yordamida inson boshqa kishilar bilan muloqotda boʻladi hamda oʻz fikrlari va his-tuygʻularini ifoda qiladi. Bir til fonetikasi odatda, boshqa til fonetikasiga oʻxshash emas, yaʼni jaranglayotgan nutq goʻyo bir tilni boshqasidan uzoqlashtiradi. Bir til doirasida talaffuz meʼyorlari yagona boʻladi, shevalar adabiy tildan katta boʻlib, ular undan farq qiladilar. Tilning grammatik qurilishi gapda soʻzlar va soʻz birikmalarini oʻzgartirishga oid qonunlar hamda qoidalarining umumiyligi hisoblanadi. Grammatika yordamida gapdagi soʻzlar joylashtiriladi va bir-birlari bilan qoʻshiladilar. Soʻzlar faqat gaplar orqaligina muloqot vositasiga aylanadilar. Gapdan tashqarida har qanday soʻz, xoh u ona tilidagi, xoh chet tilidagi soʻz boʻlsin, muayyan maʼnoga ega boʻlmaydi. Shuning uchun tilni oʻrganishda uning grammatik tuzilishini oʻzlashtirish ulkan ahamiyat kasb etadi. Bolalarga taʼlim berishda orfoepiya, grammatika va leksikaning zamonaviy meʼyorlarini hisobga olish zarur. Nutqni rivojlantirish metodikasi psixolingvistikaning asosiy qoidalari asosida quriladi. Uning «til inson faoliyatining barcha sohalarida muloqot vositasi boʻlib xizmat qiladi» degan asosiy qoidasi nutqni rivojlantirish metodikasida dasturilamal boʻlib hisoblanadi. Shu bois nutqni rivojlantirish metodikasi tarbiyachini muloqot vositasi sifatida bolalar nutqini rivojlantirishga oid bilimlar va qobiliyatlar bilan qurollantirishga qaratilgandir. Tilning asosini ona tilining tovush, tizimi leksikasi va grammatik tuzilishi tashkil qiladi. Bolalarning turli nutqiy qobiliyatlarini shakllantirishda ularga oʻzlarining ona tili

boʻlish oʻzbek tili oʻrgatiladi, yaʼni ular oʻzbek leksikasi, oʻzbek tilining oʻziga xos fonetikasi va oʻzbek tili grammatikasining oʻziga xos xususiyatlarini oʻrganadilar. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar nutqini oʻstirishda bolalarga ona tilini oʻrgatishda professional mahoratga ega boʻlish uchun pedagog nutqni rivojlantirish metodikasi nazariyasini chuqur oʻrganishi, ushbu rivojlanishning ilmiy usullarini oʻzlashtirishi hamda bolaning nutqni oʻzlashtirish qobiliyatlarini bilishi shart. Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalar nutqni rivojlantirish metodikasi – bolalar bogʻchasidagi maktab-gacha yoshdagi bolalarda nutqni shakllantirishga qaratilgan pedagogik faoliyat qonuniyatlarini oʻrganuvchi pedagogik fandır. Metodikaning asosiy vazifasi – ilmiy-pedagogik asosda nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini ishlab chiqish, ular bilan bolalar bogʻchalari tarbiyachilarini qurollantirishdan iboratdir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Faning maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Nazariyotchi olimlarning qarashlarini qiyosiy oʻrganing.
3. Nutqni rivojlantirishning eng samarali vositalari, metodlari va usullarini koʻrsating.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Reja:

1. Til va nazariya
2. Til va bolalar tafakkuri

Til hayotimizning ajralmas qismi bo'lib, biz unga o'z-o'zidan bo'lishi shart bo'lgan narsa sifatida qaraymiz. Tilning o'zi nima, biz til orqali qanday so'zlayapmiz, biz qanday qilib so'zlashni o'rganishimiz haqida esa unchalik ko'p o'ylab ham o'tirmaymiz. Tabiiy fanlarning insoniyat taraqqiyotida, bizning kundalik hayotimizda egallagan ulkan o'rnini hech bir kamsitmagan holda shuni unutmaslik lozimki, baribir tabiatning eng qiziq, murakkab va hozircha o'rganilmagan hodisasi – bu insonning o'zidir. Shuning uchun so'nggi paytda insonni o'rganuvchi fanlarga va eng avvalo psixologiyaga katta ahamiyat berilmoqda. Biz «til» so'zini qo'llaganimizda ikki narsani – til va nutqni nazarda tutamiz. Bu farqlashlarni lingvistika faniga birinchi bo'lib shveysariyalik olim Ferdinand de Sossyur kiritdi va u tilni nutqqa qarshi qo'ydi, bu lingvistika fanining keyingi rivoji uchun juda muhim ahamiyatga ega bo'ldi, chunki «biz til va nutqni ajratish orqali ijtimoiyatni individuallikdan ajratamiz». Boshqacha qilib aytganda, bu alohida bir odam tomonidan alohida holatda amalga oshirish bilan biron-bir tilda so'zlayotgan barcha odamlar tomonidan birgalikda amalga oshirish o'rtasidagi farqlashdir. A.A. Leontev «tilga qobiliyat»ni – til tizimining ushbu tilda so'zlayotgan inson ongida aks etishini, «til jarayoni»ni, ya'ni tilga qobiliyatni amalga oshirish vositasi bo'lgan nutqning o'zini, va «til standarti»ni – tilni individdan tashqarida mavjud bo'ladigan tizim sifatida ajratgan. Shunday qilib, u tomonidan til va nutqni farqlashdan tashqari odam ongida mavjud bo'lgan hamda unga tildan foydalanish, so'zlash va aytilgan so'zlarni tushunish imkonini beruvchi bir narsani ham ajratib ko'rsatgan. Bu narsa – nutqiy faoliyatni ta'minlash mexanizmidir. Odatda nutqiy faoliyat to'rtga ajratiladi: o'qish, yozish, so'zlash, tinglash.

Ular o'zaro juft holatda bog'lanadi va til tizimini amalga

oshirishning ikki shakli – og'zaki va yozma shakli orqali belgilanadi. Til bevosita fikrlash bilan bog'liqdir. Aslida tilning o'zi fikrlash qurolidir.

Til aqliy faoliyatni rejalashtirish imkonini beradi. Rejalashtirish jarayonida tilning yana bir muhim vazifasi – insonning xulq-atvorini boshqarish vazifasi paydo bo'ladi. Til insoniyatning o'tmishi mobaynida butun tajribasini to'plash va bir joyga jamlash, insonni ushbu tajriba natijasida ishlab chiqilgan me'yorlarga bo'ysundirishga yordam beradi. Biz o'z o'tmishimizda, bugungi kunimizda ko'rgan va hatiki kelgusida ko'rishimiz mumkin bo'lgan narsalarning barchasi birga til orqali keladi. Insonning xulq-atvorini boshqaradigan narsalarning barchasiga, jumladan dunyoqarash, axloqiy va estetik ideal, madaniy me'yorlarga til va nutqiy muloqot orqali erishiladi. Inson butun hayoti mobaynida borliqni anglash jarayonida ishtirok etadi. Bilishga bo'lgan ehtiyoj ko'p jihatdan til orqali qondiriladi. Hala atrofni o'rab turgan borliqni qabul qilish va anglash uchun u tanqis predmetlardan foydalana olmaydi, u ahamiyatga molik shaylarni ajratib ko'rsatgan holda obyektlar, toifalarni birlashtira boshlaydi va oxir-oqibatda belgilarni umumlashtirish natijasida so'z bilan ifodalanadigan tushunchalar paydo bo'ladi. Biron-bir tushunchaning, xoh u maishiy bo'lsin, xoh ilmiy bo'lsin, uning so'z qobig'isiz yashashi qiyin. Shu tufayli biz o'z bilimlarimizni tilimizda qayd etishimiz, ularni boshqa odamlarga yetkazishimiz va til orqali yangi bilimlarga ega bo'lishimiz mumkin. Aynan shu ehtiyoj tufayli dastlab til paydo bo'lgan. Muloqotga ehtiyojmandlik dastlab tilni egallashga olib keladi. Bolaning so'zlashni o'rganishining sababi shuki, unga kattalar bilan birgalikdagi faoliyatda ishtirok etishga to'g'ri keladi, buning uchun esa bolaning unga nimalar deyishayotganliklarini tushunishi va o'zi ham so'zlashi lozim. Bu o'rinda «tilning uch sifati» tajribani jamlash va sintez qilish – fikrga jamlash – muloqotni amalga oshirish haqida so'z yuritish mumkin. Tilni tadqiq qilish mustaqil, umumilmiy qiziqishdan tashqari ko'plab dastlab amaliy vazifalarni hal etishda ulkan ahamiyatga egadir. Ushbu vazifalarning ayrimlari bevosita tilning yuqorida sanab o'tilgan vazifalaridan kelib chiqadi – til yordamida insoniy tajribani aniqroq qayd etish, til yordamida ifoda etilgan madaniy me'yorlar insonning xulq-atvoriga yanada kuchliroq va mustahkamroq tartibga

soluvchi ta'sir ko'rsatishi uchun, kishilarning o'zaro muloqoti yanada muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun tilni tadqiq qilish zarur. Bundan tashqari, hal etilishi til muammolarini tadqiq qilish bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa amaliy vazifalar ham mavjud. Psixologiya, boshqaruv nazariyasi, ijtimoiy fanlar sohasida ish olib borayotgan olimlar qator lingvistik vazifalarga duch keldilar. Xususan, ruhiy jarayonlarni tadqiq qilish dastlabki nutqiy jarayonlarni ham tadqiq qilishni ko'zda tutadi. Tushunchalarni rivojlantirish, aqliy va amaliy vazifalarni hal etish qay tarzda davom etmoqda, bola tashqi muhitga (moddiy va ijtimoiy) muhitga qanday moslashmoqda – bu savollarga javoblar nafaqat predmetli harakatlarni, balki nutqning o'zini ham o'rganishni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqidagi buzilishlar – bola ahvolini baholashda til parametrlari yordam berishi mumkin bo'lgan yagona holat emas. Ayrim vaziyatlarda ruhiy zo'riqish paytida bolalarda fiziologik parametrlar bo'yicha ayrim nuqsonlar sezilmaydi. Ammo ularning nutqi mutaxassis bo'lmagan odam tushunishi qiyin bo'lgan darajada o'zgaradi. Ko'pincha faqat til mezonlarigina bunday holat yuz berishidan dalolat berishi mumkin. Yuqorida qayd etilganidek, til bevosita bilish jarayonlari bilan bog'liq va bundan tashqari, tilning rivojlanish darajasi umumiy aqliy rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun bola nutqini maxsus tadqiq qilish ruhiy rivojlanishdagi nuqsonlarni yoki rivojlanish sekinlashganini aniqlashda yordam berishi mumkin, hattoki bu usul boshqa tekshiruv turlari bunday nuqsonlarni aniqlamagan taqdirda ham qo'l kelishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – bu murakkab ruhiy jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu jarayon bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish va birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir. Bolaning borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi: amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tish yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi. Bola leksikasini kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma-xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi. Nutqni zamonaviy va to'laqonli rivojlantirish uchun atrofdagi odamlar bilan o'zaro hamkorlik bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoji

tarkibini boyitishi zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining asosini ehtiyoj-motivatsiya tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir. Bolaning faol nutqni o'zlashtirishining ikkinchi bosqichida uchta asosiy jihat ajratib chiqadi: emotsional munosabatlar; birgalikda faoliyat (hamkorlik) davomidagi munosabatlar; tovushli munosabatlar. Bolaning kattalar bilan muloqot qilishining ko'rib chiqilayotgan har bir jihatining uning oldiga kattalar tomonidan qo'yilayotgan va so'zdan tushayotgan o'zaro bir-birini tushunish uchun shartli ravishda qabul qilingan vosita sifatida foydalanishni talab qilishdan iborat bo'lgan kommunikativ vazifani qabul qilishiga yordam beradi. Bundan tashqari, kommunikativ omilning ko'rib chiqilayotgan har bir jihatining u yoki bu darajada va o'z holicha bolalarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya'ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi. Nutqni rivojlantirishning uchinchi bosqichida – uning materiyasi (leksika va grammatika) bolaning muloqot vazifasini o'zlashtirgan holda kattalar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojiga va uning tarkibiga uzviy bog'liq bo'ladi. Bu bolaning nutqning yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o'zlashtirishiga olib keladi. Bolaning ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart-sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Nutq rivojini harakatlantiruvchi kuchlar haqidagi masala ular shiddat bilan va to'satdan amalga oshirilishi tufayli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Bolalar nutqini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik sa'y-harakatlarni uyushtirish kabi bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish – bu murakkab ruhiy jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas, balki bu bolalarda muloqot faoliyatini rivojlantirish va muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Nutqni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi pedagogik fani umuman o'rganadi?
2. Nutqiy namuna-nima?
3. Mavzuni o'qing, qoidalarni yozing

MAKTABGACHA KICHIK YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O'STIRISH VAZIFALARI

Reja:

1. Kichik yoshdagi bolalar nutqini shakllantiruvchi omillar
2. Muloqot shakllari va vositalari

Nutq o'stirish metodikasi maktabgacha ta'limda bolalarning og'zaki nutqini o'stirish va tafakkurini rivojlantirish vazifasini bajaradi, bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaydi. Bolalar so'zlashni o'rganishda ona tilidagi so'zlarning ma'nosini tushunishi, nutqda qo'llay olishi, tilning grammatik qurilishini bilishi muhimdir. Chunki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning nutqini o'stirish, ularda o'z fikrini bayon qilish, tushuntirish, narsa, voqealarni nomlash, o'zaro muloqotga kirishishga qiziqishini shakllantirish uchun nutq o'stirish ishlarini to'g'ri tashkil etish zarur.

Buning uchun maktabgacha ta'limda nutq o'stirishning mazmuni va vazifalarini aniq belgilash zarur bo'ladi. Ya'ni nutq o'stirish metodikasi dastur asosida quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni,

Bolalarni maktabga tayyorlash Milliy dasturi, maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablarini ta'limga joriy etish va maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirishning eng qulay metod va usullarini ishlab chiqadi, yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ta'limni takomillashtirishni ta'minlaydi, davlat talablarini bajaradi.

2. Maktabgacha ta'limda bolalar so'z boyligini oshirish metod va usullarini ishlab chiqadi, lug'atni boyitish omillari va shakllarini tavsiya etadi.

3. Bolalar bog'lanishli nutqini o'stirish, unda nutqning aloqa vositasi ekanligini, dialogik va monologik nutq o'stirish metod va usullarini yoritish, bog'lanishli nutq o'stirish shakllarini tushuntirish, mashg'ulotlarni tashkil etish metod va usullarini ishlab beradi.

4. Nutqning grammatik jihatdan to'g'ri shakllantirishning mazmuni, uni shakllantirish metod, usullarini tavsiya etadi, bolalar nutqidagi xatolarni bartaraf etish metodlarini ishlab chiqadi va amaliyotga tadbiq etadi.

5. Maktabgacha ta'limda nutqning tovush tomonini shakllantirishga doir ishlarni tasdiqlaydi.

6. Maktabgacha ta'limda badiiy adabiyotni o'rgatishning mazmuni, metodlarini o'rgatish, bolalar badiiy nutqini o'stirishga doir mashg'ulotlarni tashkil etish, bolalar folklorini o'rgatishga doir ishlarni tashkil etishni o'rgatadi.

7. Bolalarni maktabga tayyorlashga doir ishlarni tashkil etish yo'llarini tavsiya etadi.

8. Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish ishlarini tashkil etish va unga rahbarlik qilish, nutq o'stirishda oila, bog'cha, maktab hamkorligiga doir ishlarni tashkil etish metodlarini tavsiya etadi.

9. Tevarak-atrof bilan tanishtirishning dastur mazmuni bilan tanishtirish, mashg'ulotlarni tashkil etish metodikasini yoritish, bolalarda vatanparvarlik, ona Vatanga muhabbat hissini shakllantirish, milliy g'oya va milliy mafkura qirralarini singdirish yo'llarini o'rgatadi.

10. Muajassam mashg'ulotlar, noan'anaviy mashg'ulotlar, ko'rik-tantovlar o'tkazishga doir ishlarni tashkil etish usullarini ifoda etadi.

Kichik guruhlarda bolalarning kuzatish, taqlid qilish, mashq qilish, tinglash qobiliyatlari shakllantiriladi, ko'rib idrok qilish, nutqni tinglash, nutq tovushlarining talaffuziga doir o'yin-mashq, didaktik o'yin, harakatli o'yin va ovutmacholqlar orqali bolalar nutq faoliyatini shakllantiruvchi omillardir.

Bu yoshdagi bolalar bilan harakatli o'yin-ovutmacholqlar orqati nutqni tushunish, tinglashni o'rganadi, hissiy ko'nikmalari rivojlantiriladi. Shu bois Respublikamizda oila, onalik va bolalikni himoya qilish, oilani har tomonlama mustahkamlash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

Nutq o'stirish va tevarak-atrof bilan tanishtirish bo'limida bolalarning kuzatish, tinglash, ko'rib idrok etish, so'z boyligini oshirish, nutqni tinglash, tovush talaffuziga doir mashqlarni bajarish, nutqni nafasni takomillashtirish, tovushni eshitish orqali farqlash, nutqni tinglash va eslab qolish, she'rni tinglash, didaktik o'yin, harakatli o'yin va ovutma-choqlarni o'rgatish orqali nutq faoliyatini shakllantirish maqsad qilib olinadi. Kichik guruhlarda nutq o'stirish, tevarak-atrof bilan tanishtirishda o'yinchoq, rasmlar nomini aytish bilan birga ular harakati so'z boyligini oshirish, nutqning tovush

tomonini shakllantirish, hikoyani, ertakni, she'rni o'qib berish, so'zlab berish orqali bog'lanishli nutqni o'stirishga ahamiyat beriladi. She'rni o'qib berish, ta'limiy o'yin, rasimga qarab so'zlab berish orqali bolalarning so'zlab berish, dialogik nutqini o'stirish nazarda tutiladi. Kichik guruhda nutqning grammatik tuzilishini shakllantirish, otlarni kelishiklarda turlash, fe'lni shaxs, son, zamonda to'g'ri qo'llash, hayvon, parrandalar, narsa-buyum nomlarini birlik va koplikda qo'llash, uyushiq bo'lakli gaplarni tuzishga o'rgatiladi, shu asosda nutqni grammatik jihatdan to'g'ri tuzish, rasmi tasvirlash asosida nutqning grammatik tomonini shakllantiriladi, kelishik qo'shimchalarini to'g'ri qo'llashga o'rgatiladi. Nutqning tovush tomonini tarbiyalashga ahamiyat beriladi. Bolalarni aniq, shoshilmay, yetarli baland ovozda gapirishga o'rgatish, topishmoq, tez aytishni aytirish va og'zaki nutqni faollashtirish talab etiladi. Kichik yoshdagi bolalar jismoniy o'sish bilan birga atrof muhitga moslashishni o'rganadi. Muloqotning birinchi shakli – emotsional-bevosita vaziyat-shaxs shaklidir. Bu boshqa odamga bo'lgan qiziqish, unga nisbatan emotsional munosabat bilan tavsiflanadi. Muloqotning bunday shakli bola hayotining birinchi yarim yilligiga xos holatdir. Muloqotning yanada rivojlangan ikkinchi shakli – ya'ni, emotsional-vositali (vaziyatli-amaliy) shakli bola hayotiga yangi so'zlarni olib kiradi. Bu muloqot predmetlar orqali vositali muloqotga aylantiriladi. Ushbu davrda bolaning qiziqishlari atrofda olamga yo'naltirilgandir. Unda yangi taassurotlarga ehtiyoj yorqin paydo bo'ladi. Kichik bolalar bilan ishlashda kattalar nutqiga alohida talablar qo'yiladi. U taqlid uchun namuna bo'lib xizmat qiladi, shuning uchun kattalar nutqi har tomonlama namunali bo'lishi, ya'ni: grammatik to'g'ri, intonatsion ifodali, unchalik baland emas, unchalik tez ham emas, ko'p so'zli emas va aniq bo'lishi zarur. Nutqni rivojlantirish ikki davrga bo'linadi: birinchisi – tayyorgarlik, ikkinchisi – mustaqil nutqni rasmiylashtirish.

Tayyorgarlik davri bolalar nutqini kelgusida rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki, aynan shu davrda tegishli poydevor yaratiladi. Uning negizida esa kelgusida bola nutqi quriladi, muloqotga ehtiyoj shakllanadi, ovoz munosabatlari, nutqiy harakat artikulyatsiya apparati, fonematik tinglash qobiliyati, kattalar nutqini tushunish, so'zlarni eslab qolish va o'zlashtirayotgan so'zlardan

muloqot qilish maqsadida erkin foydalanish rivojlanadi. Bunday holatlarda bola emotsional muloqotga kirishadi, biroq u narsalar va ular bilan harakatlar bajarish borasida kattalar bilan muloqot qilishni tushunmaydi. Bolada nutqni tushunishni rivojlantirish uchun emotsional muloqot kamlik qiladi, muloqot bilish tusiga ega bo'lishi uchun bola kattalar taklifiga binoan o'yinchoqlar bilan harakatlarni bajarishi zarur.

Bo'zning asta-sekin bola uchun muayyan harakatga kirishishga shartlarga aylanishi uchun qanday pedagogik shart-sharoitlar zarurligini bilish lozim.

Dastlabki so'zlar – emotsional ifodaliligi, ta'sirliligi, vaziyatga bog'liqligi, kommunikativ yo'naltirilganligi bilan farqlanadi. Bunday nutq vaziyatga asoslangan nutq deb ataladi, chunki u faqat bola atrofida mavjud muhit bilan tanish bo'lgan yaqin kishilargagina tushunarli bo'ladi. So'zni dastlabki tushunish muayyan vaziyatni qabul qilish bilan birgalikda ro'y beradi. Dastlabki so'zlar muayyan narsalarga taalluqli bo'lib, umumlashtiruvchi tusga ega emas. So'z bolaning umumiy xulq qiyofasiga uyg'unlashib ketadi va nutqda, imo-ishora, nazar tashlash, ifodali harakatlar bilan bir vaqtda fikrni tashkil qiladi. Endi u o'z istak-xohishlari haqida o'zi aytishi mumkin, kattalar esa uning xulq-atvorini so'zli ko'rsatmalar yordamida yo'naltirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Hayotining birinchi yili davomida bolaning narsalarga munosabati quyidagicha bo'ladi: oshidan tortadi, qulog'iga qo'lini tiqadi, narsalar ustidan oshib o'tadi. Bunday g'ayratli harakat – «Men» obrazining shakllana boshlayotganidan dalolatdir. Ushbu obrazni shakllantirish uning «xohlamayman», «xohlamayman» kabi dastlabki xohish-istaklarining paydo bo'lishi, «mumkin», «mumkin emas» kabi muhim tushunchalarni tushuna boshlashi bilan bog'liqdir.

Bolaning ushbu yoshda o'zini anglay boshlashini unga nisbatan katta yoshli odam munosabatlarning aks-sadosi deb atash mumkin. O'ziga nisbatan ijobiy munosabat – shaxsning normal rivojlanishining asosidir. O'ziga nisbatan salbiy munosabat esa – bolaning kichik yoshida bola bilan katta yoshli odam o'rtasidagi emotsional-ijobiy munosabat etarli bo'lma-ganligidan dalolat beradi. Bolaga faqat organik ehtiyojlarini (ovqatlanish, uxlash, tinch) qondirish kamlik qiladi, u kattalar bilan muloqot qilishga,

insoniy mehr-muhabbatga muhtoj. Gigiyenik jarayonlarda, kiyinish, ovqatlanish, o'ynash vaqtida bolaga so'zlarni tushunishni o'rgatish uchun ko'p imkoniyatlar paydo bo'ladi. Harakatni anglatuvchi so'zlarni o'rgatishda bu so'zlarni ushbu harakat bola yoki katta yoshli odam tomonidan amalga oshirilayotgan paytda aytish lozim. Zarur so'zni aytishda bolaning qo'lidan ushlab, tegishli harakatni bajarib ko'rish mumkin. So'zni tushunishni mustahkamlash uchun kichikintoyga «ko'rsat» deganda katta yoshli odam nomini aytgan narsani barmog'i bilan ko'rsatishni va «ber» deganda katta yoshli odam nomini aytgan narsani olib berishni o'rgatish zarur. Bu usullarni asosan bolalar taniydigan va nomlarini tushuna boshlagan narsalarga nisbatan qo'llash mumkin. Aynan bitta so'zda uzoq to'xtalib qolib ketmaslik kerak, balki uning sonini asta-sekin kengaytirib borish, ayni paytda ilgari o'zlashtirilgan so'zlarni ham unutmaslik lozim. Kichik yoshdan boshlab bolada ovoz munosabatlarini, ovoz taqlidlarini va ovoz ifodaliligini rivojlantirish zarur. Bola dadil gapirishi uchun, uning kayfiyati yaxshi, quvonchli bo'lishi, kiyimlari quruq va issiq bo'lishi, shuningdek xona osuda bo'lib, u faqat o'zining ovozi eshitishi kerak. Lekin shu vaziyatlarning o'zi kamlik qiladi. Bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlash zarur. Agarda bolalarga har qanday so'zlarni aytish mumkin bo'lsa, faqat bu bolalar tinglab, jonlanishlari uchun emotsional mayin ohangda aytilsa bo'lgani, hayotining ikkinchi yiliga qadam qo'yayotgan bolalarga nisbatan bunday deb bo'lmaydi. Kichik yoshda bola bilan so'zlashishda ulardan nafaqat jonlanish, balki taqlidni yuzaga keltirish uchun iloji boricha turli tovushlar, bo'g'inlarni ko'proq aytish kerak. Kichik yoshdagi bolalar bilan ishlashda kattalar nutqiga alohida talablar qo'yiladi, chunki ularning nutqi taqlid uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Shu bois u har tomonlama namunali bo'lishi, ya'ni: grammatik to'g'ri, intonatsion ifodali, unchalik baland emas, tez ham emas, oz so'zli va aniq bo'lishi lozim. Kichik yoshda bolalar fikrlari grammatik jihatdan rasmiylashtirilmagan ikki-uch tarkibli iboralardan iborat bo'ladi. Bola bilan katta yoshli odam bevosita muloqotga kirishgan vaziyatda esa nutqiy muloqot yetakchi muloqot turiga aylanadi. Bola hayotining uchinchi yiliga kelib nutq rivojlanishi ko'proq keng qamrovli vazifalar doirasida, eng avvalo katta yoshli yaqin qarindoshlari va bolalar bilan munosabatga kirishish hamda ular

bilan birgalikda harakat qilish (nutqning kommunikativ vazifasi, atrof-olamni bilish orqali davom etadi. Bola nutqiy muloqotning asosiy shaklini – dialogik nutqni o'zlashtiradi. U tashabbus ko'rsatib fikr bildirishni, savollar berishni, javob kutishni, o'zi ham savollarga javob berishni, atrof-dagilarga iltimos va takliflar bilan murojaat qilishni o'rganadi. Bola o'z istak-xohishlari, hissiyotlari, fikrlarini ifodalash, kutilayotgan natijalarga erishish uchun so'zlardan foydalanadi. Biroq bola tomonidan foydalanilayotgan so'zlar fonetik jihatdan ancha nomukammal bo'lib, u keng qamrovli ma'nolarni anglatadi. So'z va predmetli harakatlarni qo'llash va ular bilan mos ravishda harakat qilish orqali katta yoshli odam bola bilan o'zaro bir-birini tushunishni va uning tilini boyitishni yo'lga qo'yadi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha kichik yoshdagi bolaning nutqiy rivojlanishi jarayonlari qanday kechadi?
2. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'ziga xosliklarini ayting.
3. Kichik yoshdagi bolalar nutqini rivojlanishga doir mashg'ulot ishlanmasini o'rganib chiqing va mustaqil yozishni mashq qiling.

MAKTABGACHA O'RTA YOSH GURUHLARDA NUTQ O'STIRISH USULLARI

Reja:

1. O'rta yosh bolalar nutqini rivollantirish
2. O'rta guruhda nutq o'stirish dasturi

O'rta guruhda "Tevarak-atrof va ona Vatan bilan tanishtirish" bo'limida "O'zbekiston-mening Vatanim," "Men yashayotgan ko'cha", "Men yashayotgan mahalla", Bizning mahalla, "O'lkamizda kuz" kabi mavzularga e'tibor berilgan. "Buyuk siymolar", "Mustaqillik bayrami" "Mehrjon", "Navro'z" bayramlari haqida suhbat qilish bilan birga

A. Navoiy, Z. Bobur bilan tanishtiriladi. Kattalar mehnati bilan tanishtirish bo'limida dehqonlar, haydovchi, quruvchi, oshpaz, onalar, duradgor, bog'bon mehnati bilan tanishtirishga ahamiyat qaratilgan, shuningdek, transport turlari, buyumlar, musiqiy asboblari, oshxona buyumlari, ho'jalik, mehnat qurollari bilan tanishtirish, ularning o'ziga xos tomonlarini o'rgatishga ahamiyat beriladi. Maktabgacha ta'limida o'rta yoshli bola nutqiy rivojida siljishlar ro'y beradi. Bu jadal borayotgan umumiy rivojlanish va ona tilining turli qirralarini o'zlashtirib olish bilan belgilanadi. Agar bolada kichik yoshda ovoz munosabatlari, taqlid va tushunish rivojlanib, dastlabki so'zlar o'zlashtirilsa, o'rta yoshda so'zlarni tushunish, taqlid qilish, faol nutq rivojlanadi va lug'at o'zlashtiriladi. O'rta yoshda tabiat hodisalarini tushunish, faol nutq, lug'at, grammatik shakllar, sintaktik tuzilmalar, turli gaplar rivojlanadi. Bolalarda nutq muloqot vazifasini bajara boshlaydi va rivojlantiruvchi fikrlash quroliga aylanadi. Nutqni rivojlantirish uchun bola tarbiyalanayotgan hayotiy vaziyat – unga qarov, atrofdagi kattalarning munosabati, ularning tarbiyaviy ta'siri, shuningdek o'z faolligi bolaning turli faoliyatdagi faolligi katta ahamiyatga egadir. Dastlabki uch yilda nutq bolaning hayot faoliyati jarayonida: rejimli davrlarda, mustaqil o'yinda, maxsus uyushtirilgan mashg'ulotda shakllanadi. Bola nutqining o'z vaqtida rivojlanishida unga nisbatan kattalarning munosabati muhim ahamiyatga egadir. Diqqat-e'tiborli, yaxshi munosabatga javoban bolada ijobiy hissiyotlar va turli xil munosabatlar

rivojlanadi. Ta'sirni tarbiyalash doimiy ravishda amalga oshirilishi va bolaning butun asab-ruhiy rivojlanishining barcha tomon-lariga yo'naltirilishi lozim. Faqat har tomonlama rivojlanish bo'lgandagina unda o'z vaqtida nutq shakllanadi. O'rta yoshda muloqot tarbiyaviy ta'sir shakli hisoblanadi. Muloqot shakli va mazmuni bolaning rivojlanishiga qarab o'zgarib boradi: emotsional muloqot; ularning ovoz intonatsiyasini tushunishlari asosidagi muloqot; mimika, imo-ishoralar, harakatlar, so'ngra kattalar nutqi; nutqiy muloqotning o'zi. Bolaning ushbu yoshda o'zini anglay boshlashini unga nisbatan katta yoshli odam munosabatlarining aks-sadosi deb atash mumkin. O'ziga nisbatan ijobiy munosabat – shaxsning normal rivojlanishining asosidir. O'ziga nisbatan salbiy munosabat esa – bolaning kichik yoshida bola bilan katta yoshli odam o'rtasidagi emotsional-ijobiy munosabat yetarli bo'lmaganligidan dalolat beradi. Bolaga faqat organik ehtiyojlarini (ovqatlanish, uxlash, isitish) qondirish kamlik qiladi, u kattalar bilan muloqot qilishga, insoniy mehr-muhabbatga muhtoj. Gigiyenik jarayonlarda, kiyinish, ovqatlanish, o'ynash vaqtida bolaga so'zlarni tushunishni o'rgatish uchun ko'p imkoniyatlar paydo bo'ladi. Harakatni anglatuvchi so'zlarni «ko'rsat», «taqqilat», «tashla», «qarsak chal» tushunishni o'rgatishda bu so'zlarni ushbu harakat bola yoki katta yoshli odam tomonidan amalga oshirilayotgan paytda aytish lozim. Zarur so'zni aytishda bolaning qo'lidan ushlab, tegishli harakatni bajarib ko'rish mumkin. So'zni tushunishni mustahkamlash uchun kichikintoyga «ko'rsat» deganda katta yoshli odam nomini aytgan narsani hamog'i bilan ko'rsatishni va «ber» deganda katta yoshli odam nomini aytgan narsani olib berishni o'rgatish zarur. Bu usullarni asosan bolalar taniydigan va nomlarini tushuna boshlagan narsalarga nisbatan qo'llash mumkin. Aynan bitta so'zda uzoq to'xtalib qolib ketmaslik kerak, balki uning sonini asta-sekin kengaytirib borish, ayni paytda ilgari o'zlashtirilgan so'zlarni ham unutmaslik lozim. «Ko'rsatib, nomini aytish» usuli deb asosan, nutqni tushunishni rivojlantirishga yo'naltirilgan usulga aytiladi. Kichik yoshdan o'lgandan keyin bolada ovoz munosabatlarini, ovoz taqlidlarini va ovoz ifodaliligini rivojlantirish zarur. Bola dadil gapirishi uchun, uning kayfiyati yaxshi, quvonchli bo'lishi, kiyimlari quruq va issiq bo'lishi, shuningdek xona osuda bo'lib, u faqat o'zining ovozini

eshitishi kerak. Lekin shu vaziyatlarning o'zi kamlik qiladi. Bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlash zarur. Agarda bolalarga har qanday so'zlarni aytish mumkin bo'lsa, faqat bu bolalar tinglab, jonlanishlari uchun emotsional mayin ohangda aytilsa bo'lgani, hayotining ikkinchi yiliga qadam qo'yayotgan bolalarga nisbatan bunday deb bo'lmaydi. O'rta yoshda bola bilan so'zlashishda ulardan nafaqat jonlanish, balki taqlidni yuzaga keltirish uchun iloji boricha turli tovushlar, bo'g'inlarni ko'proq aytish kerak. Buning uchun bolaning o'zi qaysi tovushlarni talaffuz qilayotganini kuzatish, ularni ilib olib, bola huzurida ko'p marta takrorlash lozim. Bolada nutqni paydo bo'lishiga va o'z-o'zidan katta yoshli odam bilan «yo'qlama» qilish zarurati yuzaga kelishiga yordam beradigan quvonchli kayfiyat yaratish uchun «Kelinglar», «Birga bo'laylik» kabi jamoat o'yinlaridan birini o'tkazish lozim. Uning kayfiyati ko'tarilishi bilan kichkintoy kattalar aytayotgan tovushlar va bo'g'inlarni takrorlashiga erishish maqsadida «yo'qlama»ga o'tish lozim. Shunday qilib, o'rta yoshdagi bosh vazifa narsalardan foydalanishning insoniy usullarini o'zlashtirish va nutqni rivojlantirishdan iborat bo'ladi. O'rta yoshda bola so'z bilan tegishli narsa, hodisa, sifat o'rtasida tezroq aloqa bog'lashni o'rganadi. U so'zlar kombinatsiyasini, ya'ni iboralarni tushunadi. O'rta yoshda nutqning jadal rivojlanishi tufayli bolalarda psixik funktsiya xotira, qabul qilish va boshqalar rivojlanib ketadi va o'z xususiyatini o'zgartiradi. Muloqotga bo'lgan ehtiyoj, predmetli harakatlarni o'zlashtirish bolaning o'z faol nutqini ham talab qiladi. Nutq asosida umumlashtirishlar, fikrlashning ramziy vazifasi, ya'ni real narsalarning o'rnini almashtira olish hamda o'rin bosuvchi narsalar va til belgilari bilan amallar bajarish qobiliyatlari rivojlanadi. Bola uchun katta yoshli odam – bitmas-tuganmas ijobiy emotsiyalar, qiziqarli taassurotlar va borgan sayin so'z muhim ahamiyatga ega bo'lib boradigan o'yinlar manbai hisoblanadi. Kattalar bilan muloqotga kirishish, narsalar va o'yinchoqlarga egalik qilishga intilarkan, bola ushbu maqsadlarga erishish uchun so'zdan foydalanish haqidagi chaqiriqqa javob beradi, ba'zida o'zi tashabbus ko'rsatib, fikr bildiradi. Bola tilni faol o'zlashtiradi. So'z ortida turgan tasavvur yagona o'xshashlikdan keng o'xshatishlargacha, keyinroq esa yanada aniq umumlashtirmalargacha rivojlanadi. Aynan bitta so'z yordamida ko'p obrazli munosabatlar ifodalanadi. Bola asta-sekin

bu munosabatlarni grammatik jihatdan rasmiylashtirilmagan gaplar orqali ifodalashni o'rganadi. Grammatik shakllar paydo bo'ladi. Bolaning so'z zahirasi ortadi. Fikrlar asosan bir tarkibli gaplardan iborat bo'ladi. Bola tashabbus ko'rsatish orqali muloqot sub'ekti, teng huquqli hamkor sifatida chiqadi. O'zini tushunishlariga intilish, o'z istak-xohishlarining bajarilishiga erishish bolani to'g'ri so'zlashga majbur qiladi. Ushbu yoshda tengdoshlari bilan muloqotga kirishish emotsional aloqa o'rnatish va o'z shaxsiga e'tiborni jalb qilishga yordam beradi: bolalar bir-birlari bilan o'ynash jarayonida o'z harakatlarini nutq bilan sharhlab boradilar. Bola hayotining uchinchi yiliga kelib bolaning til muhitidagi faol yo'naltiruvchi faoliyati boshlanadi. Bu quvonchli kechinmalar ta'siri ostida vujudga keladigan tovushlar bilan turli o'yinlarda «shovqinli qo'shiqlar» va oddiy so'z ijodkorligida ko'rinadi. Qulay shart-sharoitlarda bola kattalar bilan muloqotda ko'rgazmali-taassurotli vaziyatga tayanmagan holda o'z taassurotlarini nutqda ifodalay boshlaydi. Bolalar o'zlari tomosha qilgan kitoblari, tinglagan ertaklari va o'zlarining ilgarigi tajribalari haqida fikr bildirib boshlaydilar.

O'rta guruhda nutq o'stirish dasturi quyidagi mazmunda beriladi.

Nutqning tovush tomonini shakllantirish, topishmoq, tez aytish orqali nutqda tovush talaffuzini mashq qildirish. Bolalar lug'atini bosqichma-bosqich boyitish, buyumlar haqida tushuncha berish; turli kasblarni bildiruvchi so'zlarni bolalar lug'atiga kiritish, so'zlarning bajaradigan vazifasi haqida amaliy bilim berish. Kechakunduz va uning qismlari haqida tushuncha berish; Buyumlarning joylashishi, ularni to'g'ri aytishga o'rgatish; chapda, o'ngda, o'rtasida, orqasida, yonida va xakozo so'zlarga bo'g'lanishli nutq tuzish.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. O'rta yoshda bola so'z bilan qanday jarayonlarni bog'lashni o'rganadi?
2. O'rta guruhda nutq o'stirish dasturi quyidagi mazmunda beriladi?
3. O'rta yoshdagi bolalar nutqini rivojlanishga doir mashg'ulot ishlanmasini o'rganib chiqing va mustaqil yozishni mashq qiling.

MAKTABGACHA KATTA YOSHLI BOLALAR NUTQINI O'STIRISH

Reja:

1. Katta guruhda nutq o'stirishning mazmuni
2. Bolalar nutqini morfologik va sintaktik jihatdan shakllantirish

Katta guruhlarda o'rgatishga doir mashg'ulotlar tashkil etiladi. Katta guruhda badiiy adabiyot bilan tanishtirish bo'limi materiallari ancha kengaygan, she'rni yod olish, o'qib berish, hikoya qilib berish, ifodali o'qishni o'rgatish boshlanadi. Katta guruhda nutq o'stirishning mazmuni, dastur talablari ancha kengayadi. Katta guruhda bolalar lugatini boyitish va faollashtirish, nutqning grammatik tomonini o'rgatishda quyidagi vazifalar belgilagan. Tarbiyachi bu davrda bolalar nutqining grammatik qurilishini shakllantirishga ko'proq e'tibor qaratish kerak.

Katta yoshdagi bolalar so'zlarni grammatik jihatdan aniq, to'g'ri talaffuz qilishi;

birlik va ko'plikda so'zlarni to'g'ri aytish, fe'llarni shaxs-son va zamonda to'g'ri qo'llashni, ayrim so'zlarning yasash usullarini urgatishi, jumlani to'g'ri tuzish, gapni har xil ohangda aytish, sodda, qo'shma gap tuzishni bilishini metodik jihatdan ta'minlash zarur; topishmoq, tez aytishni o'rgatish, og'zaki nutqni faollashtirish asosiy vositalar hisoblanadi. Bolalar nutqini morfologik va sintaktik jihatdan shakllantirish, so'zlarni bir - biriga bog'lash, gapni to'g'ri tuzish, gapda uyushiq bo'laklardan foydalanish, sodda va yoyiq, qo'shma gaplar tuzish, fikrni xilma-xil tuzishga o'rgatiladi. Nutqda sinonim so'zlar, zid ma'noli so'zlarni qo'llashga o'rgatiladi. Nutqning tovush tomonini shakllantirishda so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, nutqda ovoz sifati, nutq sur'ati, ohangga e'tibor qaratiladi. So'zlarni to'g'ri qo'llash, barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, tovush madaniyatiga diqqat qilish, gapni to'g'ri tuzish, undagi so'zlar o'rnini, so'zdagi kerakli tovushni ajrata bilish talab etiladi. Katta guruhda bolalarning shaxsiy hayoti, taassurotlari, ko'rgan-kuzatganlarini tasvirlash orqali ijodiy hikoya tuzishga o'rgatiladi. Tevarak-atrof bilan tanishtirishda "O'zbekiston-Vatanim mening",

Toshkent, Samarqand, Buxoro shaharlari bilan tanishtirish, Buyuk ipak yo'li, buyuk siymolar; "A. Temur", "Beruniy" kabi mavzularda mashg'ulotlar tashkil etiladi. Maktabgacha ta'limning tayyorlov guruhida bolalar nutqini o'stirish nutqning grammatik qurilishini shakllantirish bilan birga so'z yasash malakasini oshirish, lug'atini boyitishga katta ahamiyat beriladi. Shuningdek, bolalarni savodxonlikka o'rgatiladi. Bunda gap haqida tushuncha beriladi, gapda so'zlarning tartibini aniqlash, so'zni bo'linga ajratish, tovush harflari farqlash, kichik va bosh harflar, bosma harflarni farqlash, kesma harflardan so'z tuzish mashq qildiriladi. Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirish barcha guruhlarda "Ilk qadam" dasturi asosida amalga oshiriladi, bolalarning turli faoliyatlari jarayonida nutq o'stirishga e'tibor beriladi, shu asosda bolalarni maktabda o'qishga tayyorlaniladi. Kattalar bilan muloqotda, hazil-huzul va boshqa ijobiy hislarga to'liq bo'lgan bola o'yinchoqlar bilan o'ynashga kirishadi. Bu mohiyatan, bolaning tashabbusiga ko'ra yuzaga kelgan birinchi o'yin shaklidir. Bolaning narsalar va o'yinchoqlar bilan harakatlari, qo'llarning kichik harakatlari uning nutqini rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bola bilan muloqotda maqollar, matallar, sanoq she'rlardan foydalanish zarur. Bu tovush va nutq muhitini boyitadi, nutqni rivojlantirishga yordam beradi, intonatsion tinglash qobiliyatini, she'riy so'z jaranglashiga nisbatan sezgirlikni rivojlantiradi. Nutqning intonatsion ifodaliligi mutlaq muhim ahamiyatga ega, chunki kichikintoy eng avvalo aynan nutqiy ohanglarni tushuna boshlaydi va ularga munosabat bildirishga harakat qiladi. Intonatsiyaning kamligi nutqni tushunishni rivojlantirishga va uni faollashtirishga salbiy ta'sir ko'rsatadi. 6 yoshgacha kattalarning bolalar bilan muloqot shakli emotsional-bevosita vaziyat-shaxs bo'ladi, o'z harakatiga taqlidni yuzaga keltiradi, o'yinchoqqa e'tiborni jalb qiladi, ya'ni bolaning diqqatini o'zidan o'yinchoqlarga va ular bilan harakatlar bajarishga yo'naltiradi. Ushbu jihat bola rivojida ulkan ahamiyatga ega. Kattalarning ishtiroki bolalarda u hali bilib ulgurmagan atrofdaги o'lam oldidagi qo'rquvga barham beradi. Bola bilan muloqot u bilan hamkorlik asosiga qurilishi lozim. Bola bilan kattalar o'rtasidagi muloqotning barqarorligini ta'minlash zarur, chunki shu tufayli bolaning emotsional bosiqqligi shakllanadi, muloqotning nutqiy va

nonutqiy shakllari shakllana boshlaydi. Bolalarda vaziyatlar, narsalar o'rtasida aloqa bog'lashga yordam beruvchi qidiruv harakatlarini paydo qilish lozim. Nutqni tushunishni rivojlantirish maqsadida katta yoshli odam iloji boricha bola uchun qiziqarli bo'lgan yorqin va harakatlanuvchi narsalar nomini, ular bilan amalga oshiriladigan harakatlarni, bolalar va atrofdagi kattalar nomlarini ko'proq aytishi zarur. So'zlarni tushunishni o'rgatishda bolalarga nafaqat ular qarab turgan narsalarning va ularning o'zlari bajarayotgan harakatlarning nomini aytish, balki bolalarga ushbu narsalarni ataylab ko'rsatish va ularni qiziqitirish zarur. Ammo katta yoshli odamning faqatgina ushbu usul mohiyatini tushunishi hali etarli emas. Uni turli hayotiy vaziyatlarda bolaga qiziqarli qilib qo'llashni ham o'rganish zarur: bunda katta yoshli odamning nutqi birmuncha o'ziga xos bo'ladi. Katta yoshli odam bola bilan suhbatlashar ekan, u bolani tushunishga undayotgan so'zni hadeb bir xil ohangda qaytaravermasdan iboralarni ham aytishi lozim. Ko'rsatilayotgan narsa bilan bog'lanishi lozim bo'lgan so'zni alohida ohang, so'zdan oldin va so'zdan keyin qisqa, biroq ahamiyatli bo'lgan pauzalardan foydalanish, uni ko'p marta talaffuz qilish lozim. Ushbu usuldan «ko'rsatib, nomini aytish» foydalangan holda katta yoshli odam bolaga ayrim o'yinchoqlar, shaxsiy gigienaga oid narsalar, ovqat yeyish bilan bog'liq buyumlar nomlarini tushunishni o'rgatishi darkor. Bolaga ko'rsatilayotgan narsa qanchalik qiziqarli bo'lsa, u narsalar bilan shunchalik keng va ko'p tanishishi qo'l tegizishi, ushlab ko'rishi, qo'lga olishi, qimirlatishi, biron narsaga urib ko'rishi, agarda taom bo'lsa – ta'mini ko'rishi mumkin. Bolalarda taqlidni yuzaga keltirish uchun bolalar katta yoshli odam yuzini ko'rishi zarur, shunda ular uning yuz ifodasiga, lablarining qimirlashiga taqlid qilishga harakat qiladilar. Bundan tashqari, tovushlar va bo'g'inlarni biroz intonatsiya bilan kuylash tarzida, ayrimlarini esa aksincha qisqa aytish darkor. Bolalar ko'pincha ularni aniq ayta olmaydilar, faqat shu so'zni aytgan odamning ovoz intonatsiyasi, yuz ifodasi va so'zlayotgandagi qo'l harakatlarini takrorlagani holda «a» tovushini talaffuz qiladi. Maktabgacha ta'limda bolaning erishgan natijalari rivojlanishning yangi ijtimoiy vaziyatini talab qiladi. Bu bolaning katta yoshli odam bilan birgalikdagi faoliyatiga oid vaziyatdir. Ushbu birga-likdagi faoliyatning mazmuni-foydalanishning jamoatchilik tomonidan ishlab chiqilgan usullarini

o'zlashtiradi, bola qoshiq bilan ovqatlanishni, qalam bilan rasm chizishni, stulchaga o'tirish va hokazolarni o'rganadi. Muloqot jadal rivojlanishda davom etadi, zero kattalar bilan bevosita muloqotsiz premetli faoliyat mumkin emas. Predmetli faoliyat bilan bog'liq muloqot faqat emotsionalligicha qolmaydi, u nutqiy muloqotga aylanadi. Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga nutqni o'qitish jarayonida pedagog-tarbiyachiga qanday metodik usullarni qo'llash tavsiya etiladi. Ushbu savolga javob berar ekanmiz, biz shuni qayd etishimiz lozimki, yuqorida ko'rsatib o'tilgan metodik usullar bolalar bilan ishlashda foydalanilishi lozim, biroq ular bolalarning yosh xususiyatlariga qarab o'zgartiriladi. Ko'p martalab takrorlash va ayni paytda ko'rsatish, maxsus mashg'ulot sifatida «ko'rsatib, nomini aytish»ni amalga oshirishning zarurati yo'q. Bu yoshga kelib bola kattalarga taqlid qilishni ancha takomillashtiradi. U endi talaffuz uchun imkoni etadigan so'zlar, bo'g'inlarni kattalarning ketidan yaxshi takrorlaydi va shuning uchun unga «ayt», «takrorla» kabi so'zlarni tushunishni o'rgatish zarur. Bola ularni o'zlashtirib olishi uchun ushbu so'zlar ketidan uning talaffuz qilish uchun imkoni etadigan so'zlarni bir necha marta takrorlash zarur, masalan, «skoptok» so'zini ayt. Oradan biroz vaqt o'tganidan keyin bola undan nimani talab qilishayotganini anglaydi va kattalarning ketidan takrorlay boshlaydi.

Bolaning «ayt», «takrorla» kabi so'zlarni tushunishi kattalarga bolaga turli tovushlar, bo'g'inlar, so'zlarning talaffuzini mashq qildirish imkonini beradi.

Ko'pincha katta yoshli odam bola iltimosini bajarayotganida boshqa narsalar haqida ham so'zlayveradi, yoki uning iltimosini jimgina bajaradi. Bu katta metodik xato hisoblanadi. Bolaning iltimosiga shu tariqa munosabat bildirish orqali kattalar uni nutqqa o'rgatish uchun qulay imkoniyatni qo'ldan chiqaradilar. Bolaga uning talaffuz qilishi uchun oson bo'lgan va iltimosni ifodalovchi so'zlarni aytib turish hamda bolada taqlid yuz berishiga erishish uchun uni bir necha marta takrorlash zarur. Agarda bola oson tovushlarni qiynalmasdan kattalar bilan birgalikda aytayotgan bo'lsa, bu holda biz uni «ayt» yoki «takrorla» so'zlari ma'nosini tushunishga undaymiz va bolaga nutqni mashq qildirishning yangi, yanada tejamli usulini qo'lga kiritamiz. Agarda bola o'z

istak-xohishlarini imo-ishora yoki baqiriq orqali ifodalagani holda kattalarga murojaat qilishni o'rganib olgan bo'lsa, bu holda biz unga «ol», «tur», «qo'yib yubor», «mumkin», «kerak emas», «mumkin emas» kabi yangi so'zlarni o'rgatamiz. «Ber» so'zini qo'llagan holda so'rashni bilish biron narsa talab qilib baqirishga yo'l qo'ymaydi, bola uning o'rniga iltimosni qo'llaydi, va shuning uchun iloji boricha bolaga uni barvaqt qo'llashni o'rgatish darkor. Bolalarning «mumkin» so'zini qo'llashlarining alohida ahamiyati haqida to'xtalib o'tamiz. Ma'lumki, kattalar bolalar bilan qanchalik xushmuomala bo'lgani sayin bola ham shunchalik xushmuomala bo'lib boradi. Katta yoshli odam bolaning oldida yotgan o'yinchoqni, garchi u bolaga kerak emasligini bilsa ham, so'ramasdan olmasligi lozim, buni «mumkinmi» degan so'z bilan osongina hal qilish mumkin. Bolalarga ham shuni o'rgatish lozim. Agarda bolani ogohlantirmasdan turib uning o'yinchog'ini olishsa, unda salbiy munosabat o'rgatish zarur. Katta yoshli odamning bolaga iltimos yoki topshiriq bilan murojaati ham uni nutqqa undovchi «harakatga yo'llanma» usuli hisoblanadi. Bolalarga bir-biriga hamda kattalarga murojaat qilishni ko'proq o'rgatish zarur. Lekin hamma topshiriq ham ushbu maqsadga xizmat qilmaydi. Katta yoshli odam boladan biron-bir narsani olib kelib berish, olib borib qo'yish, yig'ishtirib qo'yishni so'rganida bola bu topshiriqlarni indamay bajaradi. Bunday topshiriqlar bola kattalar nutqini tushunishni mashq qilayotgan ikkinchi yilning birinchi yarim yilligida katta ahamiyatga egadir. Bundan tashqari, yoshidan qat'iy nazar bu topshiriqlar katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir, ammo ular boladan nutqiy faollikni talab qilmaydi. U so'zlay boshlashi uchun kattalarning murojaati har qanday iltimosdan iborat bo'lmasdan u birovga biron-bir narsani aytish, birovdan biron-bir narsani so'rashni ko'zda tutishi lozim. Katta yoshli odam bunday topshiriq berish uchun ko'proq bahona topishi, ayni paytda ularni bola ishtiyoq bilan bajaradigan qilib berishi lozim. Bola o'yin bilan band bo'lganida, biron-bir narsani diqqat bilan ko'rib chiqayotganida yoki biron-bir odam bilan suhbatlashayotganida unga topshiriq berib bo'lmaydi. Bolalar faoliyatidagi bunday jihatlarga ularni ehtiyotsiz harakat tufayli to'xtatib qo'ymasdan ularni uzaytirish uchun juda ehtiyotkorlik bilan yondoshish zarur. Agarda bola undan nimani istashayotganini

darhol tushunmasa, unga aytib turish, ba'zan esa o'sha topshiriqni u bilan birga bajarish lozim. Bola nutqini rivojlantirishda katta siljish beradigan usul uni savollarni tushunishga va ularning eng oddiylariga javob bera olishga tayyorlash hisoblanadi. Katta yoshli odam savol beradi, va bola aytib turilayotgan so'zni takrorlashi uchun dastlab unga o'zi javob beradi. Ushbu yoshda bolalarga ranglarni ajratishni va ularning nomlarini tegishli so'zlar bilan aytishni o'rgatish muhimdir. Boshqa ranglar bilan ham ana shunday ishlarni bajarish lozim. Shundan keyin bolaga sifatlardan foydalangan holda gap tuzish oson bo'ladi. Sayr qilish bolaning kuzatuvchanligini, shuning oqibatida fikrlashini va nutqini rivojlantirishda ancha yordam beradi. Shuning uchun sayrda bola bilan albatta gaplashish, unga u yoki bu narsani yoxud hodisani tushuntirish, shuningdek uni suhbatga chorlash kerak. Ba'zan, shunday bo'ladiki, nimani xohlayotganini aytoladigan bola kattalarga iltimos bilan murojaat qilishda so'zdan emas, balki imo-ishora va qo'l harakatlaridan foydalanadi. Bunda unga so'zni aytishi uchun tegishli vaziyatni yaratish zarur. Tarbiyachi o'zini tushunmaganga olishi va bolaga boshqa narsani uzatishi bilan uni zarur so'zni aytishga majbur qiladi. Barcha bolalar ham o'yin paytida ko'p gaplashadilarmi? Yo'q, ko'pincha indamay o'ynayotgan bolalarni kuzatishga to'g'ri keladi. Bu bolaning umumiy rivojlanish darajasiga va unga o'ynashni o'rgatishganiga, qanday o'rgatishganiga, qanday o'yinchoqlar berishiga bog'liq bo'ladi. Nutq o'z vaqtida rivojlanishi uchun bolalar o'yinlarida hayvonlarni tasvirlovchi o'yinchoq va qo'g'irchoqlar katta o'rin egallashi lozim. Bolalarga nafaqat ana shunday o'yinchoqlarni berish, balki ular bilan o'ynashni ham o'rgatish zarur. Odatda tegishli o'qitish ishlari amalga oshirilgan taqdirda bolalar o'yinchoqlar bilan turli harakatlarni bajaradilar: kattalarini kichiklariga joylaydilar, ochadilar, yopadilar, yumalatadilar, o'yinchoqlarni bir-biriga urib, taqqilatadilar. Agarda ular o'z ixtiyoriga qo'yilsa qo'g'irchoqlar va hayvonlar bilan huddi ana shu tarzda o'ynaydilar: ularni sudraydilar, qutiga tashlaydilar, taxlaydilar, bir-biriga urib, taqqilatadilar. Bolalarga qo'g'irchoqni qanday qilib ovqatlantirish, uxlatish, polda yurgazish, yuvintirish, sochlarini tarab qo'yishni o'rgatish zarur, chunki ularning o'zlarini qanday qilib yuvintirayotganliklari va ovqatlantirayotganliklarini ko'rib, ana shu harakatlarni kattalarning

yordamisiz qo'g'irchoqlarga ham qo'llay boshlaydilar, deb umid qilib bo'lmaydi. Bu yoshda bolalar asosan ularga ko'rsatilgan o'yinchoqlarga taqlid qiladilar. Qo'g'irchoq bilan amalga oshiriladigan, unchalik murakkab bo'lmagan o'yin namunalariga taqlid qilish bolaning hayotda ko'rgan narsalarini o'yinga olib o'tish qobiliyati, ya'ni nisbatan murakkab bo'lgan aks ettiruvchi syujetli o'yinga o'tish qobiliyatining rivojlanishiga yordam beradi. Biz uchun ushbu holatda bolalarning qo'g'irchoqlar va hayvonlar bilan o'ynash paytida juda ko'p so'zlay boshlashlari muhimdir. Ular o'zlari o'ynayotgan o'yinchoqlari nomlarini va ular bilan nimalar qilayotganliklarini aytadilar, nihoyat bolalar asta-sekin nutqni egallaganliklari holda o'yinchoqlarga murojaat qilishni va ular bilan so'zlashishni boshlaydilar. Kattalarning qo'g'irchoq bilan o'ynaganda odatda oddiy, kundalik hayotda tez-tez uchrab turadigan so'zlarni qo'llashlari ham juda muhimdir: «ko'rsat», «ovqatlaning», «uxla», «kiy», «cho'milamiz». Bu bilan ular bolalarga ushbu so'zlardan foydalanishni o'rgatadilar. Shuningdek, tanish narsalar tasvirlangan suratlar ham nutqni rivojlantirish uchun ajoyib material sifatida xizmat qiladi. Bolalarni ayrim so'zlarni tushunishga tayyorlashda xonadagi narsalar va o'yinchoqlar bilan bir qatorda suratlarda tasvirlangan odamlar, hayvonlar, bolalar, kundalik foydalanishdagi buyumlar, tabiat hodisalari nomini aytish zarur. Suratlarni tomosha qilishni doimo «Bu nima?», «Nima qilayapti?» kabi savollar bilan qo'shib olib borish, ya'ni bolani so'zlashga undash lozim.

Suratni ko'rar ekan, bola katta yoshli odam iltimosiga ko'ra tasvirlangan narsani ko'rsatadi va uning nomini aytadi. Suratlardan mustaqil ko'rib chiqishda foydalanish ham mumkin. Dastlab bola katta yoshli odamning surat haqidagi izohlarini tinglaydi, so'ngra hamsuhbati qiziqtirib qo'rganidan so'ng o'zi ham so'zlay boshlaydi, ko'p martalab takrorlashlardan keyin esa suratlar o'z-o'zidan bolaga suratni kattalar bilan birga tomosha qilishda ulardan eshitgan so'zlari, tovushlarini aytishni boshlash uchun signal bo'lib xizmat qiladi. Agarda bolaga kattalar bilan birgalikda surat tomosha qilish o'z vaqtida o'rgatilmasa, u keyinchalik ham bunga qiziqmasdan, loqayd bo'lib qoladi, ularni indamasdan saralaydi hamda suratlarni ko'rib chiqish va ular haqida fikr bildirish o'rniga ulardan o'yinchoq sifatida foydalanadi. Bolalar uchun suratlardan

tashqari kitoblardan ham foydalanish zarur. Odatda bolalar suratlarga qaraganda kitoblarni ishtiyoq bilan tomosha qiladilar. Ushbu yoshda bolalarga kitobni o'qib berish emas, balki uning mazmunini aytib berish lozim, ammo ba'zi-ba'zida ularga kitob o'qilishini ko'rsatish maqsadga muvofiqdir. Bolalarning kitob o'qishga taqlid qilishlari ham nutqning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bola nutqni mustaqil ravishda egallay olmaydi. Faqat ota-onalar va maktabgacha ta'lim tashkilotlarining bolaning nutqiy faoliyati tashkil etilishiga doimiy diqqat-e'tiborni qaratishlari tufayligina uning nutqini rivojlantirishda ijobiy natijalarga erishish mumkin. Sanab o'tilgan barcha usullardan muvaffaqiyatli foydalanish bolalar nutqini o'z vaqtida rivojlantirishga yordam beradi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha yoshdagi katta bolalarni nutqiy rivojlantirishga doir vazifalarni yozing.

2. Til voqeligini eng oddiy anglashni rivojlantirish, bolalarni «tovush», «so'z», «gap» atamallari bilan tanishtirish usullarini o'rganing.

3. Katta yoshdagi bolalar nutqini rivojlanishiga doir mashg'ulot ishlanmasini o'rganib chiqing va mustaqil yozishni mashq qiling.

MAKABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINING GRAMMATIK QURILISHI

Reja:

1. Maktabgacha yoshdagi bola nutqining grammatik jihatlarini.
2. Maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan muloqot.

Yaxshi ma'lumki, bolaning tili kattalar tilidan «grammatik noto'g'riligi» bilan farq qiladi. M.I.Popova bolalarning qanday qilib so'zda so'z yasovchi elementlarni ajratib olishlarini tadqiq qilgan. Bunda turli ko'rsatkichiga ega bo'lgan o'tgan zamon fe'l shakllari material sifatida xizmat qilgan. So'z yasash xususiyatlariga ko'ra aniqlanadigan ot turi fe'l qo'shimchasini aniqlash uchun yagona mo'ljal hisoblanadi. Bolalar sinov paytida tegishli shakliy ko'rsatkichlarni real predmetli munosabatlar asosida ajratib oladilar. Bolalarning grammatik hodisalarni tushunishi predmetli munosabatlarga asoslangani haqida boshqa tadqiqotchilar ham yozganlar. Bular F.A.Soxin, F.I.Fradkina. Bola so'z yasash toifalarining tashqi, tovushli ifodalarini o'zlashtirib olishi lozim. Bunda bola eng avvalo so'z yasovchi elementning tashqi – moddiy tomoniga yo'naladi va uni mustaqil mazmun sifatida qabul qiladi, morfemalarning jaranglashini obrazli asoslaydi. Boshqacha qilib aytganda, bola dastlab morfema jarangining o'zida real munosabatlar bilan bog'liqlikni topishga harakat qiladi. Agarda bola eng avvalo morfema so'zga olib kiradigan tovush o'zgarishini aniqlasa va uni qiyoslay olsa, u bu munosabatlarni topishi mumkin. Ayni paytda bola so'zga «butunlay» yo'naladi, ya'ni umumiy tovush xususiyatlariga e'tibor qaratadi. Predmetli olamdagi o'zgarishlar predmetning qandaydir ahamiyatli xususiyatlariga bola nuqtai-nazaridan taalluqli bo'lmaydi, aks holda predmet belgilash uchun boshqa so'zni, yangi nomni talab qiladi.

Bu o'zgarishlar predmet harakati natijasida kelib chiqishi mumkin (holat o'zgarishi, predmet belgilariga taalluqli bo'lishi mumkin sifat o'zgarishi, predmetlar soniga taalluqli bo'lishi mumkin. Predmetning ushbu o'zgarishlari bola tomonidan hissiyotli qabul qilinadi va uning ongida tasavvur ko'rinishida aks etadi. Tasavvur predmetli harakatlar hisobiga boyiydi, bu jarayonda bola o'zaro hamkorlikdagi

predmetlarni kuzatadi va o'zi ham ushbu hamkorlikda faol ishtirok etadi. Hissiyotli qabul qilinayotgan belgilardagi o'zgarishlar haqidagi ma'lumotni bola kattalar bilan muloqot chog'ida oladi. Muloqotga ehtiyojmandlik va ushbu muloqotning tobora murakkablashib borayotgan shartlari boladan atrof borliqdagi o'zgarishlar haqida olingan tasavvurlarni nafaqat qabul qilish va aks ettirish, balki ifodalashni ham talab qiladi. Bolaning morfemaning tovushli shakliga yo'nalganligi va uning morfema jaranglashiga motivatsiyalangan mazmun sifatida qarashi bolani juda muhim xulosaga olib keladi: o'xshash hodisalar o'xshash tarzda belgilanadi. Bolalarning ko'p sonli yangi so'z yasashlarining yuzaga kelish sababi shunda. Bu bola kattalardan hech qachon eshitmagan, ammo u yoki bu so'z yasovchi element «faoliyati» haqidagi umumlashtirilgan tasavvurga to'la muvofiq holda hosil qilingan so'zlardir. Biroq bu o'xshashlik to'g'ridan-to'g'ri oddiy mexanik holatdagi o'xshashlik emas, bu bolaning olam haqida olgan bilimlarini mos tarzda ifodalash, qoidalarini «tekshirib ko'rish» va o'zlashtirishga nisbatan ijodiy intilishi namoyishidir. Bunga bolalarning so'z ijodkorligidan ko'plab misollar keltirish mumkin. Shunday fikr mavjudki, unda bolaning o'z predmetli aniq ma'nosiga ega bo'lmagan, to'g'ridan-to'g'ri hech qaysi borliq predmeti bilan qiyoslanmaydigan morfema kabi mavhum elementlarni ajratib ololmasligi qayd etiladi. Biroq, ushbu nuqtai-nazarga qarshi bo'lgan va morfemaning so'zda ajratib olinishini isbotlaydigan ko'pgina ma'lumotlar ham mavjud. Muayyan bosqichda bitta so'z shakllari bola uchun turli so'zlar hisoblanadi. So'z yasovchi elementni so'zning alohida ahamiyatga ega bo'lgan qismi sifatida ajratib olgunga qadar mazkur element eski so'zga yangi ma'no olib kirmaydi, aksincha u yangi so'z yaratadi. Gap shundaki, so'zning har bir shaklini bola narsalar olamidagi yangi narsalardan biri sifatida qabul qiladi. Bu bolaga ushbu munosabatlarni belgilaydigan so'z yasovchi elementni asta-sekin boyitib borish imkonini beradi. Mazkur umumlashtirishlar asosida til tuzilmasining bir qismi sifatida u yoki bu hodisa haqidagi umumiy tasavvur beixtiyor hosil bo'ladi.

So'z hosil qilishni so'z o'zgartirishni o'zlashtirishda bolaning morfemaning tovush qiyofasiga yo'nalishi shu bilan isbotlanadiki, dastlab talaffuzning aniqligi aynan qo'shimchalarda ko'rinadi. I.

Tixeeva ham shunday xulosaga kelgan, u grammatik shakllarni o'zlashtirish uchun bolada so'zning tovush shakliga yo'nalganlik hissi shakllangan bo'lishi lozimligini ko'rsatib bergan. Yo'nalganlik hissini shakllantirish uchun bolaning so'zlar bilan faol ish olib borishi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Yo'nalganlikning o'zi ham aslida aniqlovchi komponent sifatida ushbu faoliyatga kiradi. Bolaning faolligisiz shunchaki tajriba to'plash katta natija keltirmaydi.

Bola morfemani egallash jarayonida qator bosqichlardan o'tadi. Dastlab morfema ajratiladi, so'ngra u vazifasiga ko'ra qo'llanila boshlaydi, o'z jaranglashidan «ajralgani» holda belgi sifatida chiqadi.

Morfemaning tovush qiyofasini qabul qilishda bolada ko'rgazmali tasavvur asosida jaranglashning predmetli munosabatlar bilan obrazli aloqasi shakllanadi.

Boladagi faol harakat morfemaning unga bevosita berilmagan xususiyatlarini ochishi uchun zarurdir. Ayni paytda bola so'zlar bilan huddi predmet bilan bo'lgani kabi harakat qiladi va uning natijasida aniqlangan qoida ushbu so'z yasovchi elementni nima uchun qo'llash lozimligini ko'rsatadi. Grammatik mazmunga ega bo'lgan dialogik o'yinlar, mashqlar va muammoli vaziyatlar – bolalar nutqining grammatik jihatdan to'g'riligini, ularning grammatik shakllar sohasidagi qidiruv faolligini rivojlantirishning zarur shartlari hisoblanadi. Tixeyeva maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar bilan ishladi, nutqiy faoliyatga oid tajribalar o'tqazdi va quyidagilarga e'tibor qaratdi:

Bola tayyor so'z shakllari va ularning tayyor kombinatsiyalari bilan amallar bajarmaydi, balki ularni o'zi tomonidan ochiladigan qoidalar tizimi asosida yaratadi. Qoidalarining mohiyati til tizimining elementini ongsiz ravishda ajratish va uning vazifalarini borliqni belgilashdan iborat qilib qo'yishdadir. Qoidani shakllantirish asosida mazkur til hodisasining semantik, mazmun jihatdan ahamiyatlarini baholash jarayoni yotadi: bola diqqat-e'tiborini faqat so'z yoki gaplar mazmuniga qaratadi. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar nutqini grammatik jihatdan rivojlanishida yangi so'zlarni grammatik jihatdan o'zgartirish va ularni gapda o'xshashliklari asosida kelishtirishga undash zarur. Bolalarga so'zlarni va ularning shakllarini mustaqil ravishda tuzish, so'z ijodkorligidan nomlar

o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq qilishning faqat bolalarga xos bo'lgan usuli sifatida foydalanishni nazarda tutish kerak bo'ladi. Narsalar va hodisalar o'rtasidagi munosabatlar borasidagi o'z tushunchalarini gapning murakkablashtirilgan tuzilmasi orqali aks ettirish izchillik bilan amalga oshirib boriladi. Bunda oddiy yoyilmagan gapdan, yoyiq bog'langan qo'shma gaplar va ergashgan qo'shma gaplar tuzishga o'tiladi. Bunda bolalar so'z o'zgartirishning qiyin ko'rinishlarini o'zlashtirishga ko'maklashish masalan (Bosh kelishik va qaratqich kelishikdagi ko'plikdagi otlar, o'zgarmaydigan otlar, fe'llarning buyruq mayli shakllari, fe'llarning tugallangan va tugallanmagan shakllarini hosil qilish bolalar nutqini to'g'ri shakllanishiga olib keladi.

Fe'llar, otlar, sifatlardan so'z hosil qilish usullarini shakllantirishda esa gaplar tuzilmasini takomillashtirish, gaplarning har xil turlarini – oddiy, murakkab, begunalar nutqi ishtirokidagi gaplarni faol o'zlashtirishda ko'maklashish va mashg'ulotlarda amalga oshirish kerak bo'ladi. Bolalar nutqi bir necha marta psixologlar va lingvistlar tomonidan tadqiq qilingan, ammo bu tadqiqotlarga ko'pincha talqin qilishdagi mazmuniy yondashuv etishmagan: ularning barchasi shunchaki lug'at sonini va uning o'sishini sanash, bolalar so'zlarini «nutq qismlari bo'yicha» zerikarli tasniflashdan iborat bo'lib qolgan.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolaning grammatik elementlarni o'zlashtirishi qaysi faoliyat asosida ro'y beradi?
2. Bola morfemani o'zlashtirishda qaysi bosqichlardan o'tadi?
3. Boladagi mavjud qoidalarining shakllanganligi va barqarorligini tekshirish ishlarini olib boring va mashg'ulot ishlanmasini yozing.

RAVON NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Ravon nutqni rivojlantirish vazifalari
2. Bolalarda ravon so'zlashuv nutqi

Bolalar hayotining dastlabki yetti yilida atrofdagi kishilar bilan muloqot vositasi sifatida nutqning paydo bo'lishi va uni rivojlantirish jarayoniga alohida e'tibor qaratish zarur. Har bir kishi hayotida ravon nutq muhim ahamiyatga ega bo'lib, u uchta asosiy vazifani bajaradi: individuallaro, ichki individual va umuminsoniy. Nutq vazifasi uning ontogenezdagi haqiqiy rivojlanish jarayoni bosqichini aks ettiradi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga egadir.

Ravon nutq – bu kishilarning muloqotini va o'zaro bir-birlarini tushunishlarini ta'minlovchi mazmunan keng yoyilgan fikrdir. Ravon nutqni fikrlar dunyosidan ajratib bo'lmaydi: ravon nutq bu fikrlar ravonligidir, unda bolaning mantiqiy fikrlash, o'zi qabul qilayotganlarini mulohaza qilish va ularni to'g'ri ifodalash qobiliyati aks etadi. Ravon nutqni shakllantirish, uning vazifasini o'zgartirish murakkablashib borayotgan bola faoliyati oqibati bo'lib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqotga kirishish sharoiti, muloqot shakliga bog'liq bo'ladi. Maktabgacha yoshda u muloqot va ta'lim jarayonida shakllanadi. Ravon nutqning shakllanishi kichik yoshdan boshlab asta-sekin ro'y beradi. Nutqning shakllanishida va bolaning undan foydalanishida maktabgacha bosqichdagi turli davrlarda bolalarda o'zgarib turadigan kommunikativ tushdagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Kommunikativ tushdagi omillar deganda muloqotni yo'lga qo'yishga, muloqotga ehtiyoj tug'ilishiga ta'sir qiladigan omillar tushuniladi. Nutqning shakllanishida va bolaning undan foydalanishida bolalikning turli davrlarida o'zgarib turadigan kommunikativ tushdagi omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Nutqqa u bajaradigan tahlil vazifasidan kelib chiqib yondashish nutqning eng avvalo bolaning atrofdagi odamlar bilan muloqot vositasi sifatida paydo bo'lishini tushunib yetishga olib keladi. O'z o'zidan, agarda bolaning muloqoti nutqqa jon bag'ishlasa, uning rivojlanish sur'ati va muddati bolalarda muloqot faoliyati turli yosh bosqichlarida qanday yo'lga qo'yilganligi bilan bog'liqdir.

Ushbu vazifalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi bolaning ong va erkinlikning yuqori darajasiga qanchalik tez erishishi, bolaning unga turli sohalaridagi bilimlarini rivojlantirish va takomillashtirish imkonini beradigan yozma nutqni qancha muddatda o'zlashtirishiga bog'liqdir. Matndan kelib chiqadigan ravon nutqni shakllantirish, uning vazifalarini o'zgartirish bola faoliyatining murakkablashayotgani oqibati bo'lib, u bolaning atrofdagilar bilan muloqoti mazmuni, sharti va shakllariga bog'liqdir. Nutq vazifasi fikrlashning rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanadi, ular bola ul vositasida ifodalaydigan mazmun bilan uzluksiz ravishda bog'liq bo'ladi. Bolalarda ravon nutqni rivojlantirish – bolalar bog'chasining asosiy vazifasi hisoblanadi, maktab yoshining nihoyasiga kelib bola kattalarga xos bo'lgan og'zaki nutqning asosiy shakllarini egallashi, ya'ni ravon nutqning ikki shakli – dialogik va monologik nutqni egallab olishi shart. Bolalar bog'chasining vazifasi – bolalarda ravon so'zlashuv nutqi (dialogik nutq) va monologik nutqni rivojlantirishdan iborat. So'zlashuv nutqini shakllantirish vazifasi ko'p qirrali. Maktabgacha bosqichdagi kichik yoshli bolalarda ularga qaratilgan nutqni tinglash va tushunish, bir-birini tinglash, savollarga javob berish va o'zi ham savollar berish, suhbat mavzusi bo'yicha izchil javob berish qobiliyati shakllanadi. Ayni paytda shaxsning nutqiy sifatlarini tarbiyalash – bolalarda kirishimlilik, tushunumalilik, hushyorlik, bosiqlik kabi sifatlarni shakllantirish; suhbat jarayonida nutqiy muloqot madaniyati ko'nikmalarini, tengdoshlar jamoasi oldida chiqish qila olish qobiliyati va telefon orqali suhbatlashish madaniyatini tarbiyalash lozim. Bolalar nutqini yanada rivojlantirishda bolalarning amaliy mashg'ulotlarini tashkil etishga doir maxsus mashg'ulotlarda tarbiyachiga o'yinchoqlar, narsalar, kiyimlar, poyabzal, idish-tovoqlar, oziq-ovqatlar va boshqa syujetli o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bolalar o'ynaganlari holda atrofdagi kattalar faoliyatiga taqlid qiladilar. Tuzilayotgan aspi rang-barang qilish uchun o'yin syujetini o'zgartirish – yangi o'yin personajlarini kiritish, bolaga yo'naltiruvchi savollar berish va shu bilan uni muayyan iboralar bilan javob berishga majbur qilish zarur. Namoyish qilinayotgan harakatlar bo'yicha «bilan» old ko'nikmasi ishtirokidagi tuzilmalarni kiritish qulaydir: ayiqcha bilan, kichukcha bilan o'ynadi; quyoncha bilan, oyisi bilan. Samat bilan

gaplashdi. Namoyish etilayotgan harakatlar bo'yicha tuzilayotgan butun gapni bolalar albatta o'zlari aytib ko'radilar. Agarda bola gapda xatolikka yo'l qo'ysa, tarbiyachi uni tuzatishi va gapni yana bir bor takrorlashi lozim. Bolalarga iboralarni tegishli grammatik shakl bilan rasmiylashtirishni o'rgatishni o'yinli vaziyatlar asosida ham amalga oshirish mumkin. O'yinli usullardan bolalar bilan grammatik tuzilmalarni qo'llash borasidagi suhbat sifatida barcha kelishik shakllarini mustahkamlashda foydalaniladi. Bolalarga old ko'makchilarni qo'llashni o'rgatishga doir mashg'ulotlarda predmetlarning kenglikdagi munosabatlarini albatta ko'rsatish shart. Buning uchun kubiklar, piramidalar, kitoblar va boshqa narsalardan foydalanish mumkin. Masalan, uycha qurilishini ko'rsatib beruvchi harakatlarni quyidagi so'zlarni aytgan holda amalga oshirish zarur: «Kubikning ustiga kubik qo'yamiz, devor hosil bo'ldi. Devor ortida stolcha turibdi» (bu o'rinda devor ortidagi narsa harakatini ko'rsatish zarur). Stolcha atrofida quyoncha va ayiqcha o'tirishibdi. Stol ustida piyolalar bor, stol ostida esa skameyka turibdi». Stol ustidagi va ostidagi narsalar holatini albatta ko'rsatish zarur, shundagina bola narsalarga oid so'z birikmalarini oson o'zlashtirib oladi. Maxsus mashqlarni suratlardan foydalangan holda amalga oshirish lozim. Ularni sinchiklab ko'rib chiqqandan va savollarga bir so'zli javob berilganidan so'ng to'liq bilvosita qo'shimchani tuzish va aytib ko'rishga o'tish darkor, chunki, ularga fe'lga bog'liq so'zni rasmiylashtirish ancha qiyin kechadi. Nutqni rivojlantirish, bolalarda ravon nutqni doir mashqlar – ya'ni, nutqiy grammatik modellarni mustahkamlashga doir mashqlar boshqa ishlar bilan, masalan kitob o'qish bilan birgalikda bajarilishi mumkin. Kichik asarlarni o'qish o'qilayotgan matnga mos o'yinlar va harakatlar bilan amalga oshirilishi mumkin. Umuman olganda, bolaning maktabgacha tarbiya tashkilotidagi butun faoliyati uning diqqat-e'tibori, xotirasi, fikrlash doirasini rivojlantirishga, uning nutqini takomillashtirishga xizmat qilishi lozim. Besh-olti yoshli bolalarda grammatik ko'nikmalarni shakllantirish. Bu yoshga kelib bola quyidagi asosiy grammatik shakllarni o'zlashtirib olishi mumkin va shart: birlik va ko'plik sonidagi otlarning old ko'makchi-kelishik shakli, ko'p sonli sifatlarni kelishiklar, sonlar va turlar (rodlar) bo'yicha o'zgartirish, fe'l shakllari, ravishlarni to'g'ri qo'llash.

Besh yoshda bola o'z nutqida garchi ayrim gap turlari uning uchun hali ancha qiyin bo'lsa ham, qo'shma gaplardan foydalanadi. Old ko'makchilar va bog'lovchilar turli xil ma'nolarda qo'llaniladi. Maxsus mashqlarda bog'langan qo'shma gap va ergashgan qo'shma gaplardan iborat bo'lgan qo'shma gaplar tuzishga doir ishlar sezilarli ahamiyat kasb etishi darkor. Buning uchun savol-javob shaklidan foydalangan ma'qul.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. «Ravon nutq» tushunchasi nimani anglatadi?
2. Nutq inson faoliyatida qanday vazifalarni bajaradi? Ularning har birini tavsiflang.
3. Mashg'ulot ishlanmasi yozing.

DIALOGIK NUTQ

Reja:

1. Dialogik nutqning mazmuni va vazifalari
2. Bolalarga dialogik nutqni o'rgatish.

Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish bazasi, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Uyda esa kattalar bola turli mavzularda dialogga kirishishlari lozim. Dialogik nutqni (yoki og'zaki nutqni) o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasida hamda bolalarning o'zlari o'rtasida fikr almashish shaklida ro'y beradi. Agarda maktabda suhbat bilimlarni yetkazish vositasi sifatida qo'llanilsa, suhbat jarayonida bolalar nutqini boyitishda qo'shimcha ijobiy hodisa ko'rinishida qabul qilinadi, maktabgacha tarbiya tashkilotida ham suhbat aynan nutqni rivojlantirish uchun o'tkaziladi. Biroq, nutq albatta borliq hodisasini albatta aks ettirishi, kodlashtirishi bois bolalar bog'chasidagi suhbat xuddi maktabdagi kabi bilim beradi. Suhbatlar mavzusi va mazmuni bolalarning yosh xususiyatlari hamda ularning nutqiy rivojlanish darajasini hisobga olgan holda «Bolalar bog'chasida tarbiyalash va ta'lim berish dasturi» bilan belgilanadi. Suhbat ta'lim metodikasi sifatida – bu tarbiyachining bolalar guruhi bilan (yoki alohida bir bola bilan) aniq maqsadga yo'naltirilgan, muayyan mavzuda oldindan tayyorlangan so'zlashuvidir. Bolalar bog'chasida takrorlovchi, umumlashtiruvchi va nazorat-tekshiruv suhbatlaridan foydalaniladi. Takrorlovchi va umumlashtiruvchi suhbatlarda tarbiyachi turli usullar yordamida bolalarni ko'rgan narsalarni tahlil qilish, taqqoslash, to'ldirish, chuqurlashtirish usullarini o'rgatadi, bolalardagi mavjud bilimlarni tizimlashtiradi, ularni muayyan xulosalarga kelishga undaydi. Nazorat-tekshiruv suhbatlari pedagog tomonidan biron-bir o'tilgan mavzu bo'yicha bolalarning bilimlarini aniqlash uchun o'tkaziladi. Pedagog savollar yordamida bolalarning biron-bir mavzuni o'tish jarayonida olgan bilimlari darajasini aniqlashi mumkin. Bolalar bilan ishlash jarayonida pedagog tayyorlanmagan va tayyorlangan suhbatdan foydalanadi.

Tayyorlanmagan suhbat (buni faqat bolalarga nisbatangina qo'llash mumkin, chunki bolalar ular bilan nimalar haqida so'zlashishlarini, nimalarga diqqat-e'tiborlarini jalb qilishlarini bilmaydilar) rejimli jarayonlarni o'tkazishda, bolalar faoliyatining har xil turlarida: o'yinlarda, mehnatda tashkil etilishi mumkin. Tarbiyachi esa har qanday muloqot turiga tayyor turishi zarur. Zero, buning uchun u kasbiy ta'lim olgan, tarbiyachi olgan bilimlarining muhim qismlaridan birini bolalar bilan suhbatlashish tashkil etadi. Shuning uchun tarbiyachi bolalar bilan shunday so'zlashishi lozimki, toki u o'z nutqi bilan bolalarga ona tilini o'rgatsin.

Nutqiy muloqotga bo'lgan zarurat tufayli to'satdan yuzaga keladigan suhbatda tarbiyachi o'zining til sezgisiga ishongani holda o'z nutqining grammatik shaklini va uning jaranglashi (fonologiyasi) ni tayyorlamaydi, ammo u har bir suhbatga tayyorgarlik ko'rishi shart. Tayyorgarlik suhbatini deb nomlanishining sababi shuki, bunda tarbiyachi mashg'ulotdan oldin (mashg'ulotdan bir necha kun oldin) bolalarni shunday vaziyatda qoldiradiki, bunda ularning diqqat-e'tibori bo'lajak suhbat mavzusi bo'ladigan atrof-olamdagi hodisalarga jalb qilinadi, chunki faktlarga oid materiallar bolalarga hamma tanish bo'lishi lozim. Suhbatni tashkil qilish, uning tuzilmasi mavzu va mazmunga, bolalarning yoshiga bog'liq bo'ladi. Kirish maqsadi bolalarning diqqat-e'tiborini suhbat mavzusiga jalb qilish, ularda suhbatda ishtirok etish xohishini paydo qilish, bolalar sotirasida ilgari olingan taassurotlarni, imkoni boricha obrazli va emotsional taassurotlarni jonlantirishdan iborat. Tarbiyachi suhbatlashadigan narsa (hodisa) haqida taklif qilgan topishmoq ham kirish bo'lishi mumkin. Suhbatni tegishli mavzudagi she'rni o'qish yoki suratlarini ko'rish bilan boshlash mumkin. Suhbat boshlanishida tarbiyachi bo'lajak suhbat mavzusini maqsadini shakllantiradi, uning muhimligini asoslaydi, uni tanlash sabablarini bolalarga tushuntirib beradi. Asosiy qism maqsadi – bolalar ko'rgan narsalarni esga olish, qo'shimcha bilimlarni tahlil qilish, ularni tushuntirish hisobiga chuqurlashtirish, qo'shimcha bilimlarni ma'lum qilish, ularni bir tizimga keltirish va mustahkamlashdan iborat. Suhbatning asosiy qismi mikromavzu yoki bosqichlarga ajratilishi mumkin. Har bir bosqich – bu mavzuni bo'g'in qismlari bo'yicha tahlil qilishdan iboratdir. Pedagog mashg'ulotga tayyorlanar ekan, barcha bosqichlarni

belgilab olishi lozim. Suhbat mavzusini rivojlantirish aniq maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim, tarbiyachi imkoni boricha bolalarning mazkur mavzudan chetga chiqishlarining oldini olishi zarur (ba'zan ortiqcha faktlarni aniqlash uchun undan chekinish mumkin, biroq so'ngra yana asosiy suhbat mavzusiga qaytish darkor). Tarbiyachi suhbat rejasini oldindan belgilab oladi. Tarbiyachining qo'lida reja bo'lsa, bolalar mavzudan qanchalik chetga chiqmasinlar, u ilgariqi savol o'z ahamiyatini yo'qotdi, deb hisoblagan paytda o'z rejasidagi navbatdagi savolni berish orqali ularni yana mavzuga qaytarishi mumkin. Pedagog unutmashligi lozim, bolalarning fikrlash xususiyati shundayki, ular suhbat mavzusini oson unutadilar, har bir maydachuyda narsaga chalg'iyveradilar. Bola qanchadik kichik bo'lsa, u shunchalik tezroq chalg'iydi, hozirgina o'zi aytgan narsalarini tezlik bilan unutadi va boshqa mavzuga o'tadi. Bolalarga og'zaki dialogik nutqni o'rgatish jarayonida teatrlashtirilgan tomosha, qo'g'irchoq teatri kabi usullardan foydalanish tavsiya etiladi. Bunda bolalar ham ijrochi va ham tomoshabin sifatida ishtirok etishlari mumkin. Sahnalashtirish o'yini – bu bolalarning badiiy asarni uning qahramonlari obrazlarida qayta hikoya qilib berishlari; bolalarning matnni erkin qayta aytib berishlari va bolalarning syujetli-rolli o'yinlaridir. Syujetli-rolli o'yinlarda bolalarga birinchi navbatda, o'z nutqida ertak matnidani chetga chiqishga ruxsat beriladi. Tarbiyachi ularni faqat grammatika yoki leksikada adabiy so'zlashuv nutqi me'yorlaridan chekingan hollardagina to'g'rilaydi; o'yin chog'ida fonetik xatoliklarga yo'l qo'yilganida uni to'g'rilash shart emas. Teatrlashtirilgan tomoshalar sahnalashtirish o'yinlaridan shunisi bilan farqlanadiki, unda badiiy asar matnini yoddan biladigan bolalar ishtirok etadilar, ularning bu chiqishdan ko'zlagan maqsadi – o'z tinglovchi do'stlarining ko'nglini olishdir; bu tomoshada bolalar teatr kostyumlarida chiqadilar. Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar suhbat metodi (suhbat) va imitatsiya metodi asosida o'tkaziladi. Mazkur metodlar ko'pincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

Tayyorgarlik suhbatlari usullari;

Teatrlashtirish usullari;

Tayyorlangan suhbatning quyidagi vazifalari mavjud:

To'g'ridan-to'g'ri – bolalarni suhbatlashishga, ya'ni suhbatdoshi

so'zlarini bo'lmasdan tinglash, luqma tashlash uchun qulay paytni kutgani holda o'zini tutib turish, suhbatdoshi uchun tushunarli qilib so'zlash.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalarga dialogik nutqni o'rgatishning asosiy metodini tavsiflab bering.

2. Tavsiflash, bayon qilish, mulohaza yuritishning nimaligini aniq misollar orqali tavsiflab bering.

3. Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga oid mashg'ulotlarda pedagog qaysi asosiy metodlardan foydalanishi zarur?

MONOLOGIK NUTQ

Reja:

1. Monologik nutqini shakllantirish.
2. Bolalarni monologik nutqga o'rgatish.

Monologik nutqning o'quv vazifasi mustaqilligi, tugallanganligi, qismlari o'rtasida mantiqiy aloqasining mavjudligi bilan tavsiflanadigan ravon fikr bildirishni o'rgatishdan iboratdir, ya'ni bu —qisman (nutqiy) ko'nikmalar va ona tilida fikr bildirish uchun zarur bo'lgan murakkab qobiliyatlarni shakllantirish demakdir. Monologik nutq hikoya qilishni o'rgatish jarayonida shakllanadi — bolalar og'zaki monologik nutqning ikki toifasini — qayta hikoya qilish va hikoya qilish, tavsiflovchi hikoyalar, bayon qiluvchi hikoyalar, isbotlovchi hikoyalarni o'zlashtirib oladilar. Monolog doimo vaqtli yoki sabab-oqibatli aloqada bo'ladigan bir-biriga nisbatan borliq faktlari haqida xabar qiladi. Vaqtinchalik aloqa ikki tomonlama bo'lishi mumkin: faktlar haqiqatdan ham bir vaqtdalik yoki ketma-ketlik munosabatlarida bo'lishi mumkin. Bir vaqtning o'zida mavjud bo'ladigan faktlar haqidagi habarlar tavsif deb ataladi. Faktlar ketma-ket keladigan xabar bayon qilish deyiladi. Sabab-oqibatli munosabatlarda bo'lgan faktlar haqidagi habarlar esa mulohaza deb yuritiladi. Bolalar monologik nutqni tushunib yetishlari va o'z xabarlarini uzatish maqsadida uni o'zlashtirib olishlari uchun ular tegishli sintaktik tuzilmani o'zlashtirib olishlari lozim. Bola oddiy keng tarqalgan gaplarni tuzishni o'rganib ololmas ekan, uning nutqi ravon bo'lishi mumkin. Oqibatda — monologik nutqning turli toifalarini o'qitish — bu eng avvalo grammatika — sintaksisga o'qitishdir. Bolalarga monologik nutqni o'qitish qiyin, chunki bolalar kundalik hayotda va kattalar nutqida ham monologik nutqni kamdan-kam hollarda eshitadilar: bolalar bilan so'zlashganda kattalar ko'pincha dialog shaklidan foydalanadilar. Monologik nutqning ko'nikmalarini maktabgacha bo'lgan davrda rivojlantirish lozim, chunki maktabda monologni o'qitishni boshlash uchun kech bo'ladi. Bolalar bog'chasining pedagogi bolalarga monolog-tavsif, bayon qilish, mulohaza yuritishni o'rgatish uchun maqbul didaktik material topishga harakat qilishi zarur. Ravon nutqdan til elementlari

— tovushlar, morfemalar, so'zlar, gaplarni ajratib olar ekan, bola ravon matnda har bir til elementining o'rnini eslab qoladi, bu esa kichik yoshdan boshlab nutqdan oldingi mashqlar boshlanadigan til sezgilarini rivojlantirish jarayonini tashkil etadi. Ravon nutqning ikki turini rivojlantirish — bolalar bog'chasining asosiy vazifasidir. Monologik nutqning har xil turlarini o'rgatish — bu grammatika-sintaksisga o'rgatishdir. Monolog erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaffuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirish bazasi, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Hikoya aytish — bolalarga monologik nutqni o'rgatishning asosiy metodlaridan biri hisoblanadi.

Monolog uning tuzilmasi mavzu, mazmun va bolalarning yoshiga bog'liq bo'ladi.

Suhbatda ob'ektlar o'rtasidagi bog'liqlik haqida xulosa bildirishni, to'plangan bilimlardan, taqqoslashlardan foydalanishni, asosiy narsani aniqlab olishni talab qiluvchi qidiruv va muammo tushidagi savollar yetakchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Suhbatlarda bolalarning keng qamrovli va qisqa javob berishlariga ruxsat etiladi. Monologik nutq xotira, diqqatning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, mazmunan bog'langan nutqdır. Voqea-hodisalarning tizilishi, mazmunli va obrazli bayon etilishi bolalar bilish faoliyatining massulidir. Bolalar hikoyalari ularning tafakkuri, xotirasi bilan bog'liq bo'lib, nutqdagi so'zlar ularning leksik xususiyat-lari, talaffuzi bolalarga tushunarli tarzda qo'llaniladi, hikoya uchun bolalar yosh xususiyatiga mos keladigan, ularning xayotiy tajribalari asosidagi mavzular tanlanadi. Bu esa bolalarda monologik nutqni o'rganishga qiziqish uyg'otadi.

Bolalarning og'zaki nutq ko'nikmalarini o'zlashtirishining borishiga qarab, ularning savollarga javoblari yanada aniq, mulohazali va mazmunli bo'lib borishi lozim. Bolalar bilan so'zlashuvning jodiligi ko'p jihatdan og'zaki nutqqa va nutqiy muloqotning monologik shakliga xos bo'lgan grammatik tuzilmalarining turlichaligi bilan bog'liqdir. Monologik nutqda bolalar keng qamrovli fikr bildirishlari zarur. Bolalarni keng qamrovli nutqqa to'g'ri yo'naltirish zarur: «Sizga qaysi fasl yoqadi? Bu haqda batafsil aytib bering». Zarur holatlarda pedagog qo'yilgan savolga keng qamrovli

javob namunasini namoyish qilishi mumkin.

Monologik nutq bolalarda nutqiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish zarur.

"Antonim so'zlar" o'yini Bu o'yin katta va tayyorlov guruhlarida o'tkazilishi mumkin. O'yin mashg'ulot bolalarning mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga samarali yordam beradi degan umiddamiz. O'yin individual, guruh bilan ham o'tkazilsa ham bo'ladi. O'yin sharti quyidagicha: Tarbiyachi bolaga bir so'zni aytadi, bola esa shu so'zning qarama-qarshi ma'no anglatuvchisini topadi. Masalan: katta-kichik, issiq-sovuq, qattiq-yumshoq, uzoq-yaqin va xokazolar. Odatda bollar o'yin boshida bir oz qiynaladilar, aytilgan so'zga javoban, antonim emas sinonim so'zlar bilan javob beradilar. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng abstrakt tushunchalarni ham osonlik ilan anglaydilar, hamda tezlik bilan javob berishga harakat qiladilar. Masalan: chaqqon-yalqov, ishchandangasa, odobli-odobsiz va xokazolar. "Avval nima bo'lgan edi" o'yini Bu o'yin shartiga ko'ra bolalar tarbiyachi tomonidan aytilgan narsaning avval nima bo'lganini aytishlari kerak. Masalan: jo'jatuxum, ot - toychoq, kapalak - qurt kabilar. Bundan tashqari bittadan ko'p ma'noga ega bo'lgan so'zlardan ham foydalanish mumkin. Masalan: non - un - bug'doy, uy - g'isht - loy, stol - yog'och - daraxt - urug', ko'ylak - mato - ip - paxta - chigit tarzida o'yin davom etaveradi. Bu tarzda tashkil etilgan darsda o'quvchi hech qanday tazyiqsiz erkin fikrlay boshlaydi va o'z fikrlarini ochiq bayon etadi, boshqalarni ham hurmat qilishga o'rganadi. Boshlang'ich ta'limda ona tili bolalarda mantiqiy fikrlash, lug'at boyligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish (ya'ni to'g'ri o'qish va yozish) ga, fonetika, leksika, so'z yasalihi va gramatikaga oid bilimlarni o'rganish uchun zamin yaratishga xizmat qilishi lozim.

"Antonim so'zlar" o'yini nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi. O'yin mashg'ulot bolalarning mantiqiy tafakkurining rivojlanishiga samarali yordam beradi. Bu esa bolalarni monologik nutq tuza olishiga asos bo'ladi. O'yin individual, guruh bilan ham o'tkazilsa bo'ladi. O'yin sharti qo'yidagicha: Tarbiyachi bolaga bir so'zni aytadi, bola esa shu so'zning qarama-qarshi ma'no anglatuvchisini topadi. Masalan: katta-kichik, issiq-sovuq, qattiqyumshoq, uzoq-yaqin va xokazolar. Odatda bolalar o'yin boshida bir oz qiynaladilar, aytilgan

so'zga javoban, antonim emas sinonim so'zlar bilan javob beradilar. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng abstrakt tushunchalarni ham osonlik bilan anglaydilar, hamda tezlik bilan javob berishga harakat qiladilar. Masalan: chaqqon-yalqov, ishchandangasa, odobli-odobsiz va xokazolar. "Avval nima bo'lgan edi" o'yini Bu o'yin shartiga ko'ra bolalar tarbiyachi tomonidan aytilgan narsaning avval nima bo'lganini aytishlari kerak. Masalan: jo'jatuxum, ot - toychoq, kapalak - qurt kabilar. Bundan tashqari bittadan ko'p ma'noga ega bo'lgan so'zlardan ham foydalanish mumkin. Masalan: non - un - bug'doy, uy - g'isht - loy, stol - yog'och - daraxt - urug', ko'ylak - mato - ip - paxta - chigit tarzida o'yin davom etaveradi. Bu tarzda tashkil etilgan darsda o'quvchi hech qanday tazyiqsiz erkin fikrlay boshlaydi va o'z fikrlarini ochiq bayon etadi, boshqalarni ham hurmat qilishga o'rganadi. Boshlang'ich ta'limda ona tili bolalarda mantiqiy fikrlash, lug'at boyligini oshirish, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish (ya'ni to'g'ri o'qish va yozish) ga, fonetika, leksika, so'z yasalihi va gramatikaga oid bilimlarni o'rganish uchun zamin yaratishga xizmat qilishi lozim.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Monologik nutqni shakllantirishda nimalar o'quv va yo'ldosh vazifalar hisoblanadi?

2. Bolalarga monologik nutqni o'rgatishning asosiy metodini tavsiflab bering.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT ISHINI OLIB BORISH

Reja:

1. Lug'at ishining vazifalari va mazmuni
2. Bolalar lug'atini shakllantirish

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida lug'at ishlarining mohiyati – bu til leksikasi sohasida bolalarning ularga tanish yoki notanish bo'lgan, ammo ular uchun qiyin hisoblangan so'zlarning o'zlashtirishlariga, nutq madaniyatini oshirishga qaratilgan o'quv-tarbiya ishlarini bir tizimga keltirishdan iboratdir. Bolalarni ular o'z amaliyotida qiyinchilik bilan o'zlashtiradigan, to'satdan yoki umuman tanimaydigan, buzilgan shaklda talaffuz qiladigan so'zlar bilan qurollantirish ancha pedagogik sa'y-harakatlarni talab qiladi. Psixologiya, lingvistika, fiziologiyaga oid ma'lumotlar turli yosh bosqichlaridagi bolalar uchun ana shunday so'zlar doirasini aniqlashga yordam beradi.

Bolalar lug'atini boyitish bir vaqtning o'zida ularni atrofdagi borliq olam bilan tanishtirish bilan birgalikda olib boriladi. Tarbiyachi bolaga bir so'zni ma'lum qilish va uning ma'nosini ochib berish bilan bir vaqtda uni nomi aytilayotgan narsa yoki hodisaga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishni o'rgatadi.

Lug'at ishlarini o'tkazishda tarbiyachi bolaning umumiy nutq madaniyatiga ta'sir qiladi, unga umumiy ravishda qabul qilingan adabiy so'zlar va ifodalarni ma'lum qiladi, ularni to'g'ri tovush va grammatik shaklda ifoda qiladi, bunda u bolalarda uchraydigan sheva leksikasini bartaraf qiladi (ta'qiqlaydi), ularni adabiy me'yorlar bilan almashtiradi.

«Lug'atni egallash» atamasi – bu nafaqat so'zni o'zlashtirish, uni tushunish, balki uni albatta qo'llash, nutqiy faoliyatda foydalanish demakdir.

Insonning yuqori nutq madaniyati, lug'atining boyligi haqida u «eshitilgan», insonning jonli nutqini bezab turgan taqdirdagina so'z yuritish mumkin.

Lug'at ishidagi asosiy jihat – bu faqat bolalarga yangi so'zni tanishtirish emas, balki ularni faol nutqqa kiritishir.

Bolalar bog'chasidagi lug'at ishi – bu bolalarning faol lug'atini notanish yoki ular uchun qiyin bo'lgan so'zlar bilan reja asosida boyitib borishdan iboratdir. Lug'at ishining mazmunini asosan umumiy qo'llanishdagi leksika tashkil etishi tufayli tarbiyachi bolalar nutqini nafaqat otlar bilan, balki fe'llar, sanoq so'zlar, old ko'makchilar, sifatlar va boshqa nutq qismlari bilan ham boyitishi zarur.

Bolalar lug'atini folklor elementlari bilan ham boyitish darkor, chunki ma'lum hollarda ular bolalar nutqiga kiritish uchun ataylab taklif qilinadi, so'ngra alohida emotsional jihatlar? bolaning maishiy nutqini bezashi mumkin.

Lug'at ishining o'ziga xosligi adabiy me'yorlardan chekinish sifatida qaraladigan oddiy so'zlashuv so'zlarini, vulgarizmni qo'llashni ta'qiqlashdan iborat. Bundan tashqari, unutmazlik lozimki, tilda ayrim so'zlarni ta'qiqlash hodisasi mavjud. Bolalar bog'chasida ham ushbu hodisa bilan yuzma-yuz kelishga to'g'ri keladi: masalan, odob-axloq qoidalariga amal qilgan holda biz bolalarga hojatga borishni anglatuvchi so'zlarni shartlar obrazlar bilan almashtirishni o'rgatamiz. Har bir so'zda quyidagilarni ajratish mumkin: uning mazmuni yoki unga yashiringan ma'nosi; so'zning tovush tarkibi (tovush tarkibi), uning morfologik tuzilmasi. Bolalar bilan lug'at ishlarini amalga oshirishda so'zning ushbu uchta xususiyatini hisobga olish zarur. Alohida holatlarda tarbiyachi maxsus usullar bilan ba'zan atrofdagilar nutqida buzib talaffuz qilinadigan so'zlarda to'g'ri urg'u qo'yilishini mustahkamlashi lozim. Bolalarga ayrim otlarni tanishtirishda tarbiyachi ularning turini ta'kidlashi, otni sifatlar bilan birgalikda qo'llashi, bunda sifatning yakuniga e'tiborni qaratishi zarur: palto –kichik, ko'ylak –chiroyli, qizil, oq, sichqon – kulrang.

Bolalar otlarni qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar, shuning uchun bu so'zlarni bolalarga muayyan so'z birikmalarida berish tavsiya qilinadi. Leksikaning asosiy hajmini otlar, sifatlar, r so'zlar tashkil etadi. Bular eng to'la huquqli so'zlar bo'lib, ular nomlar sifatida sizmat qiladi. Tushunchani ifodalaydi va gapning asosi bo'lib sizmat qiladi. Sanoq so'zlarni o'zlashtirish bolalarga ancha qiyin kechadi. Bolalar nutqini sanoq so'zlar bilan boyitish asosan, ularda matematik tasavvurlarni shakllan-tirishga doir mashg'ulotlarda

ro'y beradi, ushbu so'zlarni faollashtirish va mustahkamlash onatili mashg'ulotlarida lug'at ishining maxsus mavzusi bo'lmog'ilozim. Maktabgacha yoshda bola shunday lug'atga ega bo'lishilozimki, toki u bolaga tengdoshlari va kattalar bilan muloqot qilish,maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish, adabiyotni, televizion va radio eshittirishlarini tushunish imkonini bersin. Shuning uchun maktabgacha ta'lim pedagogikasi lug'atni rivojlantirishga nutqni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biri sifatida qaraydi. Lug'atni rivojlantirishni xalq tomonidan tarixiy davrlar mobaynida to'plangan lug'at zahirasini o'zlashtirishning uzoq davomi etadigan jarayoni sifatida tushunish darkor. Ushbu jarayonning miqdoriy va sifat jihatlarini ajratish mumkin. Lug'atning sifat xususiyatlari haqida so'z yuritganda bolalarning so'zning bilish natijasini aks ettiruvchi ijtimoiy biriktirilgan mazmunini asta-sekin egallab olishlarini nazarda tutish lozim. Ushbu bilish natijasi so'zda mustahkamlanadi, shu tufayli odamlar tomonidan anglanadi va muloqot jarayonida boshqa odamlarga uzatiladi. Har bir so'zning mazmuni tushunchadir. Fikr, so'z umumiylikni ko'rsatadi. Psixologiyada ham so'z mazmuni umumlashtirma yoki tushuncha sifatida belgilanadi. «So'z mazmuni psixologik jihatdan aynan umumlashtirilgan tushunchaning o'zidir. Biz so'z mazmunini fikrlash fenomeni sifatida ko'rib chiqishga haqlimiz». Shuning uchun lug'atni egallash jarayoni tushunchalar bilan uzviy bog'liq va shu tufayli u quyidagi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Maktabgacha yoshdagi bolaning atrof-dagi borliqni – narsalar, hodisalar (xususiyatlar, xossalari, sifatlar)ni o'zlashtirishining borishiga qarab u ularni u yoki bu belgisiga qarab umumlashtirishni boshlaydi. Ko'pincha umumlashtirishlar ahamiyatsiz, biroq bola uchun emotsional jihatdan muhim bo'lgan belgilariga qarab qilinadi. Shunday qilib, maktabgacha bosqichdagi bolalikda so'z mazmuni bolaning bilish imkoniyatlari rivojlanishiga qarab o'zgarib boradi. Lug'atni rivojlantirishdagi mazkur xususiyatlar bolalar bog'chasidagi maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan lug'at ishlarining vazifalarini aniqlash imkonini beradi.

Mazmunli muloqot uchun zarur bo'lgan miqdordagi so'zlar to'planishini ta'minlash so'zlar mazmunini atrof-olamdagi ob'ektlarga taqqoslash, ularning xususiyatlari va munosabatlari asosida egallab olish;

narsalar va hodisalarning ahamiyatli belgilarini ajratish asosida so'zning umumlashtiruvchi ma'nosini o'zlashtirish;

nutqning obrazli qatoriga kirish va undan foydalana olish.

Ijtimoiy jihatdan mustahkamlab qo'yilgan so'zning o'zlashtirilishini ta'minlash.

Ushbu vazifani hal etish quyidagilarni ko'zda tutadi:

Lug'atni faollashtirish, ya'ni nafaqat so'zlarni bilish, balki ularni muloqot amaliyotiga kiritish.

Bolalar lug'atining xususiyati va lug'at ishlarining vazifasini bolalar bog'chasidagi lug'at ishlari dasturi va metodikasining asosini tashkil etadigan tamoyillar belgilab beradi. Bolalar lug'atini shakllantirishda ularning atrof-olamni faol va ta'sirchan bilishlariga tayanish. Lug'at ishlari mazmunining bolaning asta-sekin rivojlanayotgan atrof-olamni bilish imkoniyatlari bilan bog'liqligi. Lug'at ishlari dasturi mazmunini murakkablashtirish uchta yo'nalishda amalga oshirilmoqda:

Bolani asta-sekin ortib borayotgan narsa va hodisalar doirasi bilan tanishtirish asosida uning lug'atini kengaytirish. Atrof-olamdagi narsa va hodisalar haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish asosida sifat, xususiyat va munosabatni belgilovchi so'zlarni kiritish. Lug'at ishining ushbu yo'nalishlari barcha yosh guruhlarida ro'y beradi va turli mazmunda kuzatiladi: ob'ektlar va tabiat hodisalari, moddiy madaniyat buyumlari, ijtimoiy hayot ko'rinishlari bilan tanishtirish.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Bolalar bog'chasidagi lug'at ishlarining mohiyati nimalardan iborat?
2. So'zning psixologik jihatdan ahamiyatini tavsiflab bering.
3. Bolalarning lug'atni egallash jarayoni qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
4. Barcha yosh guruhlarida lug'at ishlari dasturi tarkibini murakkablashtirish qaysi yo'nalishlarda ro'y beradi?

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TEVARAK-ATROFNI BILISHIDA NUTQNI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivoj-lantirish.
2. Tevarak-atrofnı bilishda bolalar nutqini rivojlantirish mash-g'ulotlari.

Maktabgacha ta'limda bolalar nutqini o'stirishda so'z boyligini oshirish, lug'atini boyitish, so'zdan foydalanish malakalarini shakl-lantirish asosiy vazifalardan biri bo'lib, quyidagilardan iboratdir.

1. Bolalar lug'atiga yangi so'z kiritish.
2. Kiritilgan so'zlarni mustahkamlash.
3. Bolalar lugatidagi so'zlarni nutqda faollashtirish.

So'z boyligini oshirishning ushbu vazifalarini bajarish quyidagi vositalar asosida amalga oshiriladi:

so'z boyligini lug'atini boyitish;

Mashg'ulotda bolalar lug'atiga so'z kiritish ular lugatidagi so'zlarni nutqda qo'llashga o'rgatish orqali bolalar nutqiy faoliyatiga raxbarlik kilinadi, mashg'ulotlarda xilma-xil metodlarni qo'llash orqali nutq uchun zarur bo'lgan so'zni topish, o'yinchoqlar asosida kerakli so'zni aj-rata bilish, so'z ma'nosi tushunish, so'zni aniq eslab qolish faoliyati amalga oshiriladi. Buning uchun esa so'z boyligini oshirish metodlaridan foydalanish, metodni to'g'ri qo'llash talab etiladi.

So'z boyligini oshirish metodlari xilma-xil bo'lib, ular quyidagilardan iboratdir.

So'z namunasini berish metodi

Tarbiyachi bolalar lug'atiga kiritiladigan, talaffuzi qiyin so'zni aytib ko'rsatadi, bolalar uning talaffuzini eshitib, tarbiyachidan na'muna olib, so'zni bir necha bor takrorlaydi va so'zning ma'nosi, qo'llanishini o'rganadi. Bu metod so'z talaffuzini o'rganish, diktsiya ustida ishlash, so'z artikulyatsiyasi ya'ni nutq a'zolarining so'z talaffuzidagi xarakati, xolatini aniqlash, so'zning tovush tuzilishini

bilish imkonini beradi. So'z namunasini berish metodining yana bir xususiyati shuki, tarbiyachi bolalar lug'atidagi, talaffuzdagi xatolarni aniqlaydi, so'zni to'g'ri aniq, yetarli ohangda talaffuz qilishga doir mashq o'tkazadi, so'z ohangi, ovoz kuchi kabilarga bolalar diqqatini qaratadi. So'z ifoda etgan narsa, buyum, holatni ko'rsatish; tarbiyachi so'z ifodalovchi narsa, buyum, o'yinchok, harakatni ko'rsatadi, uning nima ekanligi, belgisini bolalardan so'raydi, ma'nosini, talaffuzini tushuntiradi.

So'zni gap tarkibida aytish, qaysi so'z bilan bog'lanishini tushun-tirish, masalan, bu-mashina, mashinaning eshigi bor, g'ildiragi bor, men mashinani haydadim. Bunda tarbiyachi mashinaning eshigi, mashinaning g'ildiragi kabi iboralar orqali so'zlarning o'zaro bog'lanishini o'rgatadi. Savol berish, tushuntirish metodi. Tarbiyachi kuzatishni tashkil etishda kuzatiladigan narsa, buyum, joy, voqea, tevarak-atrofnı oldindan belgilashi, qanday so'zlarni o'rgatish, bolalar lug'atiga kiritishni ham aniq belgilab olishi, guruhlarining xususiyati, bolalar tafakkurini nazarda tutishi zarur.

Katta guruhda kuzatish va ekskursiya uyushtirish yaxshi natija beradi, ko'proq so'z o'rganishni ta'minlaydi. Masalan, katta guruhda ko'cha bo'ylab ekskursiya uyushtirilganda ko'chaning nomi, ozodaligi, keng-torligi, yo'l va yo'laklar, transport, piyodalar, baland, uch qavatli, bino, ko'p qavatli, do'kon, ko'rgazma kabi so'zlar bolalarga kuzatish orqali singdirilishi lozim. Kuzatish metodi bolalarning ko'rish, eshitish qobiliyatini shakllantiradi, ular so'z ma'nosini, talaffuzini oson o'zlashtiradilar, so'zni to'g'ri talaffuz qilish, nutqda so'zdan o'rinli foydalanish, so'zni tushunishga odatlanadilar.

- bolalarda kuzatish qobiliyati o'sadi;
- hodisalar, narsalarning xususiyatlarini bir-biriga taqqoslaydi, farqi, o'xshash tomonlarini aniqlaydi, xulosa qiladi, so'z boyligi ortadi. Ko'rsat-malilik metodida rasm, illyustratsiya, narsa buyum, voqealarni bolalar kuzatadilar, ular yuzasidan suhbat uyushtiriladi, o'rgatiladigan so'zni tarbiyachi aytadi, ma'nosi, xususiyati, talaffuzini tushuntiradi, so'z ishti-rokida gap tuziladi. Tarbiyachining asosiy vazifasi bolalarning rasm maz-munini tushunishi va savollarga mos javob berishiga ahamiyat berishdan iboratdir.

Didaktik o'yin metodi

Bolalar so'z boyligini oshirishda didaktik o'yin metodi ham keng qo'llaniladi. Didaktik o'yin so'z boyligini oshirishning eng qulay metodi bo'lib, har bir didaktik o'yin o'z mazmuniga egadir. Masalan, "Kim ko'p so'z aytadi" "O'xshashini top" "Ajoyib xaltacha" "Nimaning o'rni o'zgardi" kabi didaktik o'yinlar, ayniqsa, bolalar faolligini, so'zni o'rganishga qiziqishini, mashg'ulotdagi faolligini oshiradi.

Maktabgacha ta'limda bolalar so'z boyligini oshirishga doir didaktik o'yinlar kichik guruhlardan boshlab qo'llaniladi. Kichik guruhda "Nima vovullaydi" "Nimaning ovozi" "Kimga nima kerak" didaktik o'yinlar; o'rta guruhda "Nima o'zgardi" "Bu kimning ovozi" kabi, katta guruhlarda "Ajoyib xaltacha", "O'z o'yingni top" "Bog'cha bozori" kabi didaktik o'yinlarni tashkil etish orqali bolalar so'z boyligi oshiriladi.

Maktabgacha ta'limda bolalar lug'atini boyitish, ular nutqidagi so'zlarni tushunib olishi, nutqda qo'llay olishga o'rgatish uchun tarbiyachi yuqoridagi metodlarni o'z o'rnida qo'llay olishi, bolalar faolligini oshirishi zarur. Bu esa bolalar so'z boyligini oshirish bo'yicha davlat me'yorlarini bajarish imkonini beradi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Tevarak-atrofni bilishda bolalar nutqini rivojlantirishga oid mavzularni o'rganib chiqing tarixiy mavzularga oid mashg'ulot ishlanma yozing.
2. Tevarak-atrof bilan tanishtirish jarayonida bolalar nutqini rivojlantirish usullarini tahliliy o'rganing.

BOLALARDA NUTQNI TINGLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Reja:

1. Bolalarda artikulyatsiya apparatini rivojlantirish
2. Ovoz ustidagi ishlar

Yaxshi rivojlangan nutqni tinglash qobiliyati ona tilining barcha tovushlarini aniq va to'g'ri talaffuz qilishni ta'minlaydi, so'z aytishda uning balandligini to'g'ri boshqara olish va uni ohista sur'atda, ohang jihatdan ifodali qilib so'zlash imkonini beradi. Nutqni tinglash qobiliyatini rivojlantirish artikulyatsiya apparatini rivojlantirish bilan uzviy bog'liqdir. Nutqni tinglash qobiliyatini tarbiyalash bolalarda nutq jarangdorligining turli xil ko'rinishlarini, ya'ni tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, so'zlarni aniq va tushunarli aytish, ovozni pasaytirish yoki kuchaytirish, nutq balandligi, tezligi, ohistaligi, uni jadallashtirish va sekinlashtirish, tembral ishlov berish (iltimos, buyruq va boshq.) kabilarni qabul qila olish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan.

Artikulyatsiya apparatini rivojlantirish

Nutqiy tovushlar og'iz bo'shlig'ida shakllanadi, uning shakli va hajmi harakatchan a'zolar: lablar, til, pastki jag', og'izning yumshoq yuqori qismi, qizilo'ngach holatiga bog'liq bo'ladi. Muayyan tovushni talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan nutq organlarining to'g'ri holati va harakati artikulyatsiya deb ataladi.

Artikulyatsiya apparati tuzilishidagi buzilishlar, masalan, qisqa tilosti tuguni, noto'g'ri tishlashish, og'iz yuqori qismining haddan tashqari balandligi yoki pastligi va boshqa ayrim kamchiliklar tovushni noto'g'ri talaffuz qilishga odatlanishga olib keluvchi dastlabki omillar hisoblanadi. Biroq, agarda bolaning artikulyatsiya apparati organlari harakatchan bo'lsa, u yaxshi tinglash qobiliyatiga ega bo'lsa, bu holda ko'pchilik holatlarda uning o'zi tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishga qodir.

Agarda bolaning artikulyatsiya apparati harakatida nuqsonlar mavjud bo'lsa (masalan, til kam harakatlansa), bu holda u tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, sust, noaniq va tushunarsiz nutqqa olib

kelishi mumkin.

Shuning uchun tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat: tilning harakatchanligini rivojlantirish; lablarning yetarli darajadagi harakat-chanligini rivojlantirish; pastki jag'ni tovushlarni talaffuz qilish uchun muhim bo'lgan muayyan holatda tutib turishni o'rganish.

Nutqiy nafas olishni rivojlantirishga doir ishlar

O'pkadan kekirdak, bo'g'iz, og'iz bo'shlig'i yoki burun orqali chiqayotgan havo oqimi tovush hosil qiluvchi manba hisoblanadi. Nutqiy nafas olish o'z-o'zidan ro'y beradigan nonutqiy nafas olishdan farqli ravishda ixtiyoriy nafas olish hisoblanadi. Nonutqiy nafas olishda nafas olish va nafas chiqarish burun orqali amalga oshiriladi, nafas olish o'zining davomiyligi bo'yicha nafas chiqarishga deyarli teng bo'ladi.

Nutqiy nafas olish og'iz orqali amalga oshiriladi, nafas olish tez, nafas chiqarish esa sekinroq ro'y beradi. Nonutqiy nafas olishda nafas olishdan keyin darhol nafas chiqariladi, so'ngr pauza saqlanadi. Nutqiy nafas olishda esa nafas olinganidan keyin pauza saqlanadi, so'ngra asta-sekinlik bilan nafas chiqariladi.

To'g'ri nutqiy nafas olish to'g'ri tovush hosil bo'lishini ta'minlaydi, nutqning tegishli balandlikda bo'lishini ta'minlash, pauzalarga aniq rioya qilish, nutqning asta-sekinligini va intonatsion ifodaliligini saqlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Nutqiy nafas olishdagi xatoliklar umumiy zaiflik, adenoidik o'simtalar, turli yurak-tomir kasalliklari oqibati bo'lishi mumkin. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga salbiy tas'ir ko'rsatuvchi nafas chiqarishdan oqilona foydalana olmaslik, nafas olayotib so'zlash, o'pkani yetarli darajada havo bilan to'ldirmaslik kabi nutqiy nafas olishdagi nomutanosibliklar noto'g'ri tarbiya, kattalarning bolalar nutqiga etarli darajada e'tibor bermaganliklari oqibatida ham yuz bergan bo'lishi mumkin.

Zaif nafas oladigan va nafas chiqaradigan maktabgacha yoshdagi bolalar odatda, past ovozda so'zlaydilar, uzun iboralarni talaffuz qilishda qiynaladilar. Nafas chiqarishda havodan nooqilona foydalanilganida nutqning izchilligi buziladi, chunki bolalar iboraning o'rtasida nafas olishga majbur bo'ladilar.

Ko'pincha bunday bolalar so'zlarni oxirigacha aytmaydilar va

ba'zan ibora so'nggida ularni shivirlab aytadilar. Ba'zida bolalar uzun iborani nihoyasiga etkazish uchun nafas olib so'zlashga majbur bo'ladilar, buning natijasida nutq noaniq bo'ladi, bolalar soddini tiqilib qolgandek so'zlaydilar. Chunki, tezlashtirilgan nafas chiqarish iboralarni mantiqiy pauzalarga rioya qilmasdan jadal sur'atda so'zlashga majbur qiladi.

Shuning uchun tarbiyachining vazifalari quyidagilardan iborat edi: maxsus o'yinli mashqlardan foydalangan holda erkin, bir tekis va uzaytirilgan nafas chiqarishni o'rgatish; pedagog nutqiga taqlid qilgan holda undan to'g'ri, oqilona foydalanishni (kichik iboralarni uzoq nafas chiqarish bilan talaffuz qilish) tarbiyalash.

Ovoz ustidagi ishlar

Ovoz apparati vositasida balandligi, kuchi va tembri turlicha bo'lgan tovushlar chiqariladi: ularning umumiyliigi aynan inson ovozi aniq qaydi.

Har bir ovoz xususiyatlarini alohida ko'rib chiqamiz.

Ovoz balandligi – ohangning ko'tarilishi va pasayishi, yuqori ovozdan past ovozga o'tish va aksincha.

Ovoz kuchi – tovushlarni muayyan balandlikda talaffuz etish, shuningdek tovushni bor ovozi bilan talaffuz eta olish qobiliyati.

Ovoz tembri – ovozga sifat jihatdan ishlov berish (jarangdor, ma'nosiz, titroq, bo'g'iq va boshq.)

Ovoz ovoz tugunchalarining tebranishi natijasida vujudga keladi. Uning sifati nafas olish, ovoz va artikulyatsiya apparatlarining birgalikdagi faoliyatiga bog'liq bo'ladi.

Yuqori nafas yo'llarining turlicha tebranishlari, surunkali shamollash, adenoid o'simtalar va hokazolar ovozda buzilishlarning yuz berishiga yordam beradi. Ko'pincha maktabgacha yoshdagi bolalarda ovoz buzilishi undan noto'g'ri foydalanish: doimiy ravishda baqirib so'zlash, ayniqsa yilning sovuq davrida ko'chalarda baland ovozda so'zlash orqali ovoz tugunchalarini zo'riqtirish, bola ovozi diapazoniga mos kelmaydigan ohangda so'zlash (masalan, bolalar anchaga yosh bolalarning chiyilloq nutqiga taqlid qiladilar yoki «adasi nomidan» past ovozda so'zlashga urinadilar) oqibatida yuz beradi. Ovozda buzilishlar burun-tomoq yoki yuqori nafas yo'llariga oid kasalliklarni boshdan kechirgan hamda kasallik paytida yoki sog'ayganidan so'ng darhol ovozni asrash rejimga

rioya qilmagan bolalarda ham vujudga kelishi mumkin.

Ovoz imkoniyatlaridan noto'g'ri foydalanish bola shaxsining o'ziga xos xususiyatlari (juda uyatchan bola ko'pincha past ovozda so'zlaydi; tezda g'ayratga keladigan bolalar baland ohanglarda so'zlaydilar); noto'g'ri tarbiyaga (agarda atrofdagilarning o'zlari baland ovozda so'zlasalar bolalar ham noiloj shunga o'rganadilar); agarda xonada doimiy shovqin-suron bo'lsa (radio, televizor, bolalar bog'chasi guruhidagi doimiy shovqin-suron va h.k.) bolalarning baland ovozda so'zlashga majbur bo'lishlariga bog'liqdir.

Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni faqatgina bolalarda artikulyatsiya apparati organlarining harakatchanligi va tez o'zgarish olishi, nutqiy nafas olishi yetarli darajada rivojlangan, ular o'z ovozlari boshqarishni uddalay olgan taqdirdagina shakllantirish mumkin. To'g'ri talaffuzni shakllantirish uchun yaxshi rivojlangan nutqni tinglay olish qobiliyatiga ega bo'lish ham juda muhimdir, chunki u o'z-o'zini nazorat qilish imkonini beradi, o'z-o'zini nazorat qilish esa doimo o'z ustida ishlashga undaydi.

Tovushni talaffuz qilishdagi kamchiliklar nutqiy apparatdagi nuqsonlar (og'izning yuqorigi qattiq va yumshoq qismlaridagi nuqsonlar), tish-jag' tizimi tuzilishdagi xatoliklar, til osti tugunchalarining qisqaligi, artikulyatsiya organlarining etarli darajada harakatchan emasligi, fonematik tinglay olish qobiliyati (bir tovushni boshqasidan farqlay olmaslik) etarli rivojlanmaganligi oqibatida yuz berishi mumkin. Jismoniy tinglay olish qobiliyatining susayganligi, o'z nutqiga beparvolarcha munosabatda bo'lish (o'zini ham, boshqalarni ham tinglay olmaslik), atrofdagilarning noto'g'ri nutqlarini o'zlashtirib olish ham talaffuzda kamchiliklarga olib kelishi mumkin.

Bolalarning tovushni noto'g'ri talaffuz qilishlari tovushlarni tashlab ketishda, bir tovushni boshqasi bilan almashtirishda va tovushni buzib talaffuz qilishda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, tovushlarni almashtirib yoki buzib talaffuz qilish holatlari aniqlangan bolalar bilan ishlashni o'z vaqtida boshlash juda muhimdir, chunki tovushlar o'rnini almashtirish keyinchalik yozma nutqda ham paydo bo'lishi mumkin (bir harfni boshqasi bilan almashtirish), buzib talaffuz etilayotgan hamda o'z vaqtida tuzatilmagan tovushlar keyinchalik uni bartaraf etish uchun logoped va bolaning birgalikda

ko'p vaqt va mehnat sarflashlarini talab qiladi.

Bundan tashqari, unutmazlik zarurki, tovush talaffuzidagi kamchiliklar ko'pincha bolaning o'zi nutqda xatolikka yo'l qo'yishi emas, balki faqat maxsus davolash va ta'lim berishni talab qiluvchi nisbatan murakkab nutq buzilishlarining (alaliya, dizatriya va boshq.) bir belgisi hisoblanadi.

Tarbiyachi quyidagilarni amalga oshirishi lozim: bolalarga har qanday pozitsiyada (so'z boshida, o'rtasida va oxirida) va so'z tarkibi turlicha bo'lganida (har qanday undosh birikmalari va bo'g'inlar soni istalgancha bo'lganida) barcha tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishni o'rgatish; nutqida kamchilik bo'lgan bolalarni o'z vaqtida aniqlash va zarur hollarda ularni o'z vaqtida maxsus bolalar tashkilotlariga yuborish.

Diktsiyaga oid ishlar

Yaxshi diktsiya, ya'ni har bir tovushni, shuningdek so'zlar va iboralarni alohida va aniq, tushunarli qilib talaffuz etish bolada bir vaqtning o'zida artikulyatsiya apparatini rivojlantirish va takomillashtirish bilan bir qatorda asta-sekin shakllanadi. Diktsiyaga oid ishlar ona tilining barcha tovushlarini to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirishga doir ishlar bilan uzviy bog'liqdir.

Bola nutqining barcha tomonlari jadal rivojlanayotgan 2 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan davrda uning so'zlar va iboralarni aniq va tushunarli talaffuz etishiga e'tiborni qaratish, bolalarda so'zlardagi barcha tovushlarni aniq aytgan, iboralardagi barcha so'zlarni tushunarli qilib talaffuz qilgan holda ohista sur'atda taqlid qilish nutqini tarbiyalash zarur. Biroq har doim ham faqat taqlid qilish orqali yaxshi diktsiyaga erishib bo'lmaydi. Bunga nutqni tinglash qobiliyatining etarli darajada rivojlanmaganligi, artikulyatsiya apparati organlarining etarlicha harakatchan emasligi, o'z ovozi boshqara olmaslik va boshqa kamchiliklar to'siq bo'lishi mumkin.

Ko'pincha noaniq diktsiya so'zlovchilarning nutqini diqqat-e'tibor bilan tinglay olmaydigan va o'z-o'zini nazorat qilish etarli darajada rivojlanmagan, e'tiborini bir narsaga jamlay olmaydigan va salta jahli chiqadigan bolalarda yuz beradi. Bunday bolalar nutqi noaniq, aralash bo'ladi, ular har doim ham so'zlar, iboralarni oxirigacha aytmaydilar.

Asta-sekin atrofdagilar va o'z nutqini diqqat bilan tinglashni o'rga-nishi, nutqiy nafas olish, artikulyatsiyani rivojlantirishi, ovozni boshqa-rishni o'rganishi natijasida bolaning diktsiyasi ham yaxshilanib boradi.

Tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga grammatik jihatdan to'g'ri nutqni, yaxshi diktsiyani o'rgatishi, ularni atrofdagilar nutqini diqqat bilan tinglash va o'z talaffuzining aniqligini kuzatib borishga odatlantirishi zarur.

Orfoepiyaga doir ishlar

Kishilar bir-birlarini tushunishlari uchun ular og'zaki nutqining tovush qismi bir xil bo'lishi darkor. Shuning uchun tarbiyachilar nafaqat o'zlari og'zaki nutq qoidalariga rioya qilishlari lozim, balki ular bolalarni ham shunga odatlantirishlari kerak.

Biz bir necha bor bolalarning o'z nutqida mahalliy shevani, jaydari so'zlarni qo'llayotganini, urg'uni noto'g'ri qo'yayotganliklarini, so'zlarni harfiga qarab aytayotganliklariga (masalan, rus tilidagi «chto» so'zini «shto» deb emas, balki «chto» deb aytish) duch kelamiz.

Tarbiyachi bolalarning adabiy talaffuz qoidalariga rioya qilishlari ustidan doimiy nazoratni amalga oshiradi. Bu o'rinda tarbiyachining vazifasi quyidagilardan iborat bo'lmog'i lozim: ona tilining orfoepik me'yorlarini o'zlashtirib olish yo'li bilan o'z nutqining talaffuz madaniyatini oshirish, mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishda muntazam ravishda turli qo'llanmalar, lug'atlardan foydalanish.

Intonatsion ifodalilikka oid ishlar

Intonatsiya – bu nutqdagi barcha ifoda vositalarining murakkab majmui bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

musiqiylik - iborani aytishda ovozning kuchayishi va pasayishi, bu nutqqa turli buyoqlar baxsh etadi va birxillikdan qochish imkonini beradi. Musiqiylik jaranglayotgan nutqning har bir so'zida ishtirok etadi. Balandligi va kuchiga qarab o'zgargani holda unlilar unga ishlov berishni nihoyasiga etkazadilar;

sur'at – nutqiy kesimlar o'rtasidagi pauzalarni hisobga olgan holda nutqning aytilgan fikr mazmunidan kelib chiqqan holda jadallashishi va sekinlashuvi;

ritm – urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarning bir tekis o'rin almashishi

(ya'ni, ularning quyidagi sifatlari: uzoqlik va qisqalik, ovozni balandlatish va pasaytirish);

iboraviy va mantiqiy urg'ular – aytilgan fikr mazmunidan kelib chiqqan holda pauzalar, ovozni balandlatish, so'zlarni talaffuz qilishdagi zo'riqish va uzoqligi bilan ajratish;

nutq tembri – (tovush tembri va ovoz tembri bilan aralashtirib yuborilmasin) tovushning ekspressiv-emotsional buyoqlari (qayg'uli, quvnoq, hazin tembr).

Ifodalilikning ushbu vositalari yordamida muloqot jarayonida fikrlar va iboralarni, shuningdek emotsional-iroda munosabatlarini aniqlashtirish amalga oshiriladi. Intonatsiya tufayli fikr tugallangan tuga ega bo'ladi, aytilgan fikr asosiy ma'noni o'zgartirmagan holda qo'shimcha ma'noga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, aytilgan fikr mazmuni ham o'zgarishi mumkin.

Ohang jihatidan ifodali bo'lmagan nutq odatda, tinglash qobiliyatining sustligi, nutqni tinglash qobiliyatining etarli darajada rivojlanmaganligi, noto'g'ri nutqiy tarbiyalash, nutqdagi turli nuqsonlar oqibatida yuz berishi mumkin.

Bola o'z nutqida turli his-hayajon va kechinmalarini tinglovchiga etkazish uchun ifoda vositalarini to'g'ri qo'llashni bilishi lozim. Tarbiyachi nutqi his-hayajonga to'liq bo'lishi hamda intonatsion ifodalilik namunasi bo'lib xizmat qilishi lozim.

Intonatsion ifodalilikka doir ishlar asosan taqlid yo'li bilan amalga oshiriladi. Tarbiyachi she'rlarni yod olishda, hikoya qilib berishda o'zi ham nutqning ifoda vositalaridan foydalanadi va bola nutqining ifodaliligiga e'tiborni qaratadi. Bolalar tarbiyachining to'g'ri, ifodali nutqini eshitgani sayin asta-sekin mustaqil nutqda zarur intonatsiyalarni qo'llay boshlaydilar.

Nutqning tovush madaniyatiga doir barcha ishlar bo'limlari o'zaro bir-biriga bog'liq bo'ladi. Nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga doir o'yinlar va mashg'ulotlarni muntazam hamda izchil ravishda amalga oshirish uchun unga «jonli» ovoz ustidagi ishlar asos qilib olinishi lozim. Har bir yosh bosqichida materialga majburiy ravishda nutqning tovush madaniyatini tarbiyalashga doir bo'limlarni kiritgan holda uni murakkablashtirib borish darkor.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Artikulyatsiya apparati tuzilishi haqida ayting.
2. Diktsiyaga oid ishlar mazmunini o'rganing.
3. Orfoepiyaga doir ishlar bilan taqqoslang va farqlarini yozing.

BOLALAR LUG'ATINI BOYITISHDA TA'LIMYIY O'YINLAR

Reja:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy o'yinlar.
2. Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarning turlari.
3. Bolalar lug'atini boyitishda ta'limiy o'yinlarni tanlash, o'tkazish va tahlil qilish.

Lug'atni boyitish metodlari: atrof-olamni bevosita kuzatish; mazmuni bolalarga notanish bo'lgan yoki juda kam tanish bo'lgan suratlarni ko'rsa-tish; badiiy asarlarni o'qish, kinofilmlar ko'rsatish. Lug'atni mustah-kamlash va faollashtirish: bolalarga tanish mazmundagi o'yinchoqlarni, suratlarni ko'rib chiqish, didaktik o'yinlar. Har bir bolaning leksik zahirasini to'ldirish uni atrof-olam bilan tanishtirish jarayonida ro'y beradi: so'z bolaning o'zi belgilagan narsa yoki harakatni tasavvur qilishi bilan bir vaqtga xotiraga kiradi. Narsani sezgi bilan qabul qilish so'z yordamida bola xotirasida ushbu narsa haqidagi tasavvur sifatida muhrlanib qolganidan so'ng uning nomini atovchi so'z bolada eng avvalo u mazkur narsa bilan bevosita to'qnash kelganida boshdan o'tkazgan his-tuyg'ularni uyg'otadi.

Bola so'zning «his-tuyg'uli asosini» o'zlashtirib olganidan so'ng u uning umumlashtiruvchi ahamiyatini tushunishga qodir bo'ladi. Aynan shuning uchun kichik yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar lug'atini boyitish ularni atrof-dagi maishiy hayot, tabiat, kishilar mehnati, ularning ijtimoiy hayoti bilan tanishtirish jarayonida uyushtirilishi zarur. Ayni paytda tarbiyachi bola bilan grammatik jihatdan rasmiylashtirilgan ravon nutqda muloqot qilishlari lozim. Pirovardida, bola kattalar nutqidan eshitgan ayrim so'zlarini o'zi ajratadi.

Bola kichik yoshida «birinchi savollar davrini» boshdan kechiradilar. Bunda ularning atrofda ko'rgan barcha narsalar nomlarini bilib olishga intilishlari paydo bo'ladi: «Kim bu?», «Ismi nima?», «Bu nima?», «Nima uchun?». Ushbu yoshda bolaning qiziquvchanligi eng avvalo «lingvistik» tusga ega bo'ladi: bunda bolani ushbu

soʻzlar bilan ataladigan narsalar mohiyati qanchalik qiziqirsa, soʻzlar ham shu darajada qiziqtiradi. Bola bilan erkin muloqot chogʻida uning savollariga javob qaytarish uchun tarbiyachi bolaga uchragan va eʼtiborini oʻziga jalb qilgan narsa nomini aytish orqali bola lugʻatini boyitadi. Bola oʻz nutqini kattalar bilan jonli nutqiy muloqotda boyitadi, shu bilan birga u mazkur muloqot orqali haqiqatda kuzatayotgan yoki suratlar asosida tasavvur qilayotgan narsalari nomlarini bilib oladi. Pirovardida, lugʻat ishlari real obyektlar yoki suratlarini hisobga olgan holda olib boriladi. Ushbu metod barcha yosh guruhlarida qoʻllaniladi. Narsalar bilan oʻynash chogʻida bolalar ularning joylarini oʻzgartiradilar, har tomonga tashlaydilar, suradilar, ushlab koʻradilar, yurgʻizadilar, narsalarni kuzatadilar va ularning sifati, harakatini aytib beradilar. Ayni paytda tarbiyachi bola bilan unga yoʻnaltiruvchi savollar bergan holda soʻzlashishi lozim. Bola javob qaytarar ekan, tarbiyachi oʻz savoli orqali aytib berayotgan soʻzlarni takrorlaydi. Shu tariqa bolaning leksikasi kengayadi. Ayniqsa, syujetli-rolli «rejissyorlik» oʻyinlarida, sahnalashtirish jarayonida nutqni rivojlantirish uchun juda koʻplab qulay vaziyatlar yuzaga keladi.

Rolli oʻyinda bola oʻzi kuzatgan yoki hikoyalar orqali bilgan va esda saqlab qolgan kattalarning turli vaziyatlarini takrorlaydi. Bola kattalarning ana shunday vaziyatlardagi harakatidan va shu bilan birga ularning nutqidan koʻchirma oladi.

«Rejissyorlik» oʻyinida bola oʻziga rol olmaydi, aksincha u ushbu syujetda rollarni oʻyinchoqlar oʻrtasida taqsimlaydi; syujetlar – bolalar bogʻchasi, hayvonot bogʻi va boshq. Tarbiyachi bolaning mavjud hayotiy tajribasini hisobga olgan holda aytib, yordamlashib turadi.

Sahnalashtirish oʻyinida bola oʻziga tanish ertak qahramonlaridan hayotiy vaziyatlarda kattalardan eshitgan nutqini yoki ertak qahramoni nutqini aniq berishni maqsad qilib qoʻyadilar.

Harakatchan oʻyinlar, qoida asosidagi oʻyinlar yod olingan sanoq sheʼrlar, qoʻshiqlari bilan bolalar nutqini boyitadi. Yod olish tarbiyachi nutqiga taqlid qilish jarayonida roʻy beradi, bu oʻyinlarni tarbiyachi bolalar bilan birga oʻynaydi va dastlab oʻzi qiziqarli, sanoq sheʼrlarni aytadi, qoʻshiq kuylaydi. Lugʻat ishlari bolalarning atrofdagi narsalar va hodisalar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirishga

tayanadigan mashgʻulotlar (sifatlar, xususiyatlar, oʻziga xos jihatlari bilan tanishtirish);

Umumlashtirishlar jarayonida lugʻat ishining hal qiluvchi vazifasi tushunchalarni shakllantirishdan iborat boʻlgan mashgʻulotlar.

Ushbu barcha mashgʻulot turlarida lugʻatni rivojlantirish bilish faoliyatini rivojlantirish bilan uzviy bogʻliqlikda amalga oshiriladi. Bundan mashgʻulotlar oʻtkazishni tashkil etish va ularning metodikasiga oid umumiy talablar kelib chiqadi:

Lugʻatni rivojlantirishning bilish jarayonlarini rivojlantirish bilan yagonaligi qabul qilish, tasavvur qilish, fikrlash.

Nutqiy va bilish faoliyatining aniq maqsadni koʻzlagan holda tashkil etilishi.

Nutqiy va bilish faoliyatini tashkil etish uchun asos sifatida koʻrgazmaviylikning mavjudligi. Lugʻat ishining barcha vazifalarini hal etish har bir mashgʻulotda yagonaligi. Bolalarni predmetli olam bilan tanishtirishga oid mashgʻulotlarda ish vazifasi qanday hal etiladi? Mazkur mazmun uch xil turdagi mashgʻulotlar orqali amalga oshiriladi. Tarbiyachi bolalar diqqat-eʼtiborini narsalar bilan bajariladigan harakatlarga jalb qilar ekan, bolalarning ularning nomlarini aytishlariga zoʻr berib harakat qiladi: takrorlashni, savollarga javob berishni taklif qiladi, soʻzlovchilarni ragʻbatlantiradi, bolalarni birgalikda va alohida-alohida holatda soʻzlashga undaydi. Bu turdagi mashgʻulotlarda oʻyin usullaridan keng foydalaniladi: narsalarning kutilmagan holatda paydo boʻlishi, ular bilan oʻyin harakatlari, shuningdek, oʻyin aksessuarlari: «moʻjizali qopcha», «sehrli qalpoqcha», joʻnatma, oʻyinchoqlar yashaydigan uycha, harakatlar bajariladigan televizor va h.k.

Bolalarning narsalar va ular bilan bajariladigan harakatlar nomlarini muvaffaqiyatli oʻzlashtirishlari uchun ularning har birining faolligi talab etiladi, shuning uchun bolaning yoshi qanchalik kichik boʻlsa, bunday mashgʻulotlarni shunchalik koʻp tashkil qilish va ularni bolalarning kichik guruhlarini bilan oʻtkazish zarur. Koʻzdan kechirish mashgʻulotlari metodikasining asosini bolalarning qismlarni ajratib koʻrsatish, ularning vazifasi va foydalanishga yoʻnaltirilgan faol harakatlarini yoʻlga qoʻyish tashkil etadi. Jadval faoliyat narsalar haqidagi bilimlarni bolalar uchun ahamiyatli qiladi va soʻzni narsa qismi, uning detallariga aniq qiyoslashni taʼminlaydi.

Bunday mashg'ulotlar uch, to'rt va besh yoshli bolalar bilan o'tkaziladi. Ushbu mashg'ulotlardagi narsalar to'plami turlicha bo'lishi mumkin, biroq narsa: bolaning atrof-olamda yo'l topa olishi uchun uning faoliyati uchun ahamiyatli bo'lishi; bola harakat harakat qilishi lozim bo'lgan qismlarga ega bo'lishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishning borishiga qarab bunday turdagi mashg'ulotlar harakat faolligini qisqartirish va ko'rish tahlilchisiga tayanishni kuchaytirish hisobiga qiyinlashtirib boriladi, bu esa mashg'ulotlar ishtirokchilarining sonini butun boshli bir guruhgacha oshirish imkonini beradi.

Bolalar lug'atini rivojlantiruvchi mashg'ulotlarning boshqa bir turi narsalar sifati bilan tanishtirish mashg'ulotlaridir.

Mazkur mashg'ulotlarni o'tkazishda pedagog quyidagi qoidalarini hisobga olishi lozim:

Lug'at ishlari narsalarning sifat va xususiyatlarini ajratishga tayanadi, shuning uchun tarbiyachi ularni sinchiklab sensor tekshiruvdan o'tkazishni tashkil qilishni bilishi lozim. Bolalarda tekshiruv usullari ushbu mashg'ulotlarda o'qitish jarayonida shakllanadi. Narsaning sifat va xususiyatlari bolalar tomonidan anglanishi hamda o'zlashtirilishi uchun ularni ahamiyatli qilish lozim, ya'ni ularni mahsulдор-mazmunli faoliyatga qo'shish zarur, buning muvaffaqiyati mazkur sifatlarni hisobga olishga bog'liq bo'ladi. Bu natijaga erishish boladan izlanayotgan sifat yoki xususiyatni ajratib olish va uni hisobga olishni talab qiladi.

Mashg'ulotlarda lug'at ishlari vazifasini muvaffaqiyatli hal etish ko'rgazmali materialni tanlashga bog'liq bo'ladi. Shunday narsalarni tanlash zarurki, toki unda ajratib olinayotgan sifatlari yorqin tasvirlansin, chalg'ituvchi sifatlari esa (yorqin ranglarga bo'yash, harakatlanuvchi qismlarining mavjudligi, o'yin borasida qiziqarliligi va boshq.) iloji boricha kamroq bo'lsin.

Narsalarni taqqoslashga oid mashg'ulotlar bolalar lug'atini narsalar, ularning sifatlari va xususiyatlari haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish asosida shakllantirish mashg'ulotlari tizimida yakunlovchi hisoblanadi.

Bunday mashg'ulotlar narsalarning qismlari, detallarini ko'rish, ularning sifat va xususiyatlarini ajrata olish borasida shakllantirilgan qobiliyatga tayanganlari tufayli ular katta guruhda va maktabga

tayyorlanayotgan guruhlarda o'tkaziladi.

Lug'at ishining vazifalarini hal etish borasida ushbu mashg'ulotlarning maqsadi narsalar ajratishni tavsiflash uchun nisbatan aniq so'zlarni tanlash qobiliyatini shakllantirishdir. Mashg'ulotlar muvaffaqiyati, ularning samaradorligi quyidagi shart-sharoitlarga bog'liq:

Narsalarni tanlash. Bunday mashg'ulotlarda tarbiyachining taqqoslashlarni izchil qurish; bolalarning o'zlari payqamaydigan o'ziga xos xususiyatlarini ko'rish, javobni iloji boricha aniq shakllantirish va zarur so'zlarni tanlashda bolalarga yordam beruvchi savol va ko'rsatmalari ta'limning asosiy usullari hisoblanadilar.

Tarbiyachi va bolalarning nutqiy faolligini taqqoslash. Bu erda bolalar ham iloji boricha ko'proq nutqiy faollik ko'rsatishlari zarur. Tarbiyachi o'zining oz so'zli aniq savollari, ko'rsatmalari bilan ularning aqliy va nutqiy faolligini uyg'otadi.

Lug'at ishlari vazifasini tushunchalarni umumlashtirish, shakllantirish jarayonida hal etuvchi mashg'ulotlar.

Hajmi hamda chalg'itish va umumlashtirish darajasiga qarab turlicha bo'lgan tushunchalar mavjud. Bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarga egaligi bois maktabgacha yoshdagi bolalar faqat sezilarli belgilari yetarli darajada aniq ifodalangan hamda ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli fikrlash usullari uchun imkonli bo'lgan tushunchalarnigina o'zlashtiradilar.

Bolalar bog'chasida tarbiyalash dasturi tur va toifaga oid umumlashtirmalarni shakllantirish talabini o'z ichiga oladi. Toifali umumlashtirishlar dasturda sezilarli belgilarini ajratish va ular bo'yicha umumlashtirishni amalga oshirishni talab qiladi, ammo bu belgilar xususiyatlari, ularning soni cheklangan. Toifali tushunchalar uchun tashqi belgilar ham, ichki belgilar ham va ayni paytda nisbatan yashirin belgilar yoki ularning guruhlari ham sezilarli bo'lishi mumkin. Masalan, «o'yinchoq», «kiyim» kabi toifali tushunchalarning asosida tashqi belgilariga ko'ra turlicha bo'lgan narsalardan foydalanish usuli yotadi; «sabzavotlar», «mevalar» tushunchalarining asosini esa bir nechta belgilar, ya'ni ulardan foydalanish, ularni inson tomonidan etishtirish usullari va h.k. tashkil etadi. Tur va toifaga oid tushunchalarni shakllantirish jarayonida narsalar turlari va guruhlari aniq ifodalovchi yangi so'zlarni kiritish

amalga oshiriladi, shu tufayli so'zni aniq qo'llash, narsalarning nomlarini aniq aytish ta'minlanadi. Bu nutqiy muloqotda qisqalik, aniqlik va o'zaro bir-birini tushunishni ta'minlaydi. Tushunchalarni va ularga mos keluvchi lug'atni shakllantirishga bag'ishlangan mashg'ulotlar bolalardan narsalarning o'ziga xos xususiyatlarini, ya'ni: qismlari, shakli, miqdori va vazifasini ko'ra olishni talab qiladi. Shuning uchun ular maktabgacha yoshdagi bolalarning predmetlar haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish amalga oshirilgan mashg'ulotlarda olgan bilim va ko'nikmalariga tayanadilar.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'limiy o'yinlar mazmuni ayting.
2. Lug'atni boyitish uchun yordam beradigan ta'limiy o'yinlarning turlarini izohlang.
3. Bolalar lug'atini boyitishda ta'limiy o'yinlarni tanlash, o'tkazish va tahlil qilishga doir ishlar mazmunini nazariy jihatdan o'rganing va daftaringizga yozing

MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI HIKOYA QILISHGA O'RGATISH

Reja:

1. Hikoya qilishga o'rgatish mashg'ulot turlari.
2. Bolalarni hikoya qilib berishga o'rgatishda foydalaniladigan usullar haqida tushuncha berish.

Maktabgacha ta'limda bolalarni hikoya tuzishga o'rgatish ularning bog'lanishli ya'ni monologik nutqini o'stirish demakdir. Bu vazifa bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirish va maktabga tayyorlashni taqazo etadi. Chunki, nutq tafakkurning rivojlanishi bilan bog'likdir. Maktabgacha ta'limda bolalar tafakkuri ularning tevarak-atrof haqidagi tasavvurining kengayishi, bilish, fikrlash jarayonlarining takomillashib borishi, nutqni egallash ko'nikma va malakalarining shakllanishi tufayli rivojlanadi. Bolalarning kattalar bilan so'zlashishi, nutqiy muloqoti natijasida fikrlash, muloqot mazmuni boyib boradi, ularda o'zaro muloqot extiyoji vujudga keladi. Natijada nutqning kommunikativ vazifasi kengayadi, dialogik nutq monolog shaklini egallay boshlaydi, bolalar o'z nutqi, tengdoshlari nutqiga diqqat bilan qaraydi, uni eshitish, tinglash bilan birga o'z fikrini bayon qilishga harakat qiladi. Nutqning habar, monolog, hikoya shakllari rivojlanadi, bolalarning bog'lanishli nutqni egallashi, mustaqil fikrlashi uchun asos bo'ladi. Maktabgacha ta'limda bolalarni hikoya qilishga o'rgatish deyarli nutq o'stirish mashg'ulotlarida amalga oshiriladi, bolalar o'z fikrini, ko'rgan-kuzatganlari, eshitganlarini tartibli tushunarli, hikoya qilib berishga o'rgatiladi, bolalarda mustaqil tarzda ma'lum mavzu bo'yicha fikrni izchil bayon qilingan hikoya tuzish ko'nikmasi shakllantiriladi. Shu asosda bolalar nutqini tilning leksik-grammatik, fonetik jihatdan to'g'ri shakllantirishga erishiladi. Bolalarda nutqda ovoz kuchi, sifati, talaffuz, nutq mezonlariga rioya qilish kabi nutq odobi shakllanadi. Shuning uchun ham nutq o'stirish metodikasida "Bog'lanishli nutq o'stirish" bulimi bo'lib, unda bolalar og'zaki nutqini shakllantirish, monologik nutqini o'stirish, hikoya tuzishga o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari, hikoya turlari, hikoya tuzishga o'rgatish mohiyati, hikoyani ifodali bayon etish malakalarini shakllantirish vazifalari

belgilab berilgan. Hikoya rejasini berish yoki namunasini berish metodi bolalarning hikoya tuzish, hikoya mazmunini o'ylash, hajmini aniqlash, hikoya uchun so'z tanlash qobiliyatini o'stiradi. Hikoya rejasini berish metodida tarbiyachi har bir rejaga 1-2 bolaning javob berishini talab etadi, barcha savollarga berilgan javoblar tarbiyachi tomonidan tartibga solinadi, so'ng tarbiyachi hikoyani bayon qiladi, bolalarning hikoyani takrorlashlari ham muximdir. Ya'ni kushimcha savollar berish, bolalar tomonidan tuzilgan hikoyani gaplarga ajratib taxlil qilish mumkin. Hikoya rejasini berish orqali hikoya tuzishga urgatish hikoya qilishning murakkab shaklidir. Shu bois tarbiyachi hikoya rejasini bolalarning tushunib olishi, esda saqlab qolishiga alohida ahamiyat beradi. Bolalarning savollariga javob berishi, gap tuzishni osonlashtirish maqsadida tarbiyachi yo'llovchi savollar beradi. Masalan, guruhimiz xonasi qanday? savolidan keyin guruhimiz xonasi nechta? Biz turgan xona qanday, bu xonada biz nimalar qilamiz? kabi savollarni berish o'rinli bo'ladi, bolalar savolga javobni tez topa oladilar. Ba'zan hikoya rejasini jamoa bo'lib muhokama qilish, tahlil qilish orqali ham hikoya tuzishga o'rgatiladi. Bunday hikoya tuzishda mazmunning to'liq bo'lishi, fikrning va gaplarning ketma-ketligi, o'zaro bog'likligini bilishga o'rgatiladi, hikoyani bolalar bilan birgalikda tuziladi. Hikoya rejasini berish metodi narsa, buyum, berilgan mavzu asosida hikoya tuzish uchun qulaydir. Ya'ni bolalar reja savollariga javob berish orqali hikoya tuzadi, fikr uchun so'zni o'zi tanlaydi. Hikoyani jamoa bo'lib tuzish metodi. Bu metodda tarbiyachi hikoya tuzishga doir savollarni oldindan tuzadi va bolalarga savollarni aytadi. har bir savolga bir nechta bola javob beradi. Tarbiyachi barcha bolalarning javoblarini eshitadi, ularning fikrlarini bolalar bilan birgalikda taxlil qiladi va eng to'g'ri, savolga mos bulgan gaplarni ajratib olib eslab qoladi, ularni o'zaro boglab, hikoyani tuzib, bolalarga aytib beradi. Bolalar tuzilgan hikoyani takrorlaydilar, hikoyani eslab qolish uchun uni gaplarga ajratadilar. Bu metodda hikoya tuzishda bolalar faolligi oshadi, o'zlari ham hikoya tuzishga qiziqadilar, asta-sekin ko'rgan-kuzatganlari, eshitganlari asosida mustaqil hikoya tuzishga o'rganadilar, tengdoshlari hikoyasini tinglaydilar ularning noto'g'ri joylarini to'g'rilashga xarakat qiladilar. Hikoyani qismlarga bo'lib tuzish metodida bolalar o'z tengqurlari fikrini diqqat bilan tinglaydi,

uning fikrini davom ettirish uchun mazmunga mos gaplarni o'ylaydi. Ya'ni hikoya qismlarga ajratilgan holda bir necha bola tomonidan tuziladi. Masalan, tayyorlov guruhida "Ikki o'rtoq" rasmi asosida hikoya tuzishda tarbiyachi bolalarga rasmni ko'rsatib, u asosida hikoya tuzishni aytadi, uning bir qismini aytib beradi, qolgan qismini bolalar tuzadilar. Hikoya to'qish metodida bolalar biror mavzu, o'yinchoq, narsa, buyum, ko'rgan - kuzatganlari yuzasidan xotira asosida hikoya qilish ya'ni hikoya tuzishga o'rgatiladi. Hikoya tuzish bolalarning eslash, xotirlash, tafakkuri bilan bog'liq bo'lib, ular o'zlari ishtirok etgan, ko'rgan-kuzatgan voqealari asosida hikoya tuzadilar. Bunda bolalar mavzuni tanlaydi, mazmunni ham o'zlari tuzadilar.

Hikoyani baholash. Tarbiyachi bolalar tuzgan hikoyani tinglab uning mazmuni, to'g'ri tuzilganligi, hikoyaning ifodali bayon qilinganini baholashi lozim, bu esa bolalarning hikoya tuzish, unda so'zlarni to'g'ri qo'llash, hikoyani ifodali bayon qilishga o'rgatish, o'rtoqlari nutqiga talabchan bo'lish kabi nutqiy barkamollikni tarbiyalaydi.

Mavzu yuzasidan savol va topshiriqlar:

1. Hikoya qilishga o'rgatish mashg'ulot turlarini o'rganing va ishlanma tayyorlang.
2. Bolalarni hikoya qilib berishga o'rgatish usullarini ayting.

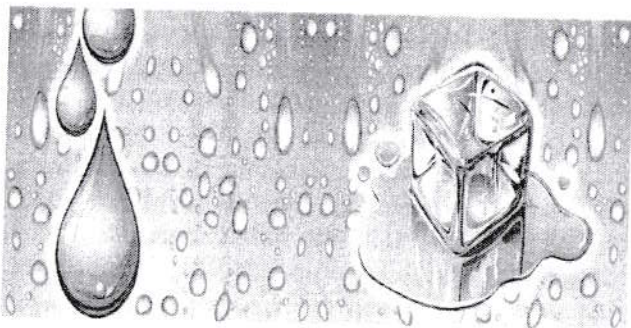
TALABALAR UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR

Mashg'ulot iashlanmalari

Mashg'ulot ishlanmasi

Mavzu: Suv – hayot manbai

Suv tomchisi: sovuqda muz, issiqda bug'...

Maqsad: suv haqida ma'lumot berish. Uni asrashga, isrof qilmaslikka o'rgatish. Suvning xususiyatlari bilan tanishtirish, amaliyotlar o'tkazish, suratlar orqali ishlash.

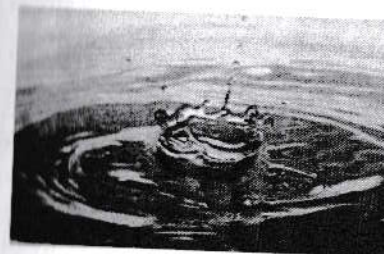
Jihozlar: suv, qor, muz, bug' aks ettirilgan suratlar, choynak (suv qaynatish uchun), oyna.

Mashg'ulotning borishi:

Suv keng tarqalganligi va uning insonlar hayotidagi ahamiyati kattaligi tufayli qadimdan hayot manbai hisoblanadi. Qadimda dunyo faylasuflari fikricha hayot uchun zarur bo'lgan to'rt unurning biridir (olov, havo, tuproq qatori).

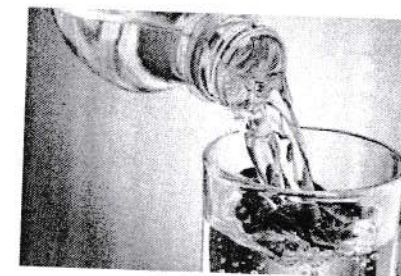
Suvsiz hayot bo'lmaydi. Har qanday tirik mavjudotda suv bor. Kishi suvsizlikdan ko'ra ochlikka uzoqroq chidashi mumkin. Odam va ko'p hayvonlar tanasining 2/3 qismi suvdan iborat. Ba'zi o'simliklarning deyarli 4/5 qismi suvdan tashkil topgan.

Yer yuzining 2/3 qismini suv, faqatgina 1/3 qismini quruqlik egallagan. Suv okeanlar, dengizlar, daryo va ko'llarda, yer ostida va tuproqda bo'ladi. Muzlik va aysberglar ham suvdan iborat, faqat ular muzlagan holdagi suvdur. Atmosferada ham suv ko'p, ular bulut, tuman, bug', yomg'ir va qor holida.

Siz qattiq muz ham, gazdek yengil bug' ham suvmi deb, ajablanishingiz mumkin. Ha, suv. U suyuq, qattiq va gazsimon holatda bo'ladi.

Tabiatda sof suv bo'lmaydi. Sof suvni faqatgina laboratoriyalarda olish mumkin. Bunday suv bemaza bo'ladi. Uning tarkibida tirik organizmlar uchun zarur bo'lgan tuzlar bo'lmaydi. Dengiz suvida esa keragidan ortiq turli xil erigan tuzlar bor. Shuning uchun u ham ichishga yaramaydi.

Yer yuzida aholi iste'mol qiladigan toza suv miqdori borgan sari kamayib bormoqda. Odamlar sanoat ehtiyojlari uchun mo'ljallangan suvdan ko'proq foydalanmoqdalar. Suv korxonalar chiqindilari bilan ifloslanmoqda. Muhandislar suvni tozalashning turli usullarini topmoqdalar. Mamlakatimizda sanoat chiqindilari va oqova suvlarni suv havzalariga oqizish taqiqlangan. Har doim esingizda bo'lsin: suvni asrang, uni isrof qilmang.

Suv uchun kurash hayot uchun kurashdir.

Tarbiyachi: – Bolalar, men bugun o'zim bilan qor olib kelgan edim, bilmaysizlarmi, u qayerga g'oyib bo'ldi?

Bolalar: – Erib ketdi.

Tarbiyachi: – Ha, xonamiz issiq bo‘lgani uchun qor erib suvga aylanib qolibdi. Suv sovuq tufayli qorga va muzga ham aylanar ekan. Agar suvni qaynatib ko‘rsak qanday holatga keladi?

Bolalar: – Bug‘ga aylanadi.

Tarbiyachi suvni choynakda qaynatadi va bolalarga undan chiqayotgan bug‘ni kuzatishlarini aytadi. Suv qaynaganda baqir-buqir tovush chiqarishi, pufaklar hosil bo‘lishi kuzatiladi. Tarbiyachi qaynayotgan suvning ustiga oynani qo‘yadi va uning ustida hosil bo‘lgan suv tomchilarini bolalarga ko‘rsatadi.

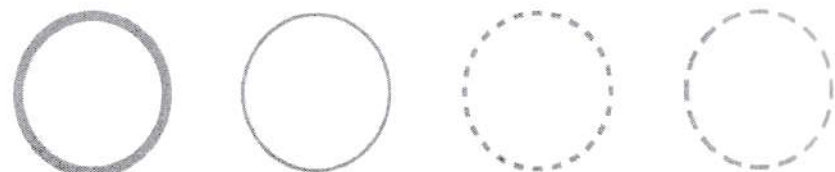
Tarbiyachi: – Bolalar, oynada nima hosil bo‘ldi?
Bolalar: – Suv tomchilari.

Tarbiyachi: – To‘g‘ri, bug‘ suvdan iborat. Sizlar uyingizda ham uni kuzatganmisizlar?

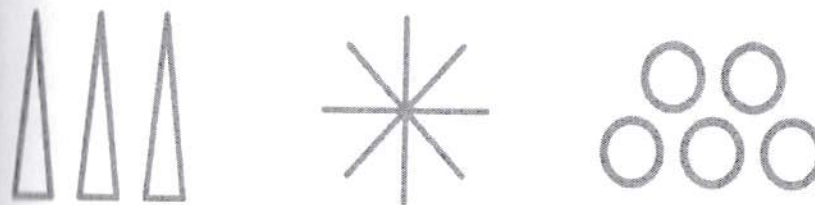
Bolalar: – Ha, choy va ovqat qaynaganda bug‘ chiqishini kuzatganmiz.

Tarbiyachi: – Juda to‘g‘ri. Men sizlarga tomchi haqida ertak aytib beraman. Ertak qahramonlarini suratlar orqali ko‘rsataman.

– Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Bitta tomchi bo‘lgan ekan. Mana bunday.

Tomchi onasi, singlisi va ukasi bilan yashar ekan. Bir kuni ular o‘ynab yurishganda, birdan kuchli bo‘ron turib, qattiq sovuq tushibdi. Shamol tomchilarni osmonga uchirib yuboribdi. Tomchilar tepaga chiqqan sari sovuqdan muzlab, qorga aylanib qolishibdi. Qorga aylangan tomchilar yengil bo‘lib, yana yerga tushishibdi. Tomchi ukasi, singlisi bilan yerga yaqinlashganda, shamol boshlanibdi. Qor parchasiga aylangan tomchilar shamol ta‘sirida muzga aylanib qolishibdi. Muzlab qolgan tomchilar o‘zining bu holatidan zerikib o‘tirganida, zum o‘tmay bulutlar orasidan quyosh mo‘ralabdi.

Quyosh nuri muzlarni eritib, tomchilarni o‘z holatiga qaytaribdi.

Bundan quvongan tomchilar issiq quyosh nuridan bug‘ga aylanib onalarining oldiga chiqibdilar.

Nazorat savollari:

Mavzu ohirida savol-javob asosida suhbat o‘tkaziladi.

1. Suv hayotimizda qanday ahamiyatga ega?
2. Suvsiz yashash mumkinmi?
3. Suvni isrof qilmasligimiz uchun nimalar qilishimiz kerak ekan, bolalar?
4. Suvdan qanday foydalanish kerak?

Quvnoq daqiqada bolalarga topishmoqlar aytiladi.

- 1) Ko‘zga ko‘rinmas,
Qo‘lga tutilmas.
- 2) Oyogi yo‘q, qochadi,
Qanoti yo‘q, uchadi.
- 3) Osmonda uchar,
Qanoti yo‘q.

(Havo)

- 4) Uzundan uzoq,
Havoga tuzoq.
- 5) Uzun-uzun hamyon,
Uzundan-uzoq hamyon.
- 6) Shildir-shildir juganim,
Suluv qashqa dugonim,
Ayoqli kun yurmagan,
Oyogi yerga tegmagan.
- 7) Ayoqli kunda turmaydi,
Oyogi yerga tegmaydi.
- 8) Beshadan chiqqan besh biya,
Beshovi ham qulunli,
Qulunlari qul ola,
Quyruqlari gaz ola.
- 9) Qora biyam qalt etdi,
Qovurg'asi yalt etdi.
(Bulut, yashin)
- 10) Ship etdi,
Shiviron ketdi.
- 11) Uzun-uzun uz ketdi,
Uzun bo'yli qiz ketdi.
Toqqa borib taq etdi,
Sirgalari yarq etdi.
- 12) Shundan urdim silichni,
Buxor borib, zangar oshdi.
- 13) Yorug'i bor,
Dovrug'i bor,
O'zi yo'q,

(Bulut)

(Yashin)

Ovozi bor.

(Yashin, momaqaldiraq)

- 14) G'uv-g'uv etib keladir,
Orqasidan qora qush
Uchib suv yuboradir, nima? (Momaqaldiraq, bulut,
yomg'ir)

- 15) Meni so'raydilar,
Ko'rinsam qochadilar.

Til va nutq o'stirish mashg'ulot ishlanmasi.
Bolalarni savodxonlikka o'rgatish

Mavzu: Bosh va kichik "Dd" Tovushlari bilan tanishtirish.

Maqsad:

"Dd" harflari bilan tanishtirish, o'rganilgan unli harflar bilan bo'g'in, so'z tuzish va o'qish.

Vazifalar:

a) "D" tovushining undosh tovush ekani haqida tushuncha berish, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini aytish, uning to'g'ri talaffuzini o'rgatish,

b) "D" tovushli so'zlar bilan bolalar lug'atini boyitish.

c) "D" tovushli so'zlarni bo'g'inga bo'lish

d) Bo'g'inlardan so'z tuza olish

Kutilayotgan natijalar:

"D" tovushi va "Dd" harflari bilib oladilar.

"D" tovushining undosh tovush ekanligini, uning so'z boshi, o'rtasi va oxirida kelishini bilib oladilar.

"D" tovushli so'zlar ayta oladilar.

"D" tovushli so'zlarni bo'g'inlarga bo'la oladilar

Kerakli jihozlar:

"Dd" harflari

"D" tovushi bor suratlar

"Bo'g'inlardan so'z tuzing" ta'limiy o'yin uchun materiallar

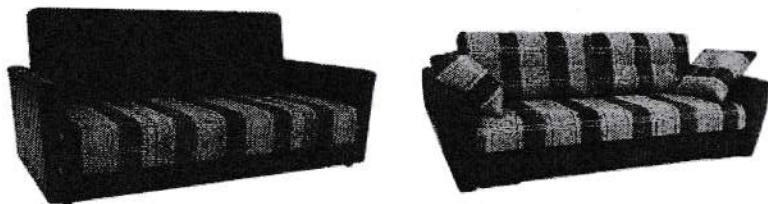
Mashg'ulotning borishi:

Tarbiyachi bolalarga o'rganilgan harflarni „Harf jildi“ dan o'qitadi. Ularga xos xususiyatlarni savollar yordamida eslatadi:

Bular qanday xarflar? Ular nimalarni ifodalaydi? Unli tovushlar qanday aytiladi? Ular nimadan hosil bo'ladi? Ular nima hosil qiladi? (Bo'g'in hosil qiladi.) Bu harflarning nechta shakli bor?

Bugun bolalar "D" tovushi va bosh va kichik "Dd" harflari bilan tanishamiz.

- Bu nimani rasmi ekan, bolajonlar?
- Qaysi uy jihozi, u qayerda turadi?

- Bu, divan
- Uy jihozi, mehmonxonada turadi.

Di-van so'zi necha bo'g'inli? Men aytaman, siz aniqlaysiz: Di-van men shu so'zni qayta aytaman, siz birinchi tovushni aytasiz: D-D-Di-van, Xattaxtaga bitta to'rtburchak chizaman. Endi: 2-tovushni ayting: Di-v-v-van, 2- to'rtburchak chiziladi. 3-tovushni toping: Di-v-v-van 3- to'rtburchak chiziladi: — Di-van so'zining modeli hosil bo'ladi: Bu so'zda biz tanishmagan qaysi tovush bor? ("D" tovushi) Bugun siz "D" tovushi bilan tanishasiz. "D" tovushi bolalarga talaffuz qildirtiriladi.

Tarbiyachi: "D" tovushini talaffuz qilganimizda quyidagilar sodir bo'ladi: lablar biroz ochiq, harakatsiz, tinch holatda bo'ladi, tishlar bir-biriga yaqinlashgan, lekin jipslashmagan, "D" tovushi unli "a", "i", "o", "u" tovushlari bilan qo'shib talaffuz etilganda tilning oldingi kurak qismi yuqorigi tishlarga yoki alveolalarga tiralib turadi. "D" tovushi ya, yo, e, yu unli tovushlari birikmasi bilan talaffuz etilganda tilning uchi pastga tushgan bo'lib, pastki kurak tishlari

Tarbiyachi: -Endi men "D" tovushini talaffuz qilaman, "D" tovushini cho'zib aytib bo'ladimi?

Bolajonlar:- Yo'q

Tarbiyachi: -"D" tovushining hosil bo'lishini tushuntiradi. "D" tovushi undosh tovushlar sirasiga kirishi qayd etiladi. "D" tovushining xususiyatlari quyidagi savollar asosida bolalardan so'raladi:

Tarbiyachi: - "D" tovushi qanday tovush?

Tarbiyachi: -Undosh tovushlar qanday rang bilan belgilanadi?

"D" undosh tovush. Undosh tovush unli bilan birga bo'g'in hosil qiladi.

"D" tovushining talaffuzi o'rgatiladi.

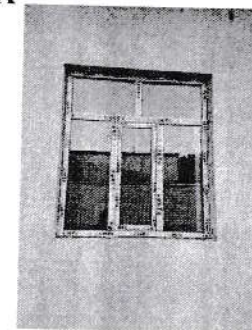
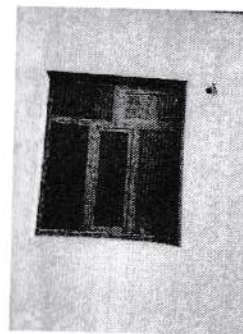
Tarbiyachi: - Uy qurilish materiallaridan nimalarni bilasiz, bolajonlar?

Tarbiyachi:- Deraza, bizga nima uchun kerak ekan?

Bolajonlar:- Sovuq o'tkazmasligi uchun.

Tarbiyachi:- To'g'ri

DERAZA

Tarbiyachi:- Musiqa asboblari nimalarni bilasiz, bolajonlar?

Tarbiyachi:- Bu, qaysi musiqa asbobi ekan?

Bolajonlar:- Dutor

Musiqa asboblari

Tarbiyachi:- Don mahsulotlaridan nimalarni bilasiz?

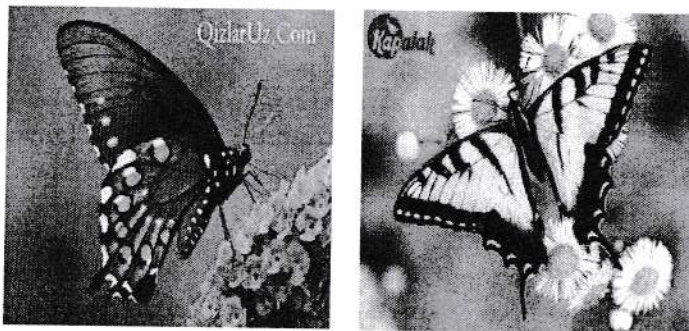
Tarbiyachi: - Bu yerda nimalarni rasmi ko'rsatilgan, bolalar?

D tovushining qayerda kelishi haqida, so'zlarni bo'g'inlarga bo'lib aytish, bo'g'inlardan tovushlarni ajratish, "D" tovushi so'zning qaysi o'rnida kelganini aniqlatish orqali tushuncha beriladi.

Tetiklashtiruvchi mashqlar:

"Kapalaklar"

O'yinning mazmuni: Bolalar stulchalarda o'tirishadi.

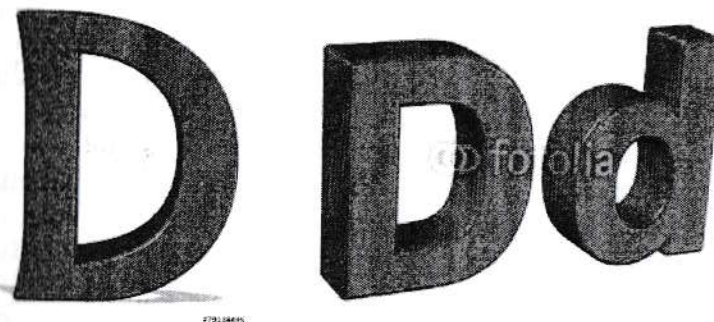
Tarbiyachi bolalarga: «Bolalar qaranglar-a, qanday chiroyli kapalaklar; ko'k, sariq, qizil!» Ular xuddi jonli kapalaklarga o'xshaydi. Ko'raylikchi, ular ucha oladilarmi? (ularni puflaydi). Qaranglar, uchib ketishdi. qani sizlar ham puflab ko'ringlar-chi. Kimniki uzoqqa uchar ekan?

Tarbiyachi har bir kapalakning qarshisiga bittadan bolani turg'azib qo'yadi, bolalar kapalakka qarab puflaydilar.

O'yin bir necha marotaba takrorlanadi. Bunda bolalarning to'g'ri turishiga, nafas olganlarida yelkalarining ko'tarilmasligiga ahamiyat

berib borish kerak. Bolalar bir nafas chiqarishda, havo olmasdan turib, biron narsani puflashlari kerak. Lablar biroz cho'chchaygan bo'ladi. Har bir bola biror narsani 10 soniyadan (orasidan tanaffus qilish bilan) ortiq puflamasligi kerak. Endi "Dd" harflari bilan tanishamiz. Bosh "D" va kichik "d" ko'rgazmadan, rasmi alifbodan, maxsus tayyorlangan ko'rgazmadan (bosma shakli) ko'rsatiladi. Bosh "D" harfi ko'rsatilib, bu harfning qanday shakli? (Bosh shakli — Bosh D harfi) Bosh "D" harfi bilan qaysi so'zlar aytiladi? Bu ("D") qanday tovush? (Bu kichik "d" harfi) U qaysi so'zlarda eshitiladi? (dutor, doira...) Men ko'rsatgan "Dd" harflarini nimalarda eshitasiz? Nima uchun "D" harflari ko'k rangda bo'yalgan? Shundan so'ng kesma "Dd" harflari „Harf kassasi“ga qo'yiladi

Bolalar uchun amaliy ish

Tarbiyachi: Bolajonlar, kelinglar hammamiz plastilindan "D" harfini yasaymiz. Buning uchun "D" harfning shakliga diqqat bilan qarab olib, plastilindan shu shaklni yasaymiz.

Tarbiyachi: -Bolalar, "D" harfi haqida quvnoq she'r eshiting.

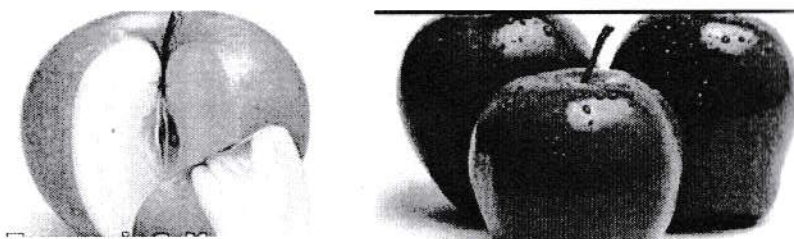
Oyijonim olmani-

To'rt bo'lakka bo'ldilar:

Bir bo'lagin ko'rsatib, "D"ga o'xshar, dedilar.

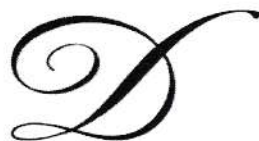
"D" harfli bo'g'in tuzish va uni o'qish. Tarbiyachi harf terish kartoni, xattaxta tagligiga yoki xattaxtaga di, du, do, ad, id, od, o'd bo'g'inlarini tuzib, yozib qo'ygan bo'ladi. Uni bolalarga o'zi o'qib namuna ko'rsatadi. Bolalar bilan xo'r bo'lib o'qiydi. So'ng yakka-yakka o'qitadi. Bunda "D" tovushini ichda saqlab, keyin unlini

qo'shib birga o'qish lozimligi amaliy ko'rsatiladi.

Shu bo'g'inlar qayta bolalarning o'zlariga tuzdiriladi va o'qitiladi. Bunda tarbiyachi "Da" deydi va yo'llanma beradi: avval qaysi tovushni eshityapsan ("D" tovushini), o'shani „Harf jildi“ dan olib qo'y. "Daa", endi oxirida qaysi tovushni eshityapsan? ("a" tovushini) "D" harfining qayeriga "a" harfini qo'yasan? (orqasiga) Tuzgan bo'g'iniingni o'qi: "Da". (Qolgan bolalar o'z joylarida kesma harflardan foydalanib bo'g'in tuzadilar) Shu tartibda di,du,do',ad, id,od, o'd bo'g'inlari tuzdiriladi va o'qitiladi.

Kesma harflar bilan ishlash. Bolalarga kesma harflardan bo'g'in tuzdiriladi va o'qitiladi.

Tuzilgan bo'g'inlardan yoki bo'g'inli kartochkalardan bir nechta so'z tuzdirilib, o'qitiladi, ulardan birining bo'g'in-tovush tahlili o'tkaziladi: don, do'l, do-ri, da-la, O-dil, du-tor.

Mashg'ulotga faol qatnashgan bolalar rahbatlantiriladi.

Bolalar bilimni tekshirish va mustahkamlash uchun savollar :

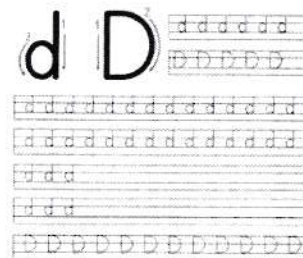
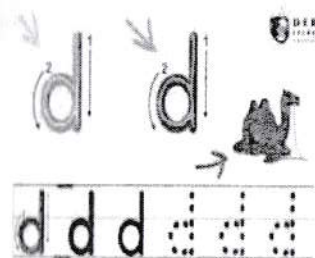
- Bugun qaysi tovush bilan tanishdik?
- "D" qanday tovush ekan?
- Bu tovushni nima qilamiz?
- Biz tovushlarni nima uchun o'rganamiz?"

- "D" tovushi qaysi harf bilan yoziladi?
- "D" harfining shakli qanaqa ekan?
- "D" harfining necha xil shakli bor ekan? (Bosh va kichik, bosma shakli)

- Bosh D harfi qaysi so'zlarda yozilar ekan?
Bo'g'inli kartochkalar bilan qanday so'zlarni tuzdik?

"D" harfi

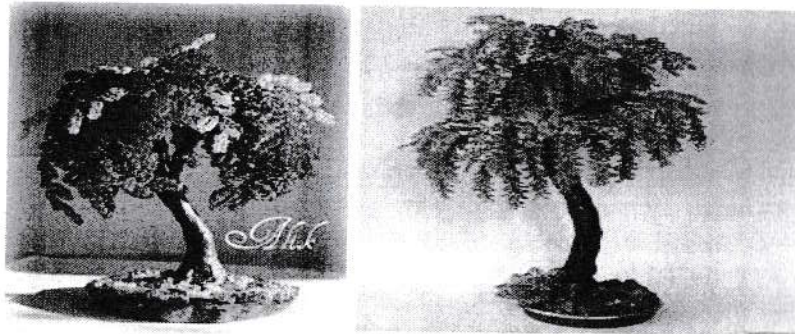
Dildan deyman doim jon-tanim,
O'zbekiston – mening Vatanim!

Jonlantirish uchun savollar:

1. Bolalar bog'chasidagi nutqni rivojlantirish dasturining ilmiy asosi nimalarda ifodalanadi?
2. Nutqni rivojlantirish dasturining asosini psixologiya, psixolingvistika va pedagogika fanlarining qaysi ma'lumotlari tashkil etadi?
3. Dasturda bolaning rivojlanishida faoliyatning muhim ahamiyatga egaligi haqidagi pedagogik qoida o'z aksini topganmi?

“DARAXTLAR”

Tarbiyachi rasmlar orqali bolalarni tanishtiradi. Savol-javob qiladi. Yaxshi javob berganlarni rag'batlantiradi.

Mavzu: Transportlar

Maqsad: Bolalarga transport to'g'risida tushuncha berish hamda transportning havo, suv, yerda harakatlanadigan turlari haqida umumiy ma'lumotlar berish, transportlarni hayotimizdagi ahamiyati, uning qaysi turidan qanday foydalanish kerakligi hamda transport vositalaridan o'zimizni munosib tutishimizni kerakligini o'rgatish.

Kerakli jixozlar:

Mavzuga oid rasmlar, qog'oz, rangli qalamlar. Transport vositalarining rasmlari va o'yinchoqlari.

Markazlar: “Avtomobil turargohi”, “Tasviriy faoliyat” va “O'yin va o'yinchoqlar”.

Faoliyatning borishi: Bolalar stol atrofida o'tirib oladilar.

Tarbiyachi: Assalomu-alaykum, bolajonlar.

Bolalar: Assalomu-alaykum

Tarbiyachi: Bolajonlar sizlarga transportlar haqida she'r aytib beraman

Transport turlari haqida tushuncha berish

Transport turlarin, sanay birma bir

Yerda yurar avtobus, poezd, matizu, lada

Uzoqni yaqin qilar, og'irimizni yengil

Xatto yuklarni tashib, keltiradi ko'p foyda

Samolyot, raketa hamda vertolyot

Osmonda uchadi misoli qushdek
Uzoq o'lkalarga qilib sayohat
Bir zum uyingizga kelasiz tushdek

Okeanu, dengizlar hamda daryoda
Suzadi baliqdek paroxod zumda
Qayiq, kemalarda olis yurtlarga
Odamlar borishar qiynalmay kunda

Tarbiyachi: Hammamiz mashg'ulotga tayyorlanib o'tirib olamiz. O'ng tamonga qaraymiz, chap tomonga qaraymiz. Hammamiz xursand bo'lib mashg'ulotni boshlaymiz. Bolajonlar bugungi mashg'ulotimizda sizlar bilan havo, suv, yer ustki transport vositalari haqida suhbatlashamiz. Hozir men sizlarga topishmoq aytaman.

Uchta ko'zli qarang

Yonar rang barang

Bolajonlar javobi: Svetafor

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar, bolajonlar bilasizlarmi yerdagi barcha transport vositalari svetafor bilan boshqariladi. Hozir men sizlarga rasm ko'rsataman, sizlar uning nomlarini aytasizlar. **(tarbiyachi poyezd, samalyot, mashina, avtobus, kema, vertalyot rasmlarini ko'rsatadi, bolalar ularning nomlarini aytib beradi).**

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar, sizlar transport vositalarining nomlarini yaxshi bilar ekansizlar. Endi ularning qanday vazifa bajarishlarini qisqacha aytib o'taman. Poyezd yer ustki transporti hisoblanib, u odamlar va yuk tashish uchun mo'ljallangan bo'ladi. U maxsus temir yo'llarida harakatlanadi. Kelinglar turgan joyimizda harakatlanib poyezd harakatini o'xshatamiz. **(Bolalar turishadi, turgan joyda, jo'r bo'lib poyezd ovozigga va harakatiga taqlid qilishadi).**

Tarbiyachi: Bolajonlar, uzog'imizni yaqin qilishda mashinalar bilan avtobus ham millionlab odamlarga xizmat ko'rsatadi. Bolajonlar, avtobusda o'zimizni qanday tutishimiz kerak?

1-bola: Avtobusda ko'p kulish, haydovchiga halaqit berish mumkin emas.

2-bola: Baland ovozda gapirmaslik yugurib yurmaslik kerak.

3-bola: Oynadan boshini chiqarish mumkin emas

Tarbiyachi: Judayam to'g'ri bolajonlar, bu bildirgan fikrlaringizga men ham qo'shilaman. Bolalar kim menga havo transporti nima ekanini aytib beradi?

1- Bola: Samolyot va vertalyot

Tarbiyachi: Samalyot va vertalyot qanday harakatlanadi, kim ko'rsatib beradi? Bolalardan ikkitasi turib samalyot va vertalyot uchgandek harakatlanadi.

Tarbiyachi: (jismoniy daqiqa o'tadi)

Xoy samalyot, samalyot,

Seni yaxshi ko'ramiz.

Uchib o'tsang osmondan,

Quvnab qarab turamiz.

Tarbiyachi: Endi bolalar suvda harakatlanadigan transportlar nomlarini aytib beringlar.

1-bola: Paraxod, kema, qayiq

Tarbiyachi: Ikki xil suv ustki va suv ostki kemalari bo'ladi. Biz suv usti kemalari haqida tasavvurga ega bo'ldik. Kelinglar birgalikda suv usti kemasini maketini yasaymiz. **(Bolalar tarbiyachining ko'rsatmasi bilan oq qog'ozdan kema maketini yasashadi).**

Tarbiyachi: Barakalla bolalar, sizlar yasagan kemalar bir-biridan chiroyli chiqibdi. Endi aytinglarchi, Vatanimizda qanday avtomashinalar ishlab chiqariladi. **(Bolalar avtomashinalar markalarini sanashadi).**

Tarbiyachi: O'zbekistonning Andijon, Xorazm, Samarqand viloyatlarida turli xildagi avtomashinalar ishlab chiqariladi. Bolajonlar, kelinglar endi har birimiz o'zimizga yoqqan transport vositalarining rasmini chizamiz. **(Tarbiyachi chizishga qiynalyotgan bolalarga ko'maklashadi, chizdirish davomida bolalar ishini rag'batlantirib turadi).**

San'at markazi.

Plastilinda yasash: «Turli baliqlar».

Maqsad: plastilinda yasash usullarini o'zlashtirish – kaftning to'g'ri harakati yordamida zuvalaga ishlov berish, barmoqlar yordamida buyum yasash, baliq shaklini yasash, uning tangachalarini yasash.

Jihoz va materiallar: suniy akvarium, o'yinchoqlar, rasmlar, plastilin, taxta bo'laklari, steklar, salfetka.

Faoliyatning borishi:

1. Baliqlar aks ettirilgan rasm va o'yinchoqlarni ko'zdan kechirish.

2. Baliqning rangi, shakli va yashash muhiti to'g'risida suhbat qurish.

3. Yasashni amalga oshirish.

4. Tayyorlangan ishlar tahlili.

5. Baliqlarni sun'iy akvariumga joylashtirish.

Qo'shimcha: Akvariumdagi baliqlar harakatini kuzatish, o'yinchoqlar bilan o'ynash. Ertak o'qish.

Nimaga e'tibor qaratiladi: Ishlarning toza, ozoda va aniq bajarilishi.

Fan va tabiat markazi

Tabiat: Xona o'simliklari bizning do'stimiz.

Maqsad: Xona o'simliklariga e'tiborli bo'lish, ularni parvarishlash usullarini bilish.

Jihoz va materiallar: xona o'simliklari, toza tuproq, yangi tuvaklar.

Faoliyatning borishi:

1. «Bizning do'stlarimizga qarang»rasmini ko'zdan kechirish.

2. Bolalarni yerning xususiyatlari bilan tanishtirish.

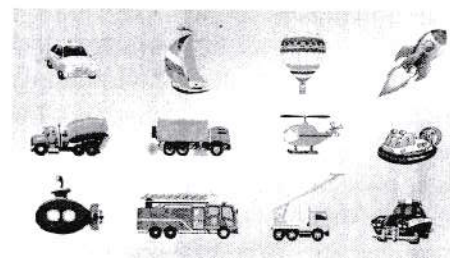
3. O'yin: «O'simliklar bolalardan yordam so'rayapti».

4. O'simlik ekishga tayyorgarlik.

5. Ko'chat o'tkazish.

Qo'shimcha: tarbiyachi bolalarga o'simliklarni muntazam sug'orish, oziqlantirish zarurligini tushuntiradi.

Nimaga e'tibor qaratiladi: bolalarning xona o'simliklariga mustaqil mehr bilan munosabatda bo'lishiga.

Mavzu: Narsalarning doiraviy, kvadrat, uchburchak shakllari haqidagi tasavvurlarni mustahkamlash

Maqsad:

• Bolalarning geometrik shakllar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish.

• Bolalarda narsalarni shakliga qarab farqlay olish ko'nikmasini hosil qilish.

Kutilayotgan natijalar:

• Bolalar narsalarning shakli turli geometrik shakllarga o'xshash bo'lishi to'g'risida bilib oladilar.

• Bolalarda ijodkorlik bilan mustaqil ishlash ko'nikmalari shakllanadi.

Kerakli jihozlar:

• Doira, kvadrat va uchburchak shaklida 5 tadan buyumlar xaltada bo'ladi.

• Oq qog'oz, qalam, velosiped va quti tasviri.

Faoliyatning borishi:

Tarbiyachi: Bolalar biz oldin ham sizlar bilan doira, kvadrat va uchburchak shakllari haqida gaplashganmiz. Hozir sizlarga yana bir voqeani aytib beraman. Doira, kvadrat va uchburchak uchovi o'rtoq ekan. Doimo birga yashar ekanlar. Bir kuni ular rosa zerikishibdi. Doira shakli o'rtoqlariga "Yuringlar, boshqa joylarga borib sayohat qilib kelamiz"-debdi. Uchburchak bilan kvadrat rozi bo'libdi. Doira shakli yumalab-yumalab ketaveribdi. Uchburchak bilan kvadrat joyidan qimirlay olmabdi. Chunki, uch burchakning 3 ta burchagi, kvadratning 4 ta burchagi ularning yumalashiga halaqit beribdi. Doira shakli aqlli ekan. U kvadrat bilan uchburchakni o'z ichiga, ya'ni doiraning ichiga kirib joylashishlarini aytibdi. Kvadrat va uchburchak doira ichiga kirib joylashib olishibdi. Ular doira yordamida yumalab-yumalab odamlar yashaydigan joyga kelib qolishibdi. Bir bola ularni ko'rib biror narsa yasayman, deb uyiga olib kirib ketibdi. Doira, kvadrat va uchburchak uydagi narsalarni ko'rib og'zilar ochilib qolibdi. Chunki, bu uyda huddi ularning shakllariga o'xshash narsalar juda ko'p ekan.

Masalan: doira shakliga o'xshash narsalar - lagan, likobcha, piyola, stol, koptok kabilar. Kvadrat shakliga o'xshash narsalar

- kubiklar, yashik, televizor, shkaflar. Lekin uchburchak shakliga o'xshash narsalar kamroq ekan-kubiklar ichida tom yasash uchun uchburchak shakllari bor ekan, dazmol bir oz uchburchak shakliga o'xshar ekan.

Bola uchburchak va doira shaklidan foydalanib velosiped yasabdi. Kvadrat shaklidan aravacha yasabdi. Kelinglar, bolalar, biz ham uchburchak, kvadrat va doira shakllaridan velosiped va aravacha yasaymiz (applikatsiya usulida). Agar bu ish sizlarga qiyin bo'lsa doira, kvadrat va uchburchak shaklidagi xohlagan narsaning rasmini chizishingiz mumkin.

Bolalar uchun amaliy ish.

Tarbiyachi bolalarga velosiped shaklini, aravacha shaklini chizib ko'rsatadi. Applikatsiya usulida yasab ko'rsatadi. Xonadagi buyumlardan namunalar qo'yib qo'yadi. Bolalar xohlagan narsalarni shaklini chizadilar yoki applikatsiya usulida yasaydilar. Chizib, yasab bo'lganlaridan so'ng chizgan, yasagan narsalarning shakllarini izohlab aytib beradilar.

Bilimlarni mustahkamlash uchun o'yin:

O'yin mazmuni: Bolalar doira shaklida turadilar. Qo'llarini yuqoriga ko'tarib doira shaklini yasaydilar. Oyoqlaridan uchburchak shaklini yasaydilar.

So'ngra tarbiyachi bolalarga doira, uchburchak va kvadrat shaklidagi medalonlardan bittadan berib chiqadi.

Polda katta aylana, uning atrofiga kichik aylanalar, katta uchburchak-uning atrofiga kichik uchburchaklar, katta kvadrat-uning atrofiga kichik kvadratlar chizilgan bo'ladi.

Agar tarbiyachi "Shakllar yurishibdi" desa bolalar yurishadi, "Shakllar katta uyga" desa, kimda qanday shakl bo'lsa, xuddi shunday katta shaklning ichiga yig'ilishadi. "Uchburchaklar kichik uyga" deyilsa, uchburchak shaklini taqqan bolalar kichik uchburchak shakllariga turib olishlari kerak. "Shakllarni almashtiringlar" deyilsa bolalar shakllarni almashtirishadi. Bolalar xohlaganlaricha o'yinni davom ettirish mumkin.

Bolalarning bilimini oshirish va mustahkamlash uchun savollar:

1. Quyosh qanday shaklga o'xshaydi?
2. Tana a'zolarining qaysi biri doira shaklida?
3. Doira shaklining nechta burchagi bor?

4. Nima uchun doira va uchburchak deymiz? Ularning nomini boshqacha aytsa ham bo'ladimi?

5. To'rtburchak shaklining nechta burchagi bor?

«Quruqlik transporti»

Qurilish va loyihalash, matematika markazi

Matematika: Predmetlarning xossalari, geometrik shakllar.

Maqsad: predmet xususiyatlari (rangi, shakli, o'lchami, material, i va b), kvadrat, aylana, uchburchak, to'g'riburchak, oval singari geometrik shakllar to'g'risida tasavvur hosil qilish.

Jihoz va materiallar: geometrik shakllar modellari: katta va kichik geometrik shakllar; geometrik loto.

Faoliyatning borishi:

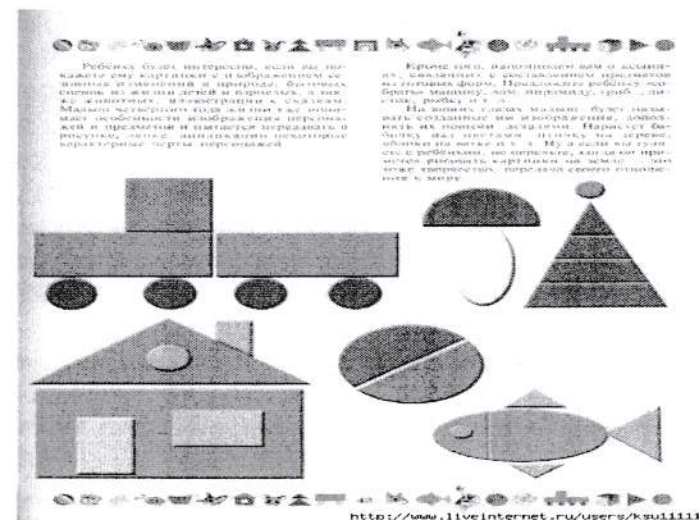
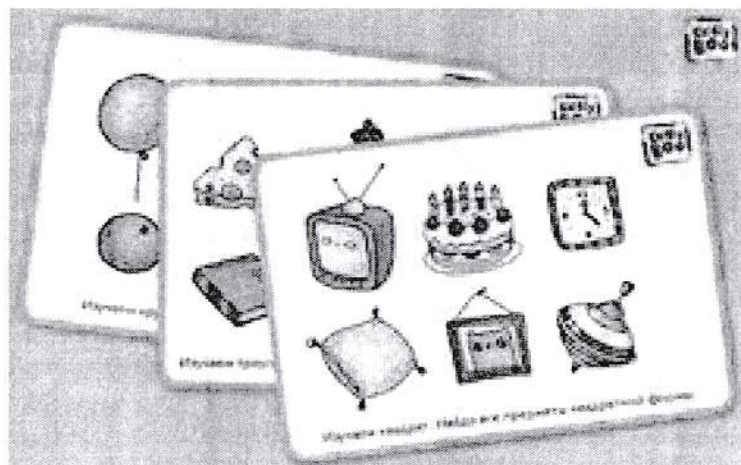
1. O'yin-sayohat: «Geometrik shakllar saltanatida».
2. Jismoniy daqiqa: «Sehrgar».
3. Predmetlarning xossalari to'g'risidagi tasavvurlarini mustahkamlash.

4. Jismoniy daqiqa: «Muzla - erkin bo'l».

Qo'shimcha: bolalarning mustaqil ishi.

Nimaga e'tibor qaratiladi: tasavvurlarini kengaytirish, to'g'ri mo'ljal olish.

Faoliyat yakunida bolalarni rag'batlantirish.

Mavzu: «Men haydovchi bo'laman»

Maqsad: Bolalarni haydovchi kasbi haqidagi tushunchalarini aniqlash va mustahkamlash. Ularning faoliyatlari haqidagi bilimlarini kengaytirish. Bolalarga yo'l harakati qoidalari bilan tanishtirishni davom ettirish.

Markazlar: Avtomobil turargohi, o'yin va o'yinchoqlar markazlari.

Faoliyatning borishi:

Tarbiyachi: Bolajonlar bugungi mashg'ulotimizni sayr tariqasida olib boramiz. (Sayr vaqtida bolalar bilan avtomobillar turargoxi markaziga sayr qilishadi, sayr davomida bolalarga ko'cha harakat qoidalariga rioya qilishlariga ahamiyat berishlari to'g'risida ko'rsatmalar beriladi).

Tarbiyachi: Bolajonlar avtobus, damas, yuk mashinasini boshqaruvchilarni kimlar deb ataymiz?

Bolajonlar javobi: Haydovchilar

Tarbiyachi: Haydovchi kasbi haqida bilganlarizi aytib beringchi!

Bolalar javobi: Transportlarni boshqaruvchi insonlarni haydovchilar deymiz, ular havo, suv, yer transportlarini boshqaradi.

Tarbiyachi: Judayam to'g'ri. (Bolalar javobini umumlashtirib

haydovchilik kasbiga ta'rif beradi) Bolajonlar transport boshqaruvchilarini biz haydovchilar deb ataymiz. Haydovchilar vazifalariga ko'ra yuk tashish, yo'lovchilik qilish bilan farqlanadi. Haydovchilar nafaqat o'z mashinalarini boshqaradi balki uning ozodaligini, mashinani ichki mehanizimini yaxshi ishlashini ham ta'minlab, nosozlikni oldini olib turadilar. Chunki, haydovchilar, yo'lovchilar havfsizligiga javobgardirlar. Haydovchilar yo'lovchilarni uzog'ini yaqin qilib, ularning manzillariga eltib qo'yadilar. Yuk tashuvchi mashinalarning haydovchilari insonlarning uy-ro'zg'or ishlarida nixoyatda kerakdir. Ayniqsa qurilish jixozlarini tashishda yuk tashuvchi mashinalar eng qulay hisoblanadi.

Tarbiyachi: Bolajonlar qaysi biringizni ota-onangiz haydovchi bo'lib ishlaydi?

1-Bola: Mening dadam avtobus haydaydi

2-Bola: Mening akam yuk mashina haydaydi

3-Bola: Mening dadamni damazi bor

Tarbiyachi: Bolajonlar sizlarga ham haydovchilik kasbi yoqadimi?

Bolalar javobi: Ha yoqadi men ham katta bo'lsam mashina haydayman

Tarbiyachi: Bolajonlar haydovchilar uchun yo'l harakatini kim tartibga solib turadi?

Bolalar javobi: Yo'l harakati nazoratchisi, svetafor tartibga solib turadi.

Tarbiyachi: Haydovchilik kasbi juda ham mas'uliyatli kasbdir. Chunki haydovchilar insonlar hayoti uchun javobgar hisoblanadi. Nima uchunligini tushunib oldinglarmi?

Bolalar javobi: Ha

Tarbiyachi: Barakalla bolajonlar sizlar yaxshi tushunib olibsizlar. To'g'ri haydovchilar yo'lovchilarni, piyodalarni hayotini muhofazasini har doim o'ylab, diqqat e'tiborli bo'lishlari lozim.

Bolajonlar hozir biz sizlar bilan "Diqqat" o'yini o'ynaymiz.

Bolalar doira shaklida turib oladilar. Boshlovchi bola tanlab olinib bolalarga to'pni birin-ketin otadi va shunday deyish kerak. "Havo transporti" kim to'pni qo'lga olsa, o'sha bola havo transporti turlarini aytishi lozim yoki bo'lmasa yerda yuruvchi transport to'p qo'lga tekkan bola yerdagi transportni sanab o'tishi kerak. Kimki

transportni nomini ayta olmasa u o'yindan chiqadi. O'yin oxirida faol bola aniqlanadi va rag'batlantiriladi. Faoliyatyakunida tarbiyachi bolalarga haydovchilik kasbi haqida she'r o'qib beradi.

"Haydovchi"

Mashinam yangi,

Qip-qizil rangi.

Minaman shoshmay,

Yo'ldan adashmay.

San'at markazi

Applikatsiya: «Qayiqalar ko'l bo'ylab suzmoqdalar».

Maqsad: chiroyli kompozitsiya yasaydilar, ularni nafis yelimlaydilar, qaychidan ehtiyotlik bilan foydalanishadi, jadvallar bilan ishlaydilar.

Jihoz va materiallar: zangori va kulrang qog'oz, rangli qog'ozlar to'plami, mo'yqalam, yelim, salftkalar.

Faoliyatning borishi:

1. Transport turlari xususida suhbat, suratlar tomosha qilish.

2. She'r o'qish.

3. Applikatsiya yasash.

4. Ish o'rnini tozalash.

5. Ishlar ko'rgazmasi.

Qo'shimcha: Badiiy adabiyotlar o'qish, illyustratsiyalar ko'rish.

Nimaga e'tibor qaratiladi: yelimlash ishlarini nafis bajarish. Qo'l va barmoq bo'g'inlari kichik motorikasini rivojlantirish.

Mavzu: Transportlar

Maqsad:

Tarbiyaviy: Yo'l harakati qoidalariga amal qilishga, katta ko'chalarda o'ynamaslikni ta'kidlash.

Ta'limiy: Transportlarni haydovchilar kasbi bilan tanishtirish. Otlarni birlik va ko'plikda qo'llash malakalarini oshirish, «yonida», «ichida» so'zlari ishtirokida gap tuzish.

Korreksion: tovushlarni to'g'ri talaffuz qilishlariga, to'g'ri nafas olishlariga e'tibor berish, bog'langan nutqini rivojlantirish.

Jihozlar: mavzuga mos rasmlar.

Mashg'ulotning borishi:

1. Tashkiliy qism: «Svetafor». Kim transport nomini aytsa o'tiradi.

2. O'tilganlarni takrorlash.

Tarbiyachi: Qanday transport turlarini bilasiz?

Transport vositalari nomlari ishtirokida gap tuzing.

O'yin: «Qaysi biri ortiqcha».

Svetafor haqida nimalar bilasiz?

O'yin: «Svetafor». Bolalar avtomobillar bo'ladilar. 1-bola svetafor buladi. Qizil doirachani ko'tarib, «qizil chiroq yondi» deydi. Mashina, avtobuslar to'xtaydi. «Sariq chiroq yondi» desa, tayyorlanadilar. «Yashil chiroq yondi» desa, ovoz chiqarib mashina ovoziga taqlid qilib yuradilar. Kim «qizil chiroq yondi» deganda yurib ketsa o'yindan chiqadi.

3. Jismoniy daqiqa. «Samolyot».

4. Yangi mavzu:

-Bolalarga rasmlar tarqatish. Rasmlarga diqqat bilan qarang va savollarga javob bering.

-sizdagi transport turini boshqaruvchisini kim deb ataymiz?

-haydovchi, mashinist, kapitan, uchuvchi.

O'yin: «Ta'rifi ko'ra top».

Logoped transport turlarini ta'riflaydi, bolalar shu transport nomini aytadilar va rasmini topadilar. «Uch xil chiroq» she'rini o'qib berish va mazmuni ustida ishlash. Rasmlar: mashina qayerda turibdi? (garaj ichida, garaj yonida, daraxt orqasida...) ichida, yonida so'zlari bilan gap tuzish.

-bolalar endi transport qismlari bilan tanishish.

5. Yer transportlari qismlariga- g'ildirak, oyna, kapot, o'rindiq....

Xavo transporti qismlariga- oyna, g'ildirak, qanot..

Suv transportlari qismlariga- kayuta, motor, yakr....kiradi.

Rasmga qarab: Mashina qayerda turibdi? Mashina yo'lda harakatlanayapti. Osmonda nima uchyapti?- samolyot.

Aeroportda nimalar turibdi?- samolyotlar.

Bolalar savollarga to'liq javob berishlariga erishish.

Uyin: «Teskarisini ayt».

Yaxshi-yomon

Baland-past

Og'ir-yengil.

Qurilish va loyihalash, matematika markazi

Loyihalash: «Ko'prik».

Maqsad: qurilma namunalarini tahlil qilish; mustaqil tarzda turli hajm, shakl, rangdagi detallarni tanlash, ularni farqlay olishga o'rgatish.

Jihoz va materiallar: rasmlar, AKT materiallari, qurilish materiallari, mashinachalar, kinder-syurpriz shakllari.

Faoliyatning borishi:

1. Har xil ko'prik turlari bilan tanishish.
2. Bolalar tomonidan ko'prik qurilishini rejalashtirish.
3. Makon uzra mo'ljal -orientir olish mashqlari.
4. Bolalar tanlovi asosida turli ko'priklar qurish.
5. Juftliklarda ishlash.

Qo'shimcha: keng va tor, avtomobil va piyodalar ko'priklari, ularni qurishda ishlatilgan detallar to'g'risida tushuncha berish.

Nimaga e'tibor qaratiladi: bolalarning o'zaro hamjihatligi, birgalikda harakatlanishlari

Syujetli-rolli o'yinlar drama markazi

Syujetli-rolli o'yin: «Avtobus».

Maqsad: xushmuomala bo'lish, kattalarga joy berish, e'tiborli bo'lishga o'rgatish.

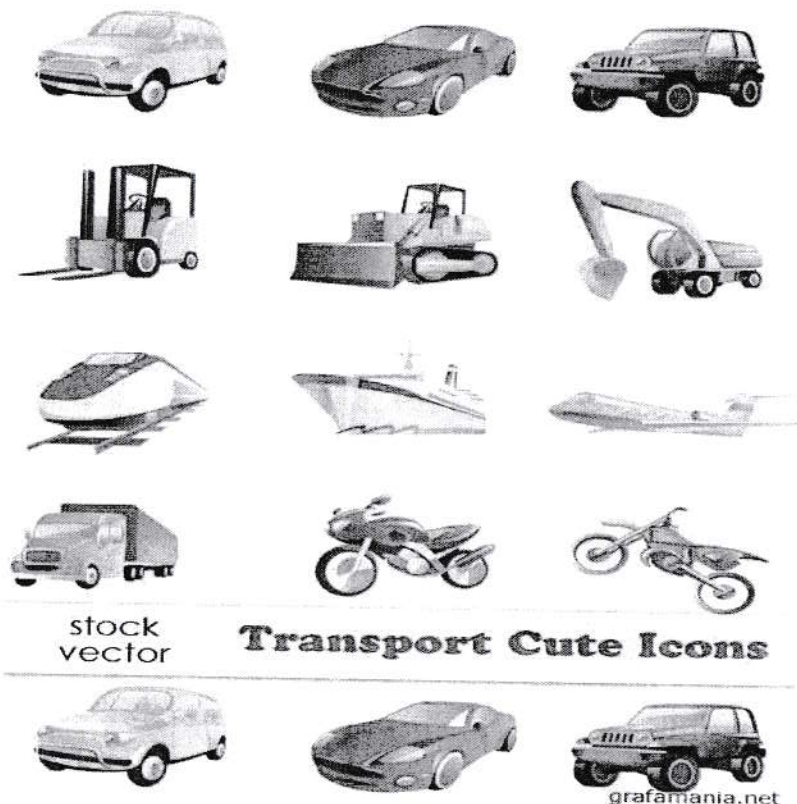
Jihoz va materiallar: rasmlar, AKT materiallari; pul mulyajlari; stulchalar, qurilish materiallari.

Faoliyatning borishi:

1. Mavzu yuzasidan AKT materiallari hamda rasmlar.
2. Zarur anjomlarni to'plash.
3. «Marhamat, o'tiring!» Hikoyasini sahnalashtirish
4. Rollarni taqsimlash. Syujetni rivojlantirish.

Qo'shimcha: bolalar bilan jamoat transportida o'zini tutish tartibini muhokama qilish.

Nimaga e'tibor qaratiladi: syujetni rivojlantirish, bolalar o'yinni mustaqil takrorlashi.

Mavzu: Transportlar

Maqsad:

Ta'limiy: transportlardan extiyot bo'lish, yo'l harakati qoidalariga doimo rioya qilishga odatlantirib borish.

Tarbiyaviy: kattalar mehnatini qadrlashga, ularni hurmat qilishga o'rgatish.

Korreksion: lug'at boyligini oshirish, otlarni birlik va ko'plikda ishlatish

Mustaqil fikrlash qobiliyatlarini o'stirish, so'zlarni to'liq talaffuz qilishga e'tibot berish.

Jihozlar: mavzuga mos rasmlar, o'yinlar, qizil, sariq, yashil

bayroqlar.

Mashg'ulotning borishi:

1. Tashkiliy qism. Mavzuga oid rasmlarni ko'rsatish.
2. To'g'ri nomlagan bola o'tiradi. Avtobus, samolyot....
3. O'tilganlarni takrorlash. (savol-javob, test)

-Bolalar, avtobus, mashina, tramvay, samolyot, poezd, paroxod, trolleybus.... bular transport turlariga kiradi. Transportlar yer, suv, havo transportlariga bo'linadi.

Er transportlari- mashina, avtobus, tramvay, poezd...

Suv transportlari- paroxod, kema.

Havo transportlari- samolyot, vertalyot, raketa.

4. Modellashirish. (papkada).
5. Transportlarning nomi, kattaligi, rangi, qayerda yurishi, nimadan yasalganligi, yoqilg'i turlaridan foydalanishi xaqida ma'lumot berish.

6. Bolalarga transport turlarining rasmlarini berish. Bolalar rasmdagi transport nomini birlikda va ko'plikda aytadi.

Samolyot-samolyotlar

Paroxod-paraxodlar.....

7. Shu rasmlar asosida birlik va ko'plikdagi so'zlar ishtirokida gap tuzish.

8. Bolalar, endi biz sayohatga boramiz. Sayohatga kim rasmda qaysi transportni chizsa, o'sha transportda boradi. (tanlagan rasmi asosida borsa ham bo'ladi.)

Bolalar nimada sayohat qilishlarini aytadilar.

-qaysi transport turida boryapsan?

-qayerga boryapsan?

-nima uchun?

Namuna: «Men qishloqqa poezda buvimni ko'rgani ketyapman».

O'yin: «To'xta, yur!»

- bolalarga qizil va yashil rangdagi bayroqlar beriladi. Qizil bayroq o'ng qo'lda, yashil bayroq chap qo'lda, transportlarning rasmi ko'rsatiladi. Agar transport turlariga kirsang, qarab, yur, uch, suz deb aytadi va yashil bayroqni ko'taradi. Transport turlariga kirmasa, qizil bayroqni ko'tarib, to'xta, deydi.

Samolyot, vertolyot, raketa uchding.....

Tramvay, trolleybus, mashina, yuring.....

Ot, sigir, tuya, to'xta.....

9. Jismoniy daqiqa.

Samolyot

Samolyot, samolyot,

Shoshma, bir pas to'xtab o't.

Akamlarga xat yozay,

Qanotningda tashlab o't.

O'yin: «Doktor Voyjonimga yordam bering.»

- Bolalar, Doktor Voyjonim kim? U kimlarga yordam beradi?

Afrikada juda ko'p hayvonlar kasal bo'lib qolibdi. Doktor Voyjonim tezroq Afrikaga yetib borishi kerak. Sizlar unga tezroq yetib borishiga qaysi transport vositalaridan foydalanishini maslaxat bering. Bolalar flaneografda qaysi transportda ketsa tez yetib borishini maslaxat beradilar va izohlaydilar.

O'yin: «Qaysi biri ortiqcha?»

10. Qandayligini ayt.

Avtobus qanaqa? - katta, yangi, qulay..

Mashina qanaqa? -

Yo'l harakati qoidalarini.

Bolalardan yo'l harakati qoidalarini eslatish. Yo'l harakati qoidalarini burchagiga borib shartli belgilarni tushuntirish. Svetafor, piyodalar qoidalarini tushuntirish va mashqlar berish.

Savollar:

A) yo'ldan o'tmoqchisiz, qanday o'tasiz?

B) tramvaydan tushdingiz, yo'ldan o'tishingiz kerak, nima qilasiz?

V) svetafor nima uchun kerak?

G) rasmdagi jumboqlarni yeching.

12. Yakunlash. Mashg'ulotda nimalar haqida gaplashdik. Faol qatnashgan bolalarni rag'batlantirish.

Fan va tabiat markazi

Tabiat: «Kuz bog'iga sayr».

Maqsad: kuz va daraxtlar, butalar, yaproqlar, mevalar to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lish.

Jihoz va materiallar: mavzuga oid rasm va illyustratsiyalar; turli shakl va rangdagi kartochkalar.

Faoliyatning borishi:

1. Kuz to'g'risida topishmoq.

2. «Kuz» she'rini o'qish.

3. Jismoniy daqiqa «Yuzimizga shamol esmoqda».

4. «Biz qaldirg'ochlarmiz» o'yini.

5. «Shakli va rangiga qarab top» o'yini.

Qo'shimcha: Bir vaqtning o'zida rang va shaklni farqlash ko'nikmalarini tarbiyalash. Kichik hajmli asarni sahnalashtirish.

Nimaga e'tibor qaratiladi: Suhbat qurishni bilish, savollarga to'liq javob berishni o'rganish.

San'at markazi

Chizish: «Yuk mashinasi».

Maqsad: Har xil transportlarning nomini bilish. Badiiy ijodiyotga bo'lgan qiziqishlarni o'stirish.

Jihoz va materiallar: «Transport» mavzusiga doir predmet suratlari.

Surat «yo'l»; qog'oz varaqlari, qalamlar, bo'yoqlar, suv solingan bankacha.

Faoliyatning borishi:

1. O'yin «Maxsus transportlar» (Maxsus transportlar to'g'risida suhbat tashkil qilinadi, ularning ahamiyati tushuntiriladi).

2. Hikoya: «Mening bo'lg'usi mashinam va u nimaga kerak».

3. Yuk mashinasini rasmini chizish.

4. Bolalar ishlari ko'rgazmasi.

Qo'shimcha: So'z o'yinini tashkil qilish.

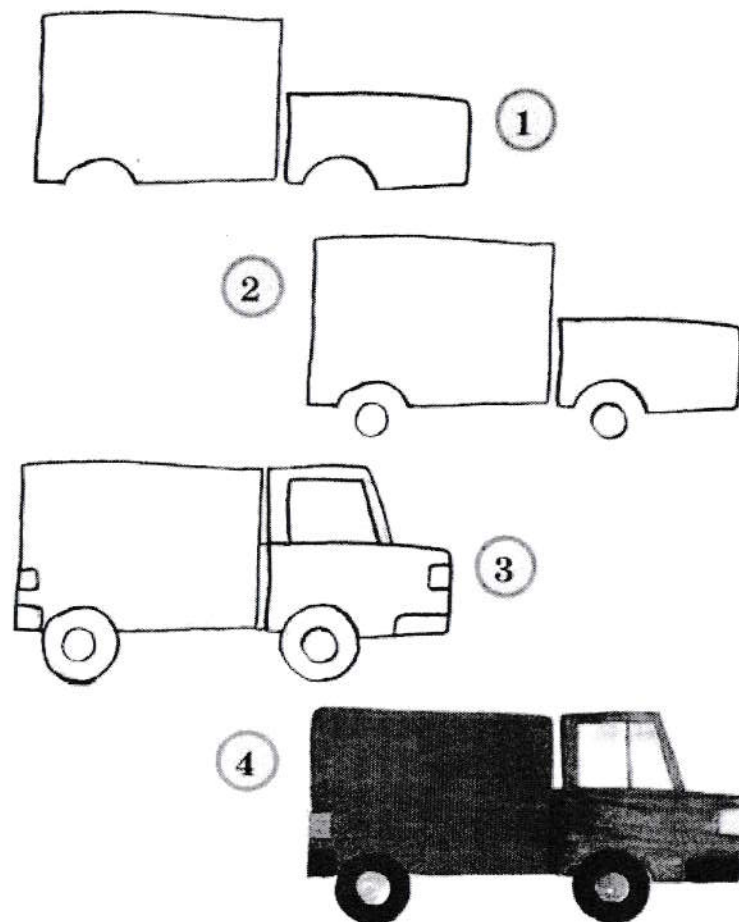
Nimaga e'tibor qaratiladi: bolalarning ijodiy qobiliyatlari hamda tasavvurlarini rivojlantirish.

Mashg'ulot: Til va nutq, savodxonlikka o'rgatish.

Mavzu: Vatanimizning qadimiy shaharlari (Samarqand, Buxoro, Xiva)

Maqsad: Vatanimiz haqidagi tushunchalarni boyitish. Samarqand, Buxoro, Xiva haqidagi bilimlarini kengaytirish, so'zlashuv nutqini o'stirish. Fikrlash va tafakkurini o'stirish uchun sharoit yaratish. Katta va mayda motorikasini rivojlantirish.

Rivojlantirish sohalariga oid maqsadlar: Nutq, muloqot malakalari, savodxonlikka o'rgatish. Bilim jarayonini rivojlantirish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, jismoniy rivojlantirish, ijodiy rivojlantirish.

Mashg'ulotni olib borishda qo'llaniladigan usul va metodlar: So'zlashuv, bolalarga savol berish, tushuntirish, vazifa berish, vatan haqida she'rlar, maqollar.

Multimediya: Vatanimizning qadimiy shaharlari Samarqand, Buxoro, Xivaning diqqatga sazovor joylarini tomosha qilish.

Jismoniy daqiqa: "Biz shahar b'ylab qadam bosamiz" nutqiy harakatli o'yin.

O'yin "Buzilgan telefon", "Qanotlar".

Kerakli jihoz va materiallar: O'zbekiston shaharlarining su'ratlari,

O'zbekiston xaritasi, AKT, diskda slaylar, globus.

E'tiborga molik jihati: Bolalar lug'atiga kirgan yangi so'zlarni o'zlashtirish. Xarita haqidagi tushunchalarni rivojlantirish.

Mashg'ulotning borishi:

Tarbiyachi: Vatan ona so'zi naqadar aziz

Sensan dunyoda mo'tabar laziz.

Hurimatingni saqlar har bir o'g'il-qiz

O'lsam ayrilmasman, quchoqlaringdan.

Bolalar bu aytgan she'rim nima haqida ekanligini bilasizlarmi.

Bolalar javobi: Vatan haqida ekan.

Tarbiyachi: Barakalla, juda to'g'ri topdingiz. U she'r Vatan haqida edi. Bolalar siz vatan deganda nimani tushunasiz?

Vatan bu biz tug'ilib o'sgan joy. Shuning uchun biz uni ona vatan deymiz. Chunki unda bizning bobo-buvilarimiz yashab o'tishgan. biz ham ota-onalarimiz bilan unda yashayapmiz. Shuning uchun uni sevamiz. Biz Vatanda baxtiyor yashayapmiz. Qani bolalar kim Vatan haqida she'r biladi?

Bola: Vatan mening onamsan,

Issiq quchog'ing.

Olamda yagonasan,

Aziz tuprog'ing.

Bola: Bog'laringda sayr etganimda,

Sen bor eding qalba Vatanim.

Bog' husniga she'r bitganimda,

Uni dastlabb senga atadim.

Bola: Men tug'ilgan hur o'lka,

Ozod sharqda nur o'lka.

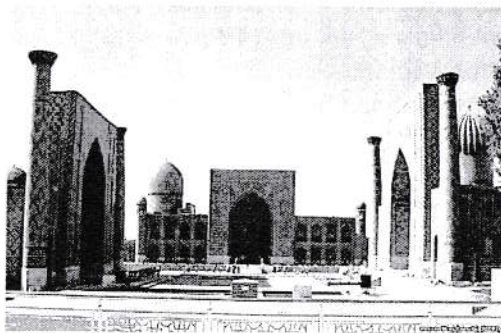
Ko'rkam, qishloq shahari,

Shod o'tar har mahali.

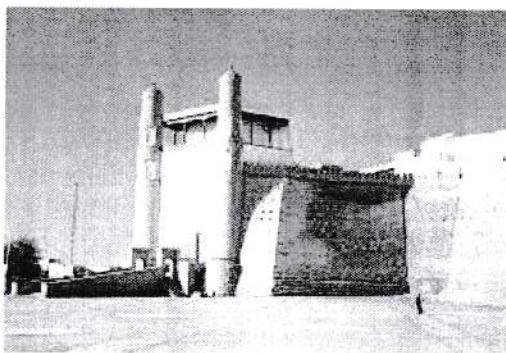
Tarbiyachi: Barakalla, she'rlaringiz ajoyib ekan. Bolalar bizning Vatanimiz O'zbekiston shunday diyorki, xalqi mehnatkash, tuprog'i oltin, tabiati dilkashdir. Bolalar Vatanimiz juda ham go'zal. Vatanimizning qadimiy shaharlari betakrordir. Bugun biz Vatanimizning qadimiy shaharlari Samarqand, Buxoro, Xiva haqida suhbatlashamiz.

AKTdada Vatanimizning qadimiy shaharlari suratlarini ko'rib chiqamiz.

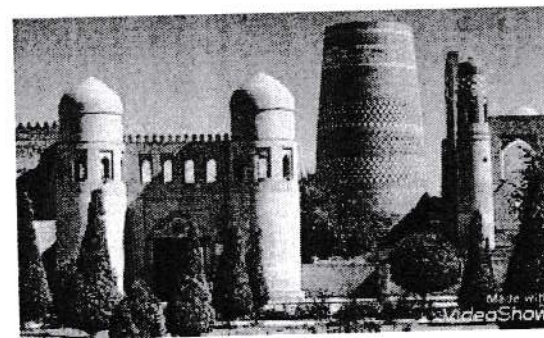
Samarqand – O‘zbekistondagi masjid va maqbaralar, obidalarining ko‘pligi bilan mashhur bo‘lgan tarixiy shahar. Sharqni o‘rta yer dengizi mamlakatlari bilan bog‘lagan buyuk ipak yo‘lining bir yo‘nalishi Samarqand orqali o‘tgan. XV-XVII asrlarda shakllangan va uch madarasadan tashkil topgan Registon maydoni va go‘ri Amir maqbarasi ham aynan shu shaharda joylashgan. Buyuk Amir temur saltanatning poytaxti ham Samarqand shahri bo‘lgan.

Buxoro – Buyuk ipak yo‘li o‘tadigan qadimiy o‘zbek shaharlaridan biri Buxorodir. Shahar o‘rta asrlarda islom dini va madaniyatining markazi bo‘lgan. Sharqdagi ilk madrasalar ham aynan Buxoroda ochilgan. Bugungi kungacha IX-XVII asrlarda qurilgan yuzlab tarixiy binolar saqlanib qolgan. Buxoro shahri ko‘plab buyuk olimlar, allomalar, vatani hisoblanadi. Imom al-Buxoriy, Ibn Sino Buxoroda tug‘ilgan. Ismoil Somoniy maqbarasi ham Buxoroda joylashgan.

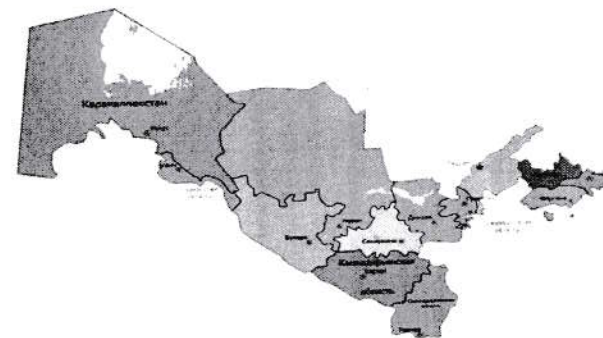
Xiva – O‘zbekistonning Xorazm viloyatidagi tarixiy shaharlardan biri. Shahar ichki qismi Ichan qal‘a deb nomlanadi va mustahkam mudofaa devori bilan o‘ralgan. Mazkur tarixiy obida, Yunesko tomonidan jahon me‘rosi ro‘yxatiga kiritilgan.

Tarbiyachi: bolajonlar bizning Vatanimiz O‘zbekiston O‘rta Osiyoda joylashgan. Kelinglar, globusdan O‘rta Osiyoni topamiz.

Savollar: 1. Globus nimaligini bilasizmi?
2. Globus qanday shaklda?

Tarbiyachi: Bolalar mana bu O‘zbekistoni-mizning xaritasi. Kelinglar xaritadan qadimiy shaharlarimizni ko‘rib chiqamiz.

Samarqand shahri – Samarqand viloyatida joylashgan. Jizzax, Navoiy va Qashqadaryo viloyatlari bilan chegaradosh.

Buxoro shahri – Buxoro viloyatida joylashgan. Navoiy va Qashqadaryo viloyatlari bilan chegaradosh.

Xiva shahari – Xorazm viloyatida joylashgan bo'lib, Qoraqalpog'iston bilan chegaradosh.

Tarbiyachi: bolalar kim yana Vatan haqida she'r aytadi.

Bola: Ona Vatan dono Vatan,
Hammamizga xona Vatan.
Quchog'ingda yayrab o'sdim,
Yo'q birorta kami ko'stim.

Bola: Yurtim senga she'r bitdim bu kun,
Qiyosingni topmadim aslo.
Shoirilar bor o'z yurtin butun,
Olam aro atagan tanho.
Ular she'ri uchdi ko'p yiroq,
Qanotida kumush diyori.
Bir o'lka bor dunyoda biroq,
Bitilmagan dostonidir bari.
Faqat ojiz qalamim manim,
O'zbekiston Vatanim manim.

Bola: Vatanim Osmonida
Quyosh kulib boqadi.
Uning oltin shu'lasini,
Bog'larga gul taqadi.

Jismoniy daqiqa: "Biz shahar bo'ylab qadam bosamiz". Nutqiy harakatli o'yin.

Biz shaharda yuramiz,
Ko'p ko'ramiz, aytamiz.
Svetofor, mashinalar,
Bozorlar va do'konlar.
Xiyobon, ko'cha, ko'prik,
Daraxt, buta, o'simlik.

Tarbiyachi: bolalar kelinglar endi Vatan haqida maqollardan aytamiz.

Bola: Bulbul chamanni sevar
Odam Vatanni.

Bola: Vataning tinch, sen tinch

Bola: Vatan sevgisi ortar,

Mehnat sevgisi tordar.

Bola: Vatani borning, baxti bor,

Mehnati borning taxti.

Bola: Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir.

Didaktik o'yin: "Buzilgan telefon".

Maqsad: Bolalarni diqqat e'tibori va xotirasini rivojlantirish.

Bolalar aylana bo'lib o'tirishadi. Tarbiyachi biror bir bolaning oldiga borib, do'stining qulog'iga qadimiy shaharlar haqida sekin ma'lumot aytadi. Ishtirokchilar bir-birlariga shivirlab bu xabarni yetkazishlari kerak. O'yin oxirida esa oxirgi va birinchi ishtirokchi aytgan xabar ovoz chiqarib aytiladi.

Bolalar markazlarga yo'naltiriladi.

Qurish yasash markazi: qadimiy minora yoki uyni legodan yoki mazaykadan yasash.

Tarbiyachi: bolajonlar Vatan ostonadan boshlanadi. Har birimizning ostonamiz, uyimizdadir. Uyimiz ham bizning kichik Vatanimiz hisoblanadi. Kelinglar bu legolardan xoxlasak uy, xoxlasak esa namunadagidek minora yasaymiz. Minorani yoki uyni qurishda uning mustahkamligiga e'tibor bering.

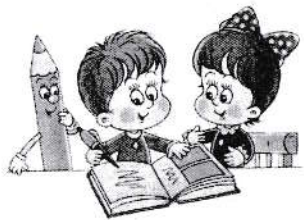

Til va nutq markazi: Suratlar asosida hikoya tuzish.

Tarbiyachi: Bolajonlar mana bu suratlarni diqqat bilan tomosha qilamiz. U yerda nimalarni ko'rayotganligingiz haqida kichik hikoya tuzishni o'rganamiz. Avval sizlarga o'zim hikoya tuzib beraman.

Namuna: Mana bu suratda Registon maydoni tasvirlangan. Registon maydoni Samarqand viloyatida joylashgan. Rustam va

Madina oilasi bilan Registonni ziyorat qilishyabdi. Madina har bir narsani qiziqib tomosha qilayabdi. Rustam bilan Madina ziyoratdan juda ko'p ma'lumotga ega bo'lib qaytishdi.

San'at markazi: Qadimiy shaharlar rasmini qalam va bo'yoqda chizish.

Tarbiyachi: bolajonlar sizlar rasm chizishni yaxshi ko'rasiz to'g'rimi? Kelinglar mana bu namunadagi suratlarni diqqat bilan tomosha qilamiz. O'rganamiz, keyin esa o'zimizga yoqqanini qalam yoki bo'yoqda chizamiz.

Bolalar markazlarga yo'naltirilgan vaqtda Samarqand qo'shig'i mayin ovozda qo'yiladi.

Syujetli rolli o'yin markazi: Bolalar bilan ziyoratga borgan oila o'yini o'ynaladi.

O'yin : Qanotlar.

Maqsad: Bolalar o'zini nomoyon qilishga yordam beradi. Mavzu yakunlanib olinadi. Bolalar ko'zlarini yumadilar va qo'llarini qanotlardek qoqadilar. Boshlovchi bolalardan qanotlari borligini va ucha olishlari mumkinligini tasavvur qilib, qadimiy shaharlardan biriga sayohat uyushtirishlarini so'raydi. Ular kim bilan qayerga uchadilar nimalarni ko'radilar, ko'zari yumuq holda tasavvur qilishadi. So'ngra ko'zlarini ochib, guruhga o'zlarining fantazyalarini so'zlab beradilar.

Tarbiyachi faoliyat davomida bolalarni rag'batlantirib boradi.

Mashg'ulot: Til va nutq, savodxonlikka o'rgatish.

Mavzu: Vatanimizning qadimiy shaharlari (Samarqand, Buxoro, Xiva)

Maqsad: Vatanimiz haqidagi tushunchalarni boyitish. Samarqand, Buxoro, Xiva haqidagi bilimlarini kengaytirish, so'zlashuv nutqini o'stirish. Fikrlash va tafakkurini o'stirish uchun sharoit yaratish. Katta va mayda motorikasini rivojlantirish.

Rivojlantirish sohalariga oid maqsadlar: Nutq, muloqot malakalari, savodxonlikka o'rgatish. Bilim jarayonini rivojlantirish, ijtimoiy-hissiy rivojlanish, jismoniy rivojlantirish, ijodiy rivojlantirish.

Mashg'ulotni olib borishda qo'llaniladigan usul va metodlar: So'zlashuv, bolalarga savol berish, tushuntirish, vazifa berish, Vatan haqida she'rlar, maqollar.

Multimediya: Vatanimizning qadimiy shaharlari Samarqand, Buxoro, Xivaning diqqatga sazovor joylarini tomosha qilish.

Jismoniy daqiqa: "Biz shahar b'ylab qadam bosamiz" nutqiy harakatli o'yin.

O'yin "Buzilgan telefon", "Qanotlar".

Kerakli jihoz va materiallar: O'zbekiston shaharlarining su'ratlari, O'zbekiston xaritasi, AKT, diskda slaydlar, globus.

E'tiborga molik jihati: Bolalar lug'atiga kirgan yangi so'zlarni o'zlashtirish. Xarita haqidagi tushunchalarni rivojlantirish.

Mashg'ulotning borishi:

Tarbiyachi: Vatan ona so'zi naqadar aziz

Sensan dunyoda mo'tabar laziz.

Hurmatini saqlar har bir o'g'il-qiz

O'lsam ayrilmasman, quchoqlaringdan.

Bolalar bu aytgan she'rim nima haqida ekanligini bilasizlarmi?
Bolalar javobi: Vatan haqida ekan.

Tarbiyachi: Barakalla, juda to'g'ri topdingiz. U she'r Vatan haqida edi. Bolalar siz vatan deganda nimani tushunasiz?

Vatan bu biz tug'ilib o'sgan joy. Shuning uchun biz uni Ona Vatan deymiz. Chunki, unda bizning bobo-buvilarimiz yashab o'tishgan. Biz ham ota-onalarimiz bilan unda yashayapmiz. Shuning uchun uni sevamiz. Biz Vatanda baxtiyor yashayapmiz. Qani bolalar kim Vatan haqida she'r biladi?

Bola: Vatan mening onamsan,
Issiq quchog'ing.
Olamda yagonasan,
Aziz tuprog'ing.

Bola: Bog'laringda sayr etganimda,
Sen bor eding qallda Vatanim.
Bog' husniga she'r bitganimda,
Uni dastlab senga atadim.

Bola: Men tug'ilgan hur o'lka,
Ozod sharqda nur o'lka.
Ko'rkam, qishloq shahari,
Shod o'tar har mahali.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Babayeva D. R. Nutq ostirish metodikasi 2009 y. Toshkent
2. Babayeva D. R. Nutq ostirish metodikasi va nazariyasi 2018 y. Toshkent
3. Qodirova F.R., Qodirova R.M. Bolalar nutqini rivojlantirish naza-riyasi va metodikasi. T. Istiqlol, 2006.
4. Djamilova N.N. Maktabgacha metodika fanlarini o'qitish texno-logiyasi -T.: TDPU, 2017.
5. Shodiyeva Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish. O'qituvchi, 1990.
6. Shodiyeva Q. O'rta guruh bolalari nutqini o'stirish. -T.: O'qituvchi, 1993.
7. Тихеева Е.И. Развитие речи детей раннего и дошкольного возраста— М.: Просвещение, 2010 г.

8. Тихеева Е.И. Развитие речи детей младшего возраста. — М.: Просвещение, 2015 г.

9. Бушман Н.Н. Методика развитие речи детей.-М.: Просвещение, 2010 г.

MUNDARIJA

KIRISH	3
MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH	6
BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISH FANINING MAQSAD VA VAZIFALARI	12
MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI	16
MAKTABGACHA KATTA YOSHLI BOLALAR NUTQINI O'STIRISH	30
MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALAR NUTQINING GRAMMATIK QURILISHI	38
RAVON NUTQNI RIVOJLANTIRISH	42
DIALOGIK NUTQ	46
MONOLOGIK NUTQ	50
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR BILAN LUG'AT ISHINI OLIB BORISH	54
MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING TEVARAK- ATROFNI BILISHIDA NUTQNI RIVOJLANTIRISH	58
BOLALARDA NUTQNI TINGLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH	61
BOLALAR LUG'ATINI BOYITISHDA TA'LIMY O'YINLAR	69
MAKTABGACHA TA'LIMDA BOLALARNI HIKOYA QILISHGA O'RGATISH	75
TALABALAR UCHUN USLUBIY TAVSIYALAR	78

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA'LIM,
FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Nasirova Zuhra Hatamjanovna

NUTQ O'STIRISH NAZARIYASI

Darslik

Muharrir: X. Tahirov

Texnik muharrir: S. Meliqo'ziyeva

Musaxxih: M. Yunusova

Sahifalovchi: A. Muxammadiyev

Nashr. lits № 2244. 25.08.2020 y.

Bosishga ruxsat etildi 21.06.2024 y.

Bichimi 60x84 1/16. Ofset qog'ozi.

"Times New Roman" garniturasini.

Xisob-nashr tabogi. 7,5.

Adadi 100 dona. Buyurtma № 2265223.

«Sarbon LLS» MChJ bosmaxonasida chop etildi.

Nashriyot tel. raqami +998 (94) 673-66-56

